

10.13146/OR-ZSE.2024.001

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**A ZSIDÓ DIASZPÓRA ISMERETLEN HATÁRAI
SZEFÁRD ZSIDÓK A KARIB-TÉRSÉGBEN
PANAMA VIRÁGZÓ KÖZÖSSÉGE**

RÉPÁS ANNAMÁRIA

BUDAPEST 2023

Témavezetők:

Prof. Dr. Ungvári Tamás ר"ר és Dr. Balázs Gábor

OR-ZSE

Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola

Tartalom

1. Előszó.....	6
2. Bevezetés	8
A judaizmus bölcsője Amerikában	9
3. Módszertani és tartalmi kérdések	10
4. A diaszpóra fogalmi és elméleti keretei	13
A zsidó diaszpóra kezdetei; a diaszpóra fogalmának lehetséges definíciói; centrum és periféria viszonya	19
A diaszpóra-kutatás helyzete napjainkban	29
5. Zsidók az Új Világban	32
Spanyol előzmények.....	32
A szefárd zsidóság szerepe Kolumbusz felfedezőútjain	36
Az első zsidó az Új világban	37
6. A Karib-térség földrajzi keretei	38
7. A Karib-szigetek zsidósága - a „La Nación” kialakulása és identitásképző ereje .	43
8. A térségbe érkező karibi zsidó nemzet megerősödése és hanyatlása	50
A Három Guyana (Guyana, Suriname, Francia Guyana).....	50
SURINAM (KORÁBBI HOLLAND GUIANA)	51
Holland Antillák.....	52
CURAÇAO	53
ST. EUSTATIUS	55
ARUBA.....	56

SINT MAARTEN (ST. MARTIN).....	57
TOBAGO.....	57
Francia Antillák	58
MARTINIQUE, GUADELOUPE	58
Brit Antillák (Brit Nyugat-India)	59
BARBADOS.....	60
JAMAICA.....	60
NEVIS.....	62
Dán Antillák	62
A Virgin – szigetek: St. Thomas, St. Croix	62
Karibi zsidók a felszabadított spanyol gyarmatokon	64
VENEZUELA	64
KOLUMBIA.....	66
PANAMA.....	67
COSTA RICA, EL SALVADOR, BELIZE, DOMINIKAI KÖZTÁRSASÁG, HONDURAS.....	68
9. Békés eltűnés	69
10. A Karib-térség zsidósága a 19-20. században és napjainkban	73
Holland Antillák - Curaçao	73
Brit Antillák - Jamaica	79
Dán Antillák - St. Thomas	92
Közép Amerika – Panama	97
11. Kérdőíves felmérés és annak kiértékelése a Karib-térség zsidóságáról	111
Bevezető.....	111
Módszertani kérdések.....	112
Elemzés	114
12. Panama napjainkban is virágzó zsidósága – esettanulmányok alapján	132
Panama zsidó közösségei	132
Panamai zsidó-muszlim együttélés.....	135

13. Mi tartja életben a panamai zsidóságot?	139
Multikulturális, abszolút elfogadó társadalom.....	139
Antiszemitizmus.....	139
Erős hagyományőrző attitűd, szigorúan vallásos neveltetés	140
Növekvő GDP, a gazdaság motorja befolyásos zsidó családok kezében	140
Példás muszlim-zsidó-keresztény együttélés	141
14. Irodalomjegyzék	142
15. Függelék.....	155
Térképek.....	159
Fotók	160

1. Előszó

Az elmúlt pár évben életkörülményeim gyökeresen megváltoztak, családommal először Spanyolországba, majd a Karib-térségbe, pontosabban Panamába költöztem, ami egyedülálló

lehetőséget kínált arra, hogy a térségi zsidó történelem, szokásrendek, bonyolult interkulturális interakciók leírására kísérletet tegyek, a régió zsidó történetét kutathassam. Miután a Spanyolországból kiűzött, jelenleg a szigeteken élő diaszpóra történetének számos aspektusa és időszaka tudományosan feltáratlan, kutatási módszerembe beépíthettem a kulturális antropológiai módszertanát, a résztvevő megfigyelés módszerét, személyesen jelen lehettem bizonyos közösségek hétköznapijaiban, megfigyelhettem helyzetüket, tevékenységüket. Munkám során volt szerencsém többször beutazni az érintett területeket. Kutatásaim nagyban segítette a helyi apró zsidó közösségek végtelen szeretete és erős akarata, mellyel a lehető legtöbbet szerettek volna megmutatni jelenükből és múltjukból egyaránt.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik bármilyen formában is támogatták a kutatásomat.

Mindenekelőtt köszönöm konzulenseimnek, Prof. Dr. Ungvári Tamásnak és Dr. Balázs Gábornak a folyamatos ösztönzést és támogatást. Bár Ungvári professzor már nem lehetett jelen a munka befejezténél, a belém vetett bizalma mindvégig kitarott, mert Ő maximálisan hitt abban, hogy ez a dolgozat el fog készülni. Szeretném megköszönni Dr. Balázs Gábor támogató munkáját, odaadó türelmét, aki minden segítségét megadott, végig irányította a munkát és terelgetett az úton, hogy ezt a disszertációt befejezhessem. Köszönet továbbá Dr. Vári Györgynek a tudományos írás módszertanában nyújtott segítségével.

Köszönettel tartozom Michael Feshbach St. Thomas rabbijának a többszöri találkozáskért, interjúkért, fotókért, illetve levéltári forrásokért, Daniel Kripper Aruba rabbijának rögtönzött előadásaiért. Köszönöm továbbá Judith Becher segítségét a curaçao-i Mikve Israel-Emanuel közösségből, Sharon Oran elnöknőnek, a barbadosi Nidhe Israel közösség részéről, valamint a panamai közösségek kitartó, önzetlen támogatását.

Hálával tartozom még Dr. Herczeg György Panama magyar nagykövetének, Alex Graydinnak, Panama izraeli nagykövetségéről, és számos diplomatának, akik az évek alatt töretlenül segítették a kutatást. Végül pedig szeretnem megköszönni családomnak, akik folyamatosan mellettem voltak és asszisztáltak a munkák során.

2. Bevezetés

Jelen dolgozatban arra vállalkozom, hogy egy olyan témát mutassak be a lehető legnagyobb részletességgel, amelynek Magyarországon eddig nem volt szakirodalma, sőt a kutatók figyelmét sem ragadta meg igazán, legalábbis erre enged következtetni, hogy nem találtam olyan tudományos munkát magyar nyelven, amely a Karib-térségben élő zsidóság történetét dolgozza fel Amerika felfedezésétől egészen napjainkig, de a külföldi kutatók sem ágyazták rendszerbe a kérdést. A téma már csak azért is roppant érdekes, mert az elmúlt évtizedekben a zsidóság történetének kutatása jobbra főként az európai kontinensre fókuszálva zajlott, és az európai zsidóságnak is elsősorban a modernkori fejezetét dolgozták fel a szakemberek

Én ehelyett egy olyan szegmensét szeretném ábrázolni a zsidó történelemnek és kultúrájának, amelynek bemutatása számos ponton árnyalja, részben kimondottan cáfolja a keresztény többségű társadalmakban élő zsidókkal kapcsolatos köznapi sőt tudományos konszenzusokat. Dolgozatomban olyan kérdéseket fogok feszegetni, amelyek átgondolása, reményeim szerint számos további szemponttal gazdagítja majd a zsidó történelem tanulmányozásának módszertanát, kiszélesítheti a kutatások szemhatárát. Meggyőződésem szerint ez a történeti anyag valóban hozzájárulhat az amerikai földrészen fekvő országok társadalmában helyet kapó zsidók szerepének és befolyásának alapos vizsgálatához, valamint a szefárd és askenázi közösségek szembenállásának megjelenésére, történetére vonatkozó kutatások felülvizsgálatához.

Dolgozatom tárgyalja a Karib-tengeren fekvő szigetvilágot, de Közép-Amerika egyes országai is helyet kapnak benne. A kiválasztás során ügyeltem rá, hogy sok esetben egymástól eltérő országok, más-más kultúrával, más történelmi háttérrel rendelkező államok kerüljenek kutatásom fókuszába, hiszen így különböző elemzési lehetőségeket tudok játékba hozni, többek között felmérhetem, mennyire számítanak a zsidókhöz fűződő viszonyt illetően a gyarmati országok kulturális és társadalmi hagyományai, mennyire befolyásolják a többségi társadalom különböző társadalmi csoportjait azoknak a zsidó személyeknek, csoportoknak a döntései, amelyekkel rendszeresen érintkeznek, hogyan értelmezik, ha egy zsidó nyíltan gyakorolja a vallását, vagy kereszténnyé válik.

A politikai és gazdasági dimenzió túl foglalkoztat a kérdés kulturális aspektusa is, érdekel, hogy jelenleg mekkorák, mennyire elevenek és aktívak, illetve milyen módon aktívak a térség egyes zsidó közösségei, milyen integrációs stratégiákat választanak, hogyan vesznek részt azoknak az országoknak az életében, amelyeknek polgárai.

A judaizmus bölcsője Amerikában

Az általam kutatott területek különlegessége, hogy sok esetben pár ezer főt számláló szigetek, maximum 50-500 fős zsidó közösségekkel. Az itt élő zsidók büszkék a származásukra. Mára ezek az egykor zsidók ezreit számláló szefárd közösségek sajnos nagyon meggyengültek, néhol a kihálás szélén állnak. Mostanra mindössze 5 zsinagóga maradt és az eredeti temetők legalább fele elpusztult vagy elveszett a szigeteket sújtó természeti katasztrófák miatt. A több százéves emlékek vandalizmus áldozatává váltak, a zsidóság ezen különleges és értékes emlékei komoly veszélyben vannak. Munkámmal szeretnék hozzájárulni ennek a ritka örökségnek a fennmaradásához. Azonban a lassú eltűnés folyamatának felvázolása mellett szeretném bemutatni a ma is aktív közösségek, Curaçao, St. Thomas, Aruba, Barbados, Jamaica jelenlegi helyzetét, valamint az egyedülálló Panama virágzó és máig gyarapodó zsidó közösségeit. A dolgozatomban szeretnék választ kapni: Mi lehet az oka ezen közösségek eltűnésének? Tetteknél érhető-e az antiszemitizmus bármely formája ezeken a területeken? Mennyire számít a hagyományőrző attitűd a közösség fennmaradása érdekében? Hogyan érvényesülnek a különböző vallások egymás mellett? Miben más Panama, illetve ami talán még fontosabb, hogy vajon mi a titka a panamai közösség túlélésének? Szeretném kielemezni, hogy milyen tényezők befolyásolták, valamint napjainkban mely döntő szempontok játszanak szerepet a közösség évről évre erősödő jelenlétének. Azt gondolom, Panama egy példaértékű modell, mely óriási segítség lehet más diaszpórák túlélési stratégiájának kialakításában.

3. Módszertani és tartalmi kérdések

Ebben az értekezésben a sokszínűsége törekedtem, azt szerettem volna érzékeltetni, hogy más berendezkedésű, más történelmi múlttal rendelkező országok miként viszonyultak zsidó kisebbségeikhez és pontosan milyen történelmi sajátosságok magyarázzák az eltérő viszonyulásokat. A dolgozatban a következő államokat és más országokhoz tartozó autonóm területeket fogom vizsgálni: Curaçao (Holland Antillák), Jamaica (Brit Antillák), St. Thomas (Dán Antillák) és Panama. Mindegyiknek más gyarmattartóik voltak történelme során, természetesen volt, amelyiknek több is (a hadiszerecsé változásának függvényében), így az itt élők megtapasztalhatták az impériumváltásokkal járó adaptívitási nehézségeket. Ebben a kérdésben kifejezetten érdekes lehet az európai nagyhatalmak vallási megosztottsága. Mennyiben viselkedett másként a zsidósággal a katolikus Spanyol Királyság, az anglikán Nagy-Britannia, vagy éppen a protestáns dánok és hollandok. Így az elemzés során a politikai berendezkedés mellett fontos lesz a keresztény-zsidó szembenállás kérdése is, illetve a gyarmati társadalmakon belüli ellentétek bonyolult hálózata.

Mivel sok tekintetben radikálisan különböző országokat és területeket kívánok összehasonlítani, szükséges egy vizsgálati modell felállítása. Így tudom mind a négy kiválasztott országot és szigetet azonos módon szemlélni, analizálni és prezentálni. Ehhez a komparatív elemzési módot találtam a leginkább célravezetőnek.

Az összehasonlító történelmi elemzések a huszadik század második felében váltak a tudományos élet részévé, elsőként az Egyesült Államokban mindeközben a nyugat-európai kollégáik maradtak a hagyományos, országtörténeteket követő megoldásoknál. Ennek okai minden bizonnyal abban keresendők, hogy az európai országok az ötvenes évektől arra készültek, hogy valamiféle gazdasági és politikai szövetségben találjanak egymásra, miközben az Egyesült Államok történetírása számára fontosabbnak tűnt, hogy a szövetségi államokon átívelően elemezzék az egyes régiók társadalmi, gazdasági és politikai sajátosságait.¹ Az összehasonlító elemzések

¹ Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. In: Aetas 20. évf. 1–2. sz. 2005. pp. 243–258. p. 244.

szűkebb vagy tágabb perspektívából is értelmezhetőek. Abban mindkettő megegyezik, hogy a részletes és rendszerezett összehasonlítást helyezi a középpontba, emellett a fogalmakat olyan ok-okozati összefüggéseikben mutatják be, amely jól körül határolhatóvá teszi. Tomka Béla úgy gondolja, hogy ez a szemlélet két vagy több irányból vizsgálja meg a múltban történt eseményeket és folyamatokat, és ezzel azt próbálja elérni, hogy átlátható módon mutassa be a vizsgálat alanyai közötti hasonlóságokat és különbségeket, ezeket magyarázatokkal lássa el, és olyan hipotéziseket is felállítson, amelyek mindezek tükrében a jövőbeni folyamatokat kísérlik meg modellezni. Ezzel az összehasonlító történeti elemzés hasznára lehet más tudományágaknak, vagy akár a politikai aktoroknak is.²

Az összehasonlítás akkor lehet sikeres, ha azonos időszakra vonatkozik, ez még akkor is igaz, ha két, egymástól földrajzi, kulturális, gazdasági-társadalmi értelemben távoli országot hasonlítunk össze, mivel csak ez garantálhatja, hogy azonos szempontokat lehessen alkalmazni, máskülönben a tudományosság próbáját nem fogja tudni kiállni az értelmezésünk. Az összehasonlító elemzésnek négy fajtája van: leíró, analitikus, heurisztikus és pragmatikus. Leíróról akkor beszélhetünk, ha bizonyos történeti jelenségek hasonlóságát és különbségét vetjük össze. Analitikus elemzés esetén a hasonlóságok és különbségek mellett az is érdekli a kutatót, hogy milyen az egymáshoz fűződő viszonya, súlya az összehasonlított nemzeti történelmekben. A heurisztikus megközelítés azokra a témákra kíváncsi, amelyeket még nem tártak fel, míg a pragmatikus irányt követők szerint a nemzeti szemléletmódtól teljes egészében el kell vonatkoztatni, és inkább régiókban kell gondolkodni. Ezek a perspektívák sok esetben keverednek is egy-egy kutatáson belül.³

Európában ez a módszer csak a kilencvenes években honosodott meg, még hozzá Németországban, ami nem is meglepő, hiszen az éppen ekkor egyesülő országnak rendkívül pontosan kellett megismernie mind az NDK, mind pedig az NSZK történetét és ehhez az összehasonlító történeti elemzés szemléleti keretei, belátásai éppen megfelelőnek bizonyultak. Ne feledjük, hogy annak ellenére, hogy egy nyelvet beszéltek, teljesen más kulturális és társadalmi háttérből érkező tízmilliók várták a csatlakozást a keleti ország részben, a nyugatiakétól gyökeresen eltérő múlttal. Ezért a tudományos élet szereplőinek fontos volt, hogy megvizsgálják a különböző

² Tomka 2005. p. 245.

³ Tomka 2005. pp. 248–250.

narratívákat, és vitákat szervezhessenek, ezzel is közelebb hozva egymáshoz a kelet- és nyugat-német polgárokat.⁴ Azóta ez a vizsgálati mód a történettudomány konszenzuálisan bevett eszköze ezért támaszkodhat rá ez a dolgozat is. Komparatív irányt fogok követni, amikor összehasonlítom az egyes országok menekültügyi szabályozásainak jogi hátterét, történetük eltérő és hasonló folyamatait, és hasonlóan járok el, amikor az egyes eseteket fogom felsorolni és elemezni, az elemzés horizontja az egyes esetleírásoknál is ki kell terjedjen a teljes régióra.

Ennek mentén építem ki a saját modelletem is, amely egyrészt tartja a kronológiai vonalvezetést, vagyis minden érintett terület történetét a kora újkorban kezdem, és onnan haladok napjaink felé, továbbá három irányból kívánom a kérdést megközelíteni: politikatörténeti, társadalmi és kulturális irányból. A politikatörténeti irány azt takarja, hogy bemutatom az egyes területek és országok történetét, a bennük lezajló nagy politikai változásokat ismertetem; a társadalmi szempontú elemzés az egyes nagy társadalmi csoportok között fennálló különbségeket, érdekellentéteket vázolja és szélesebb kontextusba ágyazza; a kulturális analízis fő kérdése pedig az lesz, hogy épültek be a helyi zsidó közösségek hagyományai az „anyaországok” kulturális előfeltevésrendszerébe, hétköznapi és magaskultúrájába, illetve milyen szerepet játszik a kortárs zsidó közösség az egyes országok életében.

A témához jelentős számú primer forrást sikerült begyűjteni a helyi rabbik történeti elbeszéléseiből, múzeumokból, valamint levéltárakból. A témával összefüggő, már előttem végzett kutatómunkák eredményeit ill. ezzel kapcsolatos publikált tanulmányokat szintén be fogom építeni a munkámba. Ezen kívül arra fogok törekedni, hogy minél több, releváns szakirodalmat is beemeljek a dolgozatba, azokat is, amelyek fontos adatokat tartalmaznak, és azokat is, amelyek szemléleti-módszertani értelemben változtatták meg a témával kapcsolatos gondolkodásmódot, vagy éppen vitát generáltak. Ezek az értekezések számos tudományterület belátásait közvetítik, döntő részben történeti, illetve szociológiai munkák, ez tette lehetővé, hogy a dolgozat tudományközi rálátással kísérelje meg feldolgozni választott témáját.

⁴ Varga Zsuzsanna: Az összehasonlító kutatások térhódítása az európai agrártörténet-írásban. In: *Historia Critica*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk. Manhercz Orsolya. Budapest, 2014. pp. 453–461. p. 454.

4. A diaszpóra fogalmi és elméleti keretei

A téma minél részletesebb kifejtése előtt szükségesnek látszik a fogalmi keretek tisztázása. Az szinte mindenki számára közhelynek hangzik, hogy a zsidó történelem nem elhanyagolható részben migrációk története, igen jelentős részben üldöztetéseké. A zsidó történelem „passzív”, elszenvedő voltának egyik emblémája ez, a migráció elüldözést, kiszolgáltatottságot, szenvedést jelent elsősorban. „Bolyongó arámi volt az Ősöm, és lement Egyiptomba...” – hangzik Mózes ötödik könyve 26. fejezetének ötödik versében, a zsidó közösségi emlékezet egyik kulcs-idézetében, amely hangsúlyos része a zsidó narratív identitás formálását „végző” peszáhi Hágádának is. A Deuteronomium vonatkozó része, az idézett passzusnak a közvetlen szövegkörnyezete előírta, hogy a földművesek minden évben szolgáltatassák be termésük legjavát, azt áldozatként helyezték az oltárra, ami után imádkozni kellett az Örökkévalóhoz. Ezt a mondatot ezen a hálaadó ima során kellett elmormolni. A fizikai-földrajzi „otthonalanság” ellenében éppen ez a narratív identitás-konstrukció tudta megőrizni a közösségi emlékezet folytonosságát.⁵

Fontos vázlatosan áttekinteni azoknak a szerzőknek az elgondolásait, akik valamilyen módon hozzájárultak a diaszpórakutatás elméleti kereteinek megalkotásához, ezután pedig a dolgozat számot kíván adni arról, mely szemléleti-módszertani javaslatokat tartja saját tárgya leírásához a legalkalmasabbnak és meg is kívánja indokolni a választásait. A diaszpóra fogalma és értelmezése éppenséggel a zsidósághoz köthető. Minden bizonnyal a korábban már említett Mózes könyve görögre fordítása nyomán alakult ki, ugyanis maga a szó is görög eredetű, a dia- („át, szét”), illetve a szepiró (azaz „vet, hint”) görög szavakból származik.⁶ Tulajdonképpen eufemisztikus kifejezés az elhurcolásra, amelynek jelentéstartamán azért enyhíthettek az ókori görögök, mert ők nem látták ezt annyira nyomasztó fogságnak.⁷ Érdeemes megjegyezni, hogy a poliszok világában sem volt ismeretlen a diaszpórák létrehozása, ők többnyire önkéntes alapon, gazdasági és politikai okokból küldték polgártársaikat más helyekre élni.⁸ A diaszpórák

⁵ Kőszeghy Miklós: A vándorló arámi nyomában. In: Szabó Lajos (szerk.): Teológia és nemzetek: Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete. Budapest, 2016. pp. 13-26. p. 13.

⁶ Szaniszló Réka Brigitta: A diaszpóra fogalma. Interdiszciplináris megközelítés. In: *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. pp. 83–98. p. 85.

⁷ Uo.

⁸ John Boardman–N. G. L. Hammond: *The Cambridge Ancient History*. Vol. III Part 3. Cambridge, 1983. pp. 83–162.

kialakulásának természetesen több oka is volt. Zajlottak valóban önkéntes és erőszakos migrációk, elhurcolások, kényszersorozások, deportálások, sok esetben gazdasági érdekek, (kereskedelem, rabszolgaság) és hadifogság miatt is kerültek Júdeán és Izraelre túlra zsidók.

A diaszpóra fogalmát nagyon sokáig csak a zsidókhöz kötötték. Gabriel Sheffer a jeruzsálemi Héber Egyetem politikatudomány professzora monográfiájában jelezte, hogy fogalomtörténeti kutatása részeként fellapozta a vonatkozó enciklopédiákat, hogy elemezhesse, miként változott a szemléletmód és a megközelítés a diaszpórák leírására tett kísérletek során. Kutatásából az derült ki, hogy a hatvanas évekig ezek a nagy összefoglaló munkák egyáltalán nem említették meg a fogalmat. Az ekkortól megjelenő szócikkek kezdetben a zsidósághoz kötötték, és rendkívül negatív jelentést tartalommal ruházták fel. A diaszpóra a zsidók kényszerű közösségeit jelölte, akik, miután elüldözték őket a Szentföldről, zárt, elszigetelt, gettóra emlékeztető társadalmakat alkottak, mivel nem tudtak visszatérni anyaországukba.⁹ Egy 1975-ben megjelent lexikonban a diaszpóra a zsidóknak a babiloni fogságba hurcolásával kezdődött, akik így arra kényszerültek, hogy Palesztinán kívül hozzanak létre közösségeket, és ide, a diaszpórákban élők közé sorolták mindazokat, akik megalapítása után nem költöztek vissza a modernkori Izraelbe. Ekkoriban kezdett kiszélesedni a fogalom használata, és már azokra a fekete amerikaiakra is értették, akik szülőföldjüktől, jellemzően a déli államoktól, elszakadva, nyugati és északi nagyvárosokban éltek a negyvenes és ötvenes években.¹⁰

A New Shorter Oxford English Dictionary szócikke 1993-ig úgy határozta meg a diaszpórát, hogy a zsidó lakosság szétesése a pogány nemzetek között, továbbá minden olyan zsidó idesorolandó, aki a bibliai Izrael területén kívül él. Viszont ekkortól kezdve kap egy másik jelentést is a szó, és úgy hivatkoznak rá, hogy olyan emberek élnek diaszpórában, akik valamilyen oknál fogva elkerültek az anyaországukból.¹¹

Sheffer is felkínál egyfajta fogalomértelmezést. Szerinte a diaszpóra egy olyan etnikai közösség, amely társadalmi és politikai dimenzióban is megformálja magát, létrejötte történhet erőszakos vagy önkéntes alapon, amelynek a tagjai vélt vagy valós okok mentén maguknak közös eredettörténetet kreálnak, ez határozza meg egymással szembeni viszonyrendszerüket, másrészt kisebbségben vannak abban az országban, amelyben élnek. Ezek a közösségek egymással szemben

⁹ Gabriel Sheffer: *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge, 2003. p. 8.

¹⁰ Sheffer 2003. p. 9.

¹¹ Sheffer 2003. p. 10.

szolidárisak, kiépítik a saját, gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális érdekeltségeiket, arra törekednek, hogy azokat érvényesíteni is tudják, továbbá kapcsolatot tartanak fenn más államban élő társaikkal is.¹²

A diaszpóra megnevezésére a zsidók körében kialakult egy sajátos fogalom, a galut. Ez a fogságot jelenti, de Komoróczy Géza fogalomértelmezése szerint, egyszerre jelenti a szó szoros értelmében vett fogságot és a szórványt is, mindenképp kollektívumokra értendő, és nem egyénekre, illetve azt a helyet is jelöli, ahol a fogságban élők kénytelenek élni.¹³ A zsidó diaszpóra-élet kezdetét ő is a babiloni fogságtól számítja, de kifejti, hogy ez a történelmi esemény minden szinten metaforává transzformálódott, és a zsidók egészen addig babiloni fogságban vannak, amíg nem jön el a Megváltó, és nem kell útra kelni Jeruzsálembe.¹⁴ A galut mint a fogság helye az ellentéte az erecnek, amely a zsidó hazát jelenti. De ez az erec más és más tér is lehet, megváltozott akkor is, amikor a rómaiak kitiltották a zsidókat Jeruzsálemből. Ekkor Galilea vált azzá. Az erec aztán egy idealizált hely maradt, a fájdalmas valóság virtuális ellentétévé vált. Tulajdonképpen orientációs pont lett, amíg nem lehet hazatérni, alkalmazkodni kell, megmaradni, semleges, esetleg ellenséges népek között, de úgy kell beilleszkedni ebbe a környezetbe, hogy a családi, kulturális hagyományok megmaradjanak.¹⁵

A diaszpórafelfogások modellezései közül elsőként John A. Armstrong elképzeléseit szeretném kiemelni. Ő 1976-ban publikált munkájában a cári Oroszország német és zsidó népeit kutatta, azokat próbálta meg diaszpóráként értelmezni. Véleménye szerint diaszpórának olyan népcsoportokat lehet nevezni, amelyeknek nincs lokális kötődésük, vagyis egy államon belül nem lehet egy bizonyos regionális egységhez se kötni őket. A zsidóságot olyan mobilizációs diaszpóráként mutatja be, amely speciális képességei révén képes megtartani önazonosságát. Továbbá archaikusnak is tartja a zsidóságot, hiszen annak a diaszpórahelyzete teljes és tartós.¹⁶

¹² Sheffer 2003. p. 9–10.

¹³ Komoróczy Géza: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből. Budapest, 1995 p. 213.

¹⁴ Komoróczy 1995. p. 215.

¹⁵ Komoróczy 1995. p. 216.

¹⁶ Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról. Budapest, 2004. pp. 9–24. p. 12.

Gérard Chaliand és Jean-Pierre Rageau közösen jelentették meg A diaszpórák atlasza című munkájukat, amelyben megpróbálták négy szempont mentén tipizálni diaszpórákat. Az első ezek közül az, hogy egy etnikai és vallási csoportok kollektív szétszóródása szinte minden esetben politikai okokból történik, ebből következik, hogy még egy önkéntes elvándorlás sem lehet pozitív előjelű, „semleges”, politikai-hatalmi térben zajló eseményként kell felfognunk, amely aligha lehet mentes valamiféle kényszer talán nem teljes nyíltan megmutatózó befolyásától. A második szempont szerint a diaszpórákat a kollektív emlékek tartják össze, amelyeket a diaszpóra-közösségek generációról generációra tovább is örökítenek. Ezek általános jellemzője, hogy leggyakrabban traumatikus jellegűek, valami jelentős csapásra, törésre emlékeztetik a közösség tagjait. Az összetartozást tovább erősítheti, leginkább vallási eredetű diaszpórák esetén, ha a befogadó terület lakossága jelentős mértékben eltérő hagyományokat követ. A harmadik szempont, amely leírja és elkülöníti egymástól a diaszpórákat, hogy törekednek az identitás megőrzésére és továbbadására. A negyedik pedig az idő, amely szintén meghatározza egy-egy diaszpóra fennmaradását. Ha nem elég erősek a fentebb emelgetett kötelékek és tradíciók, vagy ha nagyon hosszú idő után sem térhetnek haza a diaszpóra-közösségek, asszimilálódhatnak, eltűnhetnek a többségi társadalomban.¹⁷

Egy másik francia gondolkodó, Michel Bruneau distinkciós szempontja elsődlegesen az volt, hogy mennyire szervezett egy diaszpóra, mennyire strukturált, milyen módon kötődik a befogadó országhoz. Szerinte be lehet határolni ennek a szempontnak a segítségével a – vallási, politikai, gazdasági alapú – diaszpórákat, megkülönböztetni jellegzetes típusaikat egymástól.¹⁸ Robin Cohen úgy vélte, hogy öt kategóriára lehet felosztani a diaszpórákat, ezek közül a zsidók az áldozati típusba tartoznak. Szerinte a világvallások, a határmenti területeken kialakuló kulturális csoportok, illetve a standard kisebbségek nem tartoznak a diaszpórák közé.¹⁹ William Safran, a nacionalizmus és az etnikai politika kutatója szintén foglalkozott ezzel a kérdéssel. Egyik munkájában kifejtette, hogy a diaszpórákra száműzött kisebbségi közösségekként kell tekintenünk, tehát ő is úgy látja, hogy a diaszpórák kialakulása sose önkéntes elhatározások szülte, pozitív folyamat, hanem mindig erőszakos migrációs mozgások hozzák létre ezeket, főként elűzés,

¹⁷ Fejős 2004. p. 13.

¹⁸ Michel Bruneau: *Espaces et territoires de diasporas*. In: *L'Espace géographique* Tome 23, No. 1 1994. pp. 5–18. pp. 14–17.

¹⁹ Robin Cohen: *Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers*. In: *International Affairs* Vol. 72, No. 3, *Ethnicity and International Relations* 1996. pp. 507-520.

kitelepítés, üldözés eredményei. Safran azt is kiemeli, hogy fennmaradásukat az „óhazához” való kötődésük támogatja, továbbá az az indokolt vagy indokolatlan érzés, hogy a többségi társadalom nem tudja, nem akarja integrálni őket.²⁰

Francesco Ragazzi úgy gondolta, hogy a politikai döntéshozók és a diaszpóra viszonyát bizonyos cserekapcsolat határozza meg, vagyis az anyaország (esetünkben, a karibi térségre vonatkozóan ez a gyarmattartó birodalmakat fogja jelenteni) bizonyos politikai jogokért cserébe elvárja, hogy segítse a diaszpóra a gazdasági fejlődést. Ez rezonál az úgynevezett „middleman” elvével, amely szerint a diaszpórák között vannak olyanok, amelyek tagjai speciális képességeikkel a nemzetállam lakosai felé is képesek nőni, leginkább gazdasági szempontból van szükségük rájuk.²¹ Ehhez kapcsolódik Alan Gamlen elmélete a jogkiterjesztés elvéről, amelyben a nemzetállam bizonyos politikai és szociális jogokat biztosít a diaszpóra tagjainak, ha nem is lesznek egyenlő jogaik az állam a saját polgáraiéival, és azt várja cserébe, hogy az újdonsült polgárok segítsék a gazdasági modernizációt.²² A dolgozat során érdemes lesz ezt a gazdasági és jogi elképzelést egyesíteni, és azt elemezni, hogy milyen jogokat biztosított a karibi zsidóságnak Spanyolország, Nagy-Britannia vagy éppen Hollandia, mennyire engedték be őket a politikai döntéshozatal világába, annak érdekében, hogy a zsidók segítségével fejleszthessék a produktivitást és a külkereskedelmet.

Ebből adódóan az általam felvázolt kutatási modell egy olyan komplex vizsgálódási forma, amely egyszerre merít több tudományágból is. A történet-, a társadalom-, a gazdaság- és politikatudomány, illetve a kulturális antropológia bizonyos belátásai egyaránt részét képezik ennek az elméleti keretnek. A dolgozat során a következő főbb szempontok alkotják elemzésemet:

- (1) Történeti jellegű elemzés, áttekintés, hiszen kronologikus rendben fogom bemutatni a négy általam kiválasztott terület: Curaçao, Jamaica, St.Thomas és Panama zsidóságának a történetét, egészen a 16-17. századtól napjainkig. Mivel a lokális zsidóság története teljes mértékben összefonódott a helyi történelemmel, nem szakíthatom ki belőle, a világban és helyben lejátszódó folyamatokkal szinkronban kell

²⁰ William Safran: Diaspora in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. In: Diaspora Vol. 1, No. 1 1991. pp 83–99. pp. 91–92.

²¹ Kovács Eszter: Klasszikus és kelet-európai diaszpórapolitikák. Tipológizálás. In: Regio 26. évf. 3. sz. 2018. pp. 155–234. p. 162.

²² Kovács 2018. p. 164.

analizálnom, hogy miként változott meg a zsidók élete. Azt is vallom, hogy ebből a közegeből, az ott élő más csoportok közül nem ragadhatóak ki, így az elemzés során arra fogok törekedni, hogy egymás mellett szerepeltessem a szigeten élőket, felvillantsam az együttélés előnyeit és hátrányait egyaránt.

- (2) Szociológiai és kulturális antropológiai jellegű, hiszen meg kell vizsgálnom, hogy a zsidó közösségeket mennyire kötötte össze a közös identitás tudata, ezt miként tudták továbbadni, vagyis, hogy a következő nemzedékek ugyanebben a szellemben ápolják tovább tradícióikat, vagy más módon élik meg azokat a mindennapi életben. Azt sem szabad elfelejteni, hogy nemcsak a szefárd zsidóság dominált ezeken a területeken, hanem a 19-20. század folyamán egyre több askenázi is érkezett, akik teljesen más vallási és kulturális hagyományokkal rendelkeztek. A karibi zsidó kulturális stratégiák megértésének alapkérdése, hogy a zsidóság két legjelentősebb irányzata itt miként tudott egymás mellett élni. Minden szociális interakció formálja egy közösség önleírását, beépülnek a csoportemlékezetekbe, ezért különösen fontos áttekinteni, hogy miként viszonyultak az őslakos és a behurcolt, rabszolgaságra kényszerített fekete lakossághoz a karibi térség zsidó közösségei, mennyire különültek el társadalmi és kulturális szempontból, vezettek-e ezek a stratégiák konfliktusokhoz és ha igen, milyen természetűekhez és kimenetelűekhez. Az is feltételezhető, hogy az évszázadok során az őslakosok és a feketék keveredtek a zsidókkal. Mennyire volt képes asszimilálni a judaizmus más etnikai csoportokat? Az is érdekes kérdés lehet, hogy a szigeteken és az új kontinensen sikerült-e „erecre” találniuk, vagy ezek számukra továbbra is „galut” voltak, vagyis milyen természetű kulturális és politikai lojalitások hálózata szövődött, bomlott ki ezekben a közösségekben korszakról-korszakra és például Panama esetében mennyiben volt nehéz a választás a közép-amerikai ország és az újjászülető Izrael között. Ki költözött vissza, ki maradt, van-e ennek valamiféle kulturális vetülete, milyen kulturális kódok preformálják ezeket a döntéseket? Egyformán vagy különféleképpen ítélték-e meg a szefárd és az askenázi zsidókat a társadalom más tagjai, milyen előfeltevérendszer mozgatták korszakról korszakra ezt a percepció.
- (3) Politika- és gazdaságtörténeti kategória a middleman fogalma, amelyet szintén felhasználok elemzésem során. Azt is figyelembe kell vennem, gazdaságtörténeti megközelítéseket hívva segítségül, hogy a zsidók a gyarmatokra költözve, amelyek

gyakran cseréltek gazdát a kora újkorban, mennyiben voltak képesek közvetítőszeret betölteni a lakóhelyük és az anyaország között, ennek milyen gazdasági vetületei voltak, és ennek az aktivitásnak a fokozása érdekében az anyaország kész volt-e – legalább gyarmati dimenzióban – emancipálni a zsidókat. Összefügg a gazdasági haszon a polgárjogok biztosításával, ez volt-e a jogkiterjesztés motivációja és sikeres volt-e ez az elképzelés? A zsidók emancipációjuk után bekerültek-e, milyen mértékben, a kormányzó gyarmati elitbe mennyire voltak sikeresek ezekben a szerepeikben, és mennyire voltak kitéve az őslakosok és rabszolgák, majd azok leszármazottjai indokolt vagy indokolatlan haragjának?

A zsidó diaszpóra kezdetei; a diaszpóra fogalmának lehetséges definíciói; centrum és periféria viszonya

Jóllehet a zsidóság – nem modern értelemben vett – nemzeti történelme Izrael földjén kezdődött, ezzel együtt a zsidó történelem sokkal hosszabb szakasza a szétszóratáshoz (*gálut* v. *góla*) köthető.

A Septuaginta a galut (száműzetés / szétszórás a népek közt) héber szót diaszpóraként fordítja.²³ Később ilyen formában került át más nyelvekbe is ez a fogalom, sokszor megváltozott jelentéstartalommal.

A zsidó diaszpóra történetének szimbolikus kezdőpontja az Első Szentély lerombolásának idejére datálható (i.e. 586), amikor is a társadalom elit rétegét, mintegy tízezer embert hurcoltatott el a Nebukádneccár Babilóniába.²⁴ Az Északi Királyság lakosainak korábbi deportálását nem tekinthetjük a diaszpóra kezdetének, hiszen a száműzöttek az Assír Birodalom népei között elvegyültek, és gyakorlatilag nyomuk veszett.

²³ GázsóDániel, *Egy definíció a diaszpórakutatás margójára* In: Kisebbségkutatás 2015. p. 8

²⁴ „Assumptions vary as to the total number of exiles: 10,000 persons were exiled with Jehoiachin, but it is uncertain whether this figure refers to heads of families or the total number of exilis.” (Ben-Sasson, H. H. (ed.), *A History of the Jewish People*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002. p. 160)

Babilóniában a zsidó közösség viszonylagos autonómiát élvezett. Még a Szentföldön kialakult, korábbi osztálytagolódásuk is fennmaradt a száműzetésben: a hagyományos struktúra, melyben a vezető réteg tagjai a Dávid-házbeli nemesség és a papságot alkotó kohaniták és lévíták voltak, jelentősen hozzájárult a zsidóság egyistenhitének megőrzéséhez az idegen, bálványimádó környezetben. Természetesen nem feledkezhetünk el a nagy próféták – Jeremiás és Ezékiel – szerepéről sem, akik, mint a zsidóság független szellemi vezetői a megpróbáltatások idején bátorítást adtak a népnek, életben tartva a Cionba való visszatérés reményének a lángját.

Amikor eljött az idő, sokan voltak, akik a visszatérést választották a babilóniai politikai – hatalmi változásokat követően, miután a perzsák vették át az uralmat a térségben.

Kürosz uralkodása alatt i.e. 538-ban mintegy 50.000 zsidó tért vissza a Szentföldre Sesbácár, Júda fejedelme és Zerubável, Seáltiél fia vezetése alatt.²⁵

Ezzel együtt elég számosan voltak azok, akik a Babilóniában maradtak, és akik élő közösséget alkotva végül is a később híressé vált babilóniai diaszpóra alapját lerakták.

Egyszeriben új demográfiai kép jelent meg a zsidó tudatban: zsidó közösségek sokasága kezdett el létezni, szétszórva idegen földön, melyek továbbra is a Szentföldet tekintették szellemi központjuknak. Noha még nem lehetett ezeket a közösségeket klasszikus értelemben vett diaszpórának nevezni ebben az időben, de jelentőségük nem volt elhanyagolható. Az akkori civilizált világ két nagy központja adott nekik otthont: Babilon és Egyiptom. Ezen közösségek jelenlétére mind bibliai, mind pedig Biblián kívüli történelmi bizonyítékaink léteznek. Ezek a közösségek többé már nem tekintették magukat száműzötteknek, és valójában bizonyos mértékű vallási és társadalmi autonómiával is rendelkeztek. Gazdasági – pénzügyi helyzetüket jól jellemzi az a tény, hogy jelentős adományokkal támogatták mindazokat, akik a Cionba való hazatérést választották, ahogyan ezt olvashatjuk Ezra könyvének 8. fejezetében. Egy külső forrás fényt derít az új diaszpóra közösségek életére is: egy bizonyos Murashu – család babilóniai anyagtáblákon megőrzött dokumentumainak tára. A család a Babilontól 100 km-re található Nippur városában élt I.

²⁵ „The number recorded is 42,360 (Ezra 2:64) , together with 7,337 men and women servants and more than 200 male and female musicians.” (Ben-Sasson, p. 168)

Arthaxerxész (ur. i.e. 465 – 424) és 2. Dáriusz (ur. i.e. 423/424-404) uralkodásának idején. Ebből az archívumból egyértelműen kiderül, hogy a zsidó közösség tagjai mindenféle foglalkozást űztek: mezőgazdasággal, halászattal foglalkoztak, de lehettek alacsony beosztású kormányhivatalnokok is.²⁶

Ami az egyiptomi diaszpórát illeti, szintén a Bibliából (Jeremiás könyve) tudható, hogy többségében a Nílus deltája mentén telepedtek le. A múlt század végén találtak egy arámi nyelvű gazdag levéltárat Elephantine szigetén, amely hihetetlenül sok tényre derít fényt az ottani zsidó közösség életét illetően. Nem lehet egészen pontosan megmondani, hogy mikor jött létre ez a település, de vélhetően az i.e. 6. században már létezett.²⁷ A közösség tagjainak nagy része a helybéli erődben szolgált katonaként. Tudunk arról is, hogy a jeruzsálemi Szentély mintájára egy kis templomot építettek maguknak. Megtartották a sábbatot és a Pészachot. Tisztelték a Tóra házasságra, válásra, örökségre és rabszolgatartásra vonatkozó törvényeit.

A fentiek alapján egyértelműen kitűnik, hogy a Cionba visszatérés szabad választás volt, amellyel nem élt mindenki. Voltak, akik a galutban maradtak, és nem érezték magukat kevesebbnek azoknál, akik visszatértek a Szentföldre, sőt adott esetben saját maguk támogatták a visszatérőket anyagi javaikkal. Ezzel együtt akkor is, de még jóval később, az önálló zsidó állam létezését követően is, a diaszpórában élők mérhetetlen tisztelettel tekintettek Izrael földjére, és az onnan származó rabbinikus döntéseket és határozatokat minden időben rendkívül nagyra értékelték.

A fentiekből is láthatjuk, hogy az önálló államiságát elvesztő zsidóság egyetemes léte sokkal inkább kötődik majd a diaszpórához, mint egy központi nemzetformációhoz, államalakulathoz. Ennek alapján kézenfekvő a diaszpóra-lét fogalmi meghatározásának igénye.

„A diaszpóra kifejezés egyre népszerűbb.” – véli Gázsó Dániel 2015-ben megjelent tanulmányában. – *„Azonban, ha közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, hogy pontosan mit értünk diaszpóra alatt, akkor a migráció, a kisebbségi lét, az etnikai és nemzeti hovatartozás,*

²⁶ Ben-Sasson p. 173

²⁷ *„According to the Jews of Elephantine, their temple had already been standing when Cambyses conquered Egypt (525).”* Ben-Sasson p. 180

a társadalmi integráció, a kulturális asszimiláció, a multikulturalizmus és a különféle nemzetpolitikák kérdésköreinek széles spektrumával találjuk szembe magunkat.”²⁸

A szociológus felvetéséből is látható, hogy mára a diaszpóra fogalma messze meghaladta a zsidóság száműzetésére vonatkozó, elsődlegesen teológiai vonatkozású²⁹ jelentéstartalmát, és jelen világunkban etnikai és nemzeti értelemben vett szétszórását jelöl.

A modern értelemben vett nacionalizmus és a nemzetállam ideológiája eredményezte a vallási tartalmú fogalom etnikai és nemzeti közösségek szétszóródására vonatkozó jelentésbővülését, azaz az így létrejött koncepció abból a sokszor valóságos tényből adódik, hogy egy adott állam határai és a hozzátartozó nemzet mint elképzelt közösség határai nem feltétlenül esnek egybe, a közösség egy része ezeken kívül él.³⁰ Ezt a modern tartalommal bíró „diaszpóra”-kifejezést az 1960-as évektől fogva alkalmazták a zsidóság mellett többek között az egyesült államokbeli örmény, görög, majd fokozatosan minden olyan közösség leírására, amely a zsidósághoz hasonlóan egy létező vagy képzeletbeli nemzetállamtól³¹ távol, szétszórta él.³²

A modern értelemben vett diaszpórák valósága a fogalmak tisztázását teszi szükségessé, leginkább a diaszpóra-kutatások eredményessége érdekében. Gázsó Dániel három kritériumot állít fel annak érdekében, hogy megállapíthassuk, hogy egy adott közösséget diaszpóranak tekinthetünk-e, avagy sem. Gázsó szerint a diaszpóra fogalma *„olyan 1) földrajzilag széttagolt, migrációs eredetű makro-közösségek³³ megnevezésére szolgál, melyek 2) az őket körülvevő társadalomba integrálódtak, de nem teljesen asszimilálódtak, és 3) szimbolikus vagy objektív kapcsolatban állnak más területeken élő, de azonos*

²⁸ Gázsó Dániel, *Egy definíció a diaszpórakutatás margójára* In: Kisebbségkutatás 2015. / 2, p. 7

²⁹ A zsidóság szétszórására a népek (*hagójim*) között az Örökkévaló büntetéseként tekint a hagyományos rabbinikus irodalom.

³⁰ Gázsó 2015. p. 8

³¹ Benedict Anderson nemzet-definíciója alapján jól lehet értelmezni a diaszpórában élő nemzeti közösségek létét. *„Az antropológia szellemében tehát a nemzet következő meghatározását javaslom: elképzelt politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el. Elképzelt, mivel még a legkisebb nemzet tagjai sem ismerhetik meg a nemzet más tagjainak többségét, nem találkoznak velük, még csak nem is hallanak róluk, elméjükben mégis létezik annak a képe, hogy egyazon közösséghez tartoznak.”* Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L’Harmattan – Atelier: Budapest, 2006. 20. In: Gázsó, p. 9, n. 5

³² Gázsó 2015. p. 9

³³ a makro-közösség fogalma Gázsó meghatározása szerint: *„A diaszpóra-közösségeket azért illeti a makro jelző, mert a mikroközösségekkel ellentétben létüket nem tagjainak egymás közötti személyes kapcsolata, hanem a közösséghez tartozás kollektív elképzelése határozza meg.”* Gázsó, p. 9 n. 5

*származásának vélt rokon közösségekkel, valós vagy óhazájukkal, illetve anyaországukkal.*³⁴

Az első pontban megfogalmazott migrációs eredet fontos kitétel, t.i. ebben különböznek a diaszpóra - közösségek az őshonosnak nevezett etnikai és nemzeti kisebbségektől (pl. a történeti Magyarországtól elcsatolt területeken élő magyar kisebbségek).³⁵ A diaszpórában élő közösség tagjai számára egy közös származási helyről való elvándorlás kollektív élménye a meghatározó még akkor is, ha az adott egyén már nem vett részt ebben az elvándorlásban.

Gaszó definíciójának második kritériuma a diaszpóra-közösség és a környező társadalom viszonyát veszi górcső alá az integráció és az asszimiláció vonatkozásában. Ebben a tekintetben érdemes megemlíteni a bevezetőben már idézett J. A. Armstrong 1979-ben megjelentetett tipológiáját. Armstrong szerint az olyan migrációs közösségeket, amelyek az új hazában a társadalom perifériájára szorulnak, amelyek a befogadó állam gazdaságát nem befolyásolják, „proletár diaszpórának” nevezte el. Ebbe a kategóriába esnek a 19-20. század fordulóján Észak-Amerikába kivándorolt európai paraszti tömegek letelepedett közösségei. Másfelől, azokat a diaszpóra – közösségeket, melyek képesek kiemelt társadalmi helyzeteket kivívni maguknak, a befogadó állam működését befolyásolni, nemzetközi kapcsolatait előmozdítani, „mobilizációs diaszpóráként” definiálta.

A befogadó ország társadalmába történő valamilyen szintű beilleszkedés tehát alapvető fontosságú a diaszpóra – lét kialakulásában: amennyiben az integráció elmarad, egy migrációs közösség nem válik diaszpórává, Gaszó szavaival élve „*ideiglenes bevándorló, átutazó*” marad.³⁶ Az integráció mellett hasonló jelentőségű a kulturális elkülönülés is: „*...a kulturális másság alapját képező etnikai határok egy adott diaszpóra-közösség és az azt körülvevő társadalmi környezet között tartóssá válnak.*”³⁷

A társadalmi integráció és a kulturális másság, azaz az etnikai elkülönülés megőrzése párhuzamosan zajló, hosszabb, akár több generáción keresztül zajló folyamatok. Egy

³⁴ Gaszó 2015. p. 16

³⁵ Gaszó 2015. p. 17

³⁶ Gaszó 2015. p. 24

³⁷ Gaszó 2015. p. 24

migrációs közösségről csak idővel derül ki, hogy képes-e átlendülni a diaszpóra-létbe. „*A diaszpóralét lényegében egy hosszú távú, long durée - jelenség, melyet az „idegenben élés” tartóssága jellemez.*” - írja Gázsó.³⁸

A Gázsó-féle definíció harmadik eleme a diaszpóra-közösségek kapcsolathálóit vizsgálja. A kritérium szerint a közösségek mind egymással, mind egy vélt vagy valós „őshazával” kapcsolatokat ápolnak.

Migrációs folyamatok és etnikai határok nem csupán a modern korra jellemző kategóriák, már sokkal korábban is léteztek. Modern közlekedési és kommunikációs eszközök hiányában azonban csak bizonyos vallási közösségekre volt jellemző, hogy más, a világban szétszóródott testvérközségekkal országokon, birodalmakon átívelő kapcsolataik jöttek létre, maradtak fenn. A globalizáció jelensége, Appadurai szerint egy sajátos diaszpórikus nyilvános teret (*diasporic public sphere*) hoz létre.³⁹ A kilencvenes években a műholdas tv-adások, ma az internet és a közösségi média (Facebook, Twitter, Youtube, Instagram, stb.) segítségével a több ezer kilométer távolságban történő eseményeknek akár részesei is lehetünk,⁴⁰ és ilyen módon napi, élő kapcsolat lehet egy adott diaszpóra – közösség tagjai és az anyaország között, ill. két vagy annál több diaszpóra – közösség tagjai között is. (Ld. pl. web-konferenciák)

Nagyon fontos azonban megjegyezni, hogy a fentiek szerint a diaszpóra és az óhaza vagy anyaország közötti kapcsolat nem jelent feltétlen hazavágyódást. Ennél sokkal fontosabb az adott közösség „*speciális orientációja egy valós vagy elképzelt származási hely felé, mely a kollektív tudatban úgy jelenik meg, mint e közösség kulturális értékeinek, etnikai, nemzeti vagy vallási identitásának és lojalitásának hiteles forrása.*”⁴¹

Az óhaza – orientáció jelensége átvezet bennünket a nagy diaszpóra-kutató, William Safran diaszpóra- értelmezéséhez. Safran diaszpóra definíciójában az anyaország és a hozzá való viszonyulás központi helyet foglal el. Walker Connor átfogó diaszpóra fogalma is az óhaza

³⁸ Gázsó 2015. p. 25

³⁹ Appadurai, Arjun: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press: Minneapolis, 1996. 4. In: Gázsó p. 27

⁴⁰ Pl. magyarországi zsidók Facebookon közzétett észrevételeikkel izraeli események aktív résztvevőivé válhatnak.

⁴¹ Gázsó 2015. p. 30

vonatkozásában határozta meg a diaszpóra fogalmát, t.i. szerinte a diaszpóra lényegében a szülőföldjén kívül élő etnikai közösség.⁴²

Safran a következő kritériumokkal egészítette ki a Connor-féle fogalmom – meghatározást: az óhazától távol élő kisebbségi csoportra jellemző:

1. ők vagy elődeik egy eredeti „központból” szóródtak szét kettő vagy annál több külterületre vagy idegen földre.
2. a kollektív emlékezetben őrzik egy közös őshaza vízióját, legendáját – annak geográfiai elhelyezkedését, történelmét, eredet és küldetés mítoszait.
3. Úgy érzik, hogy a befogadó társadalom nem akarja vagy nem tudja őket teljesen befogadni, s ennél fogva részben elidegenedve és elszigetelve érzik magukat a befogadó közegben.
4. A közös őshazát ideális otthonnak tartják, ahová ők vagy utódaik a jövőben valamikor vissza fognak térni, ha a körülmények ezt lehetővé teszik.
5. Hisznek abban, hogy eredeti hazájuk fenntartása (biztonságának és jólétének őrzése) vagy újjáépítése kötelességük.
6. Az őshazához fűződő, viszony jelentős mértékben meghatározza a szétszórt etnikai közösség tudatát és egymás iránti szolidaritásuk erősségét.⁴³

⁴² „... segment of people living outside the homeland.” Connor, W., *The Impact of Homelands Upon Diasporas*, In: Sheffer, G. (ed) *Modern Diasporas in International Politics*, New York 1986, pp. 16-46 idézi Safran, W., *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return* In: *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Volume 1, Number 1, Spring 1991, pp. 83-99

⁴³ „... 1) they or their ancestors have been dispersed from a specific original „center” to two or more „peripheral” or foreign regions; 2) they retain a collective memory, vision or myth about their original homeland – its physical location, history and achievements; 3) they believe that they are not – and perhaps cannot – be fully accepted by their host society and therefore feel partly alienated and insulated from it; 4) they regard their ancestral homeland as their true, ideal home and as the place to which they or their descendants would (or should) eventually return – when conditions are appropriate; 5) they believe that they should, collectively, be committed to the maintenance or restoration of their original homeland and to its safety and prosperity; 6) they continue to relate, personally or vicariously, to that homeland in one way or another, and their ethnocommunal consciousness and solidarity are importantly defined by the existence of such a relationship.” In: Safran, 1991, p. 83-84

"Ebből a meghatározásból kiindulva - véli Safran - joggal lehet beszélni örmény, maghrebi, török, palesztin, kubai, görög és talán kínai diaszpóráról a jelenben, és a lengyel diaszpóráról a múltban, bár egyiküket sem lehet a zsidó diaszpóra 'ideáltípusának' tekinteni („a zsidó diaszpóra ideáltípusa pontos másának tekinteni?”).⁴⁴

James Clifford diaszpóráról szóló tanulmányában kételyeinek ad hangot Safrannak az ideális diaszpóráról adott képét illetően: *„A zsidó történelmi tapasztalat nagy szegmensei nem állják ki Safran utolsó három kritériumának próbáját, (melyek az őshazához való viszonyt írják le) ez pedig egy jól megőrzött szülőföldre való erős kötődés és az oda való konkrét visszatérés vágya. Safran később maga is megjegyzi, hogy a visszatérés sokszor eszkatológikus vagy utópikus projekció - válaszként a jelenbeli diaszpórára.”⁴⁵*

Érdekes megvizsgálni Clifford vélekedésének indoklását is. Meglátása szerint felmerül a kérdés, miszerint a Kairói Geniza dokumentumai alapján jól rekonstruálható, 11-13. századbeli, a Földközi-tenger partvidékén és az Indiai - óceán térségében kialakult zsidó világ társadalmainak önazonosságát valóban egy elveszett ősi földre való kötődés határozta volna meg. *„Ezt a kiterjedt társadalmi világot kulturális formák, rokoni kapcsolatok, üzleti körutak kereskedelmi forgalma és útvonalai éppúgy összetartották, - írja Clifford - mint a diaszpóra vallási központjaihoz való lojalitás (Babilonban, Palesztinában és Egyiptomban).”* Ezt a világot, a nagy geniza-kutató, S.D. Goitein szerint, bizonyos városi centrumokhoz való kötődés jellemzi, és így kétségek merülhetnek fel egy olyan meghatározással szemben, amely a zsidó diaszpórát egyetlen ősi centrumhoz kötné. Clifford a 1492-es spanyolországi kiűzetést követő periódust megvizsgálva szintén arra a következtetésre jut, hogy a *„'honvagy' legalább annyira irányulhatott egy spanyolországi városra, mint a Szentföldre.”* Jonathan Boyarin elemzése szerint a zsidó történelmi élmény a rediaszpórizálás tapasztalatát is magában foglalja.⁴⁶

A clifford-i érvekkel szembe állítható az a nem elhanyagolható vallási tény, hogy a mindennapok zsidó liturgiájának szerves részét képezi a Cionba való visszatérés motívumának folyamatos jelenléte.⁴⁷ Márpedig ez a világ összes, - askenázi, szefárd, keleti -

⁴⁴ Safran, 1991. p. 84

⁴⁵ Clifford 1994. *Diaspora*. Cultural Anthropology, Vol. 9, No. 3.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Ld.: a hétköznapi Smoné Eszré ima, Birkát Hámazón (étkezés utáni ima)

közösségére jellemző. Véleménykülönbség a Szentföldre való visszatérés módjában és idejében van pusztán.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a zsidó diaszpórára vonatkozó azon megállapítás, mely szerint az ősi zsidó hazában, Izrael földjére való visszatérés vágya és egyfajta sürgetése nem tartozik a közösség legfőbb attribútumai közé, vitatható.

A Sivát Cion (a Cionba való visszatérés) idealista elgondolása azonban, nem feltételez problémátlanul harmonikus viszonyt 1948 után sem egy ténylegesen létező politikai egység, Izrael állama és a diaszpóra közösségei között, mindez történetietlen mítosz csupán, ha nagy erejű mitológéma is. Sheffer, a jeruzsálemi Héber Egyetem kutatója így ír erről: *„Noha széles körben elterjedt vélekedés, hogy az anyaország és a diaszpóra között intim, családias a kapcsolat, figyelembe kell vennünk azokat a mutatókat is, melyek egyértelműen jelzik, hogy ez a kapcsolat távolról sem idillikus. A feszültség forrása ebben a szférában lehet az anyaország vezetőinek, de sokszor a hétköznapi polgároknak is, az az indokolatlan elvárása, miszerint a „diaszpórának” mintegy kötelessége, hogy szoros kapcsolatot ápoljanak velük, hogy kinyilvánítsák kitartó hűségüket az őshaza iránt, valamint különféle támogatásokban részesítsék az anyaország társadalmát.”*⁴⁸

A modernkori Izrael Államának immáron 70 évvel ezelőtti megalakulását követően, a statisztikai adatok⁴⁹ fényében egyértelműen kimondható, hogy a politikai cionizmus erőfeszítései ellenére a világ zsidóságának több mint a fele még mindig diaszpórában él. Ennek történelmi, társadalmi, kulturális hátterével, okaival nem feladatunk foglalkozni, mindenesetre elgondolkodtató realitás a zsidóság diaszpórabeli létének ilyen mértékű folytonossága. Ez a jelenség azonban rávilágít arra fontos tényre is, hogy a diaszpórában élő zsidó mindez idő alatt nem olvadtak bele a környező társadalomba: még mindig zsidóként identifikálják magukat.

⁴⁸ „Thus, although it is widely held that homelands and diasporas maintain intimate familial relations, we need to examine other indications that actually those relationships are far from being idyllic. The source of tension in this sphere may be the unwarranted opinion held by most homeland leaders, as well as the rank and file, that the very *raison d'être* of “their” diasporas is to stay in close contact with them, express unfailing loyalty, and provide the homeland with various resources and services.” In: Sheffer, Gabriel, *Diaspora Politics. At Home Abroad*, Cambridge University Press, 2003, p. 28

⁴⁹ Vital Statistic: Jewish Population of the World (2016) – Total Jewish Population: 14,410,700 vs. Jewish Population of Israel: 6,336,400 (44 % of World Jewry) – Ld: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world>

Azaz nem lett igazuk azoknak, akik Izrael állam megalakulása után a zsidó diaszpórának az Izraelbe történő bevándorlással vagy az ezzel szembe állított teljes mértékű asszimilációval a zsidó diaszpóra megsemmisülését vélték előrelátni. Azonban azok is tévedtek és tévednek, akik a zsidóságra, mint alapvetően diaszpóra – létű vallási – etnikai közösségre tekintenek, s akik szerint, úgymond, illegitim Izrael államának létrejötté.

Ami a zsidó diaszpóra és általában a diaszpórák jövőjét illeti, elgondolkodtatóak Sheffer szavai: „Az etnikai – nemzeti diaszporizmus és különösen a diaszpórák jövőbeli fejlődésének iránya egyes becslések szerint nem lineáris. Épp ellenkezőleg, filozófiai és metodológiai nézőpontból szemlélve és tekintetbe véve az etnikai-nemzeti diaszpórák, az anyaország és a befogadó ország kapcsolatrendszerének óriási komplexitását, valamint egyéb regionális és globális tényezőket, azt mondhatjuk, hogy a lehetséges jövőbeli scenáriók kialakításakor a káosz-elmélet szemléletmódját kell figyelembe venni, nem pedig a jelenlegi helyzet és irányvonalak determinisztikus és logikus folytatásának teóriáját.”⁵⁰

A valóságban ez azt is jelenti, hogy az elmúlt évtizedek individualizációs és liberális trendjeinek következtében a hármaskötelék (diaszpóra, anyaország, befogadó ország) természete nagymértékben függ majd az egyéni döntésektől. Nagy valószínűséggel, egy optimista forgatókönyvet követve, sokkal inkább, mint valaha, az anyaország társadalmának egyéni tagjai és a diaszpóra közösségek individuumai szabadon fognak dönteni személyes és csoportidentitásuk tárgyában.⁵¹ Ez a folyamat már most is érezteti hatását: egyes, kvalitatív becslések szerint közel annyi izraeli állampolgár telepedik le külföldön, mint amennyien a diaszpórából választják az Aliját Izraelbe. Ez az equilibrium jelen állapotok között tartósan tűnik.

⁵⁰ „An assessment of the future development of ethno-national diasporism and of particular diasporas indicates that such development will not be linear. Rather, from the philosophical and methodological viewpoints, the indications are that because of the immense complexity that characterizes most ethno-national diasporas and their relationships with their homelands, host countries, and other regional and global actors, the possible scenarios about their future should be based on the ideas of chaos theory, rather than on any theory of deterministic or logical continuity of current situations and trends.” In: Sheffer, p. 246

⁵¹ Sheffer, p. 247

A diaszpóra-kutatás helyzete napjainkban

Az elmúlt évtizedek jelentős mértékben átrajzolták a diaszpóra-kutatás irányát, kiterjedését és mélységét. A vízválasztó egyébiránt a zsidó állam megalakulása volt. Amikor 1948-ban megszületett, a cionizmus jegyében a Szentföldre várták a zsidók társaikat. Ez sok esetben természetes volt, hiszen a holokauszt súlyos tanulsága az volt, hogy a többségi társadalom nem akarja befogadni a zsidóságot, és Európából megindult egy kivándorlási hullám, emellett nem szabad elfeledkezni az ötvenes években meginduló antiszemita kampányról sem, amelyet Sztálin vezetett, és csak a halála akadályozta meg nagyobb progromok létrehozását.⁵²

Mindezeket figyelembe véve az izraeli politikai és gazdasági elit el is várta a zsidóktól, hogy csatlakozzanak az új hazához. Bár ez nem volt egyértelmű. Érdeemes itt megerősíteni, hogy a zsidó diaszpóra teljesen máshogy értelmezhető és elemezhető, mint ahogy más etnikai kisebbségi csoportot szoktunk, amely elszakadt a szülőhazájától. Mint azt az előző részben láttuk, a szakma már kidolgozott vizsgálódási pontokat és elemzési módszereket, de ezek nem teljesen működnek a zsidóság kapcsán. Nehezen lehet kategorizálni ugyanis, mert nem igaz rá teljesen sem az etnikai, sem a vallási kisebbségi elnevezés, és eltérnek egymástól abban is, hogy milyen kulturális hatásokat ismernek el magukra nézve kötelezőnek a zsidó hagyományokból, melyeket nem, tartják-e a vallásukat vagy sem, ortodoxok vagy neológok, szefárdok, betagozódnak-e a társadalmakba, vagy különálló csoportot alkotnak.⁵³

Mindezekkel a hagyományos zsidó politika sem tudott mit kezdeni. Még az új évezredben sem volt ritka, hogy az izraeli kormányok jelentős pénzügyi támogatást nyújtanak azon zsidóknak, akik hazaköltöznek. Ennek természetesen van politikai háttere is, mert főleg azon területekre költöztetik őket, ahol nagyobb számban élnek arabok, ezzel is gyengítve őket. De ez a betelepítési törekvés komoly ellentéteket is szült. Egészen napjainkig például nem volt önálló minisztérium Izraelben, amely a diaszpóra mindennapjaival foglalkozott volna.⁵⁴ Véleményem szerint ez is

⁵² A témával kapcsolatban: Joshua Rubenstein–Vladimir Pavlovich Naumov: *Stalin's Secret Pogrom. The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee*. New Haven, 2005.

⁵³ William Safran: *The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective*. In: *Israel Studies*, Vol. 10, No. 1, *Israel and the Diaspora: New Perspectives* 2005. 36-60. 37.

⁵⁴ Gabriel Gabi Sheffer: *Is the Jewish Diaspora Unique? Reflections on the Diaspora's Current Situation*. In: *Israel Studies*, Vol. 10, No. 1 2005. 1-35. 6.

annak az ellentétnek köszönhető, amely még a mai napig jellemzi a zsidó hazai és más országokban élő közösségek egymáshoz fűződő viszonyát. Az Izraelbe megtelepedettek ugyanis folyamatosan azt kommunikálják, hogy hosszú évszázadok óta végre lett saját hazája a zsidó népnek, még hozzá Salamon földjén, és az elvárható mindenkitől, hogy ezért Izraelbe költözzön, nem szükséges már rabként élni egy olyan államban, amely nem tekinti őket velük egyenrangúnak. A diaszpóra ugyanakkor máshogy éli meg ezt. Számukra, akik sokan már sokgenerációs leszármazottak, nem kívánták és nem kívánják elhagyni az országot. Ez még olyan államok esetében is igaz, mint Magyarország, Románia vagy éppen Németország, ahol jelentős üldöztetést kellett elszenvedniük.⁵⁵

Ezt pedig nem értik meg az izraeli zsidók, sőt számukra ez valahol csalódás, annak a jele, hogy a diaszpórához tartozók sokkal inkább érzik magukhoz közel a befogadó országot, mint az új hazát. Ez egyébként sok tényezőre vezethető vissza. Szemben a modern és a posztmodern bevándorlókkal, ahol az anyaországgal vagy azzal a közösséggel, amelyből érkeznek, erős kötődés van (gondoljunk például az Európában élő muszlimokra, ahol a vallás egy nagyon erős összekötő kapocs, ez országokon átívelő kapcsolódás) ez a zsidóság esetében máshogy van. Ennek oka, hogy a diaszpóra közössége politikai kérdésekben sok esetben teljesen másként gondolkodik, mint a zsidó állam politikai vezetése, bár arra törekszenek, hogy egyfajta hídszerepet töltsenek be. Erre nagyon jó példa, amikor az amerikai zsidó közösség segítette az arab-izraeli, főként a palesztin-izraeli megbékélést, hogy szülessen egyfajta megállapodás a két nép között.⁵⁶

Am politikai értelemben elég eltérő nézetrendszerük van. Miközben Izraelben az elmúlt években és évtizedekben végbement egy jobbrtolódás, addig ez nem érzékelhető a diaszpórában. A befogadó országban élő zsidóság javarészt nem tartja olyan fontosnak a vallását, és egy felmérésből az is kiderült, hogy számukra a zsidó államhoz való kötődés kevésbé erős, mint azoknak, akik ott laknak. A diaszpórában élők ugyanis az elmúlt évszázadokban hasonultak a többségi társadalomhoz legalábbis olyan mértékben, amely nem veszélyeztette identitásuk feladását, de kulturális, társadalmi és politikai értelemben integrálták magukba a befogadók szokásait. Ez egyébként nagyon plasztikusan kirajzolódik az általam kiválasztott térségben is. A diaszpóra sokkal inkább köthető a liberális, mérsékelt és baloldali értékrendhez, és sokan már csak

⁵⁵ Sheffer 2005. p 15.

⁵⁶ Ken Stein: Understanding Can Bridge U.S.-Israeli Jewish Chasm.

<https://www.atlantajewishtimes.com/understanding-can-bridge-u-s-israeli-jewish-chasm/> (letöltés ideje: 2023-10-04)

ezért sem kívánnak Izraelbe költözni, hiszen egy sokkal konzervatívabb, kevésbé befogadó közösséghez kellene csatlakozni.⁵⁷

Másrészt azt sem szabad kifelejteni, hogy a zsidó lakosság befolyásos szerepet tölt be a befogadó országokban. Az idők folyamán nagyon befolyásos politikai és társadalmi szervezeteket hoztak létre, amelyek valódi beleszólással rendelkeznek az ország belügyeibe és külpolitikájába egyaránt. Nemcsak arra kell gondolni, hogy a befogadó ország és Izrael között ők tartják fenn a napi szintű kapcsolatot, hanem arra is, hogy más oldalról is képesek kifejtetni a véleményüket, és erre a hazai politikai elit ad is, azokat az érveket befogadja. Ezt kihasználva az elmúlt időszakban sikerült a diaszpóra és az anyaország között hasonló civil szervezeteket, alapítványokat létrehozni, amelyek segítségével ugyan szorosabbra fűzte a zsidóság a kapcsolatát egymással, de nem mentek el a teljes összeolvadás felé. A diaszpóra büszke arra, hogy különálló entitást képez, van saját múltja, amely egyrészt organikusan kapcsolódik a befogadó országhoz, másrészt meg is tudják határozni magukat.

Éppen ezért nagyon nehéz azoknak a munkája, akik diaszpórakutatással foglalkoznak. Sokféle nézőpont és jövőkép rajzolódott ki. Van egy olyan nézőpont, amely azt vetíti előre, hogy az izraeli kormányzat betelepítési programja folytatódik, és a zsidóság végül teljes egészében átköltözik. Ez elég optimista hozzáállás az izraeli politikát csinálók, illetve az őket támogatók közül, hiszen az elmúlt időszakban éppen visszanyesték ezt a költségvetési támogatást, mondván, aki akart, az hazaköltözött. Egy másik nézőpont szerint a zsidóság be fog olvadni a befogadó ország többségi társadalmába, mint ahogy eddig is asszimilálódott. Egy harmadik vélemény szerint ugyanakkor ennek éppen az ellenkezője történhet, nagyszámú növekedés nem várható, a demográfiai folyamatok a zsidókra is érvényesek, de valamilyen formában megmaradnak és fennmaradnak.⁵⁸

Végezetül szeretném én is kifejtetni a véleményem, hogy mi vár a diaszpórára. Ebben felhasználom a kutatásom során szerzett tudást, továbbá a szakirodalomban olvasottakat. Úgy vélem, hogy a diaszpóra nem fog eltűnni. Ennek egyik oka, hogy ugyan a többségében liberális és mérsékelt zsidó lakosság teljes egészében elsajátította a nyugatias szokást, de mégis bizonyos fokon eltér. Fontos pozíciókat töltenek be manapság is, ezt a Karib-térség elemzése során ki fogom

⁵⁷ Sheffer 2005. p. 18-22.

⁵⁸ Sheffer 2005. p. 7.

emelni. Ugyan az elmúlt évtizedekben megkopott az az összetartó erő, hogy ők lennének a kiválasztott nép, de a holokauszt súlyos és terhes múltja ennek lépett a helyébe. Egy közösen megélt trauma sok esetben erősebb köteléket képezhet, mint bármilyen más, a családi neveltetésből és az oktatásból hozott kulturális identitás. Látni fogjuk, hogy a zsidók ellen elkövetett bűncselekmények nem tudták a vizsgált régióban sem megtörni a zsidóság befolyását és erejét, pedig számuk az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben lecsökkent. A zsidók képesek alkalmazkodni, és amikor szükséges, adaptálódnak az újonnan kialakult rendszerhez.⁵⁹

A diaszpóra fennmaradását továbbá az is segíti, hogy a közösségi háló és az internet világának segítségével már nem muszáj Izraelbe költözni a rokonokhoz, hanem digitálisan is lehet tartani a kapcsolatot.⁶⁰

5. Zsidók az Új Világban

Spanyol előzmények

Mint azt látni fogjuk, az őshaza nélkül maradt zsidók alkalmazkodóképessége és egyúttal, egyáltalán nem kézenfekvő módon, a csoportidentitásuk is mindvégig nagyon erős maradt, ugyanakkor készen mutatkoztak: megtartották kulturális különállóságukat, lojálisak tudtak maradni a galuthoz. Visszatérő mintázata ez a zsidó történelemnek, még akkor is, ha természetesen nem lehet valamiféle „néplényeg” történelemfeletti állandóságával magyarázni, más és más adaptív képességeket kellett mozgósítaniuk különböző csoportoknak különböző helyeken és időkben, hol nyílt erre tér. A spanyolországi zsidóság középkori története jól ismert példa minderre, az iszlám hódoltság eltérő mértékű, mindig veszélyeztetett „integrációja” éppen úgy, mint a reconquista lezárulása utáni elüldözés másfelől. Természetesen nagyon nehéz sok spanyol

⁵⁹ Vágó Rafael: Israel-Diaspora Relations: Mutual Images, Expectation, Frustrations. In: Between Minority and Majority Hungarian and Jewish/Israeli Ethnical and Cultural Experiences in Recent Centuries. Ed. by Novák Attila–Hatos Pál. Budapest, 2013. pp.100-110. 106.

⁶⁰ Safran 2005. p. 50.

zsidót beazonosítani, ugyanis sokan konvertáltak, és csak titokban folytatták kultúrájuk ápolását, más teljesen feladta azt.⁶¹

A Spanyol Királyság igen hamar fellépett mind a zsidók, majd Granada elfoglalása után a hasonló társadalmi szerepet betöltő moriszkók (kikeresztelkedő muszlimok) ellen is, ennek sok esetben inkább politikai, gazdasági és személyes okai voltak, mintsem vallásiak. Legtöbbször ezeknek a kereskedelemből és pénzügyekből élő zsidóknak és moriszkóknak a vagyona indított el gyűlöletheadjáratokat. De a spanyolországi zsidóság helyzete még az inkvizíció előtt is tragikus volt, sokukat kényszerítettek arra, hogy hagyjanak fel vallásuk gyakorlásával. 1391 és 1415 között a spanyolországi zsidó közösség több mint fele kikeresztelkedett (conversos), ez pedig olyan jelentős csapás volt, amelyet soha nem hevert ki az itt élő zsidó közösség. Hivatalosan kevesebb, mint százezren maradtak, és a zsidó autonómiát biztosító helyi szerveződések (aljama) egyre kevesebb városban lehetett megtalálni. Az 1420-as években ez az üldöztetés még fokozódott is, ekkor már a zsinagógákat is elvették tőlük.⁶²

A 15. század második fele sem a megbékélés irányába mutatott. Habár az inkvizíció a keresztény egyházban már a korábbi évszázadokban sem volt ismeretlen, ennek a legismertebb ága, a spanyol inkvizíció ekkoriban kezdte meg munkáját. Ez a szervezet nemcsak azokat üldözte, akik nem voltak keresztények, de azokat is célba vette, akik áttértek, és olyan pusztítást hajtottak végre a katolikus királyok vezetése alatt, amelyre sehol máshol nem volt példa. Az inkvizíció szervezete 1478 és 1482 között jött létre, Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella kérésére, amelyet végül IV. Szixtusz pápa is elfogadott. Az első időszakban komoly diplomáciai problémát okozott az inkvizítorok jogállása. A pápa attól tartott ugyanis, hogy a Szentszék elveszíti a kontrollt. Ez be is következett, 1481 és 1488 legalább 700 halálos ítélet született, több ezer börtönbüntetés mondatott ki, ezek többsége életfogytiglani volt. Már a pápa környezetében dolgozók, történetírók, befolyásos emberek is felszólaltak a spanyol inkvizíció ellen, sokan éppen azzal támadták, hogy aláássa az átkeresztelkedés intézményét, ha újkeresztényeket is támad.⁶³ Szixtusz azzal a javaslattal állt elő 1482-ben, hogy azok az inkvizítorok, akiket a király nevezett ki, hivatalban maradhatnak, de a püspökök kontrollja alá kell, hogy kerüljenek, nem maradhat

⁶¹ Joseph Pérez: *The Spanish Inquisition: A History*. New Haven, 2005. p. 12.

⁶² Uo.

⁶³ Pérez 2005. pp. 27–28.

titokban, kiket ítéltek el, és kell legyen lehetősége mindenkinek fellebbezni Rómában. Ferdinánd nem fogadta el egyik javaslatot sem, és a pápa 1484-es halála a kérdést el is döntötte.⁶⁴

Az inkvizíció vezetését Tomás de Torquemada vette át, akit még Szixtusz nevezett ki, de később karrierje során főinkvizítorrá lépett elő, továbbá ő lett Izabella bizalmasa és gyóntatója. A domonkos rendi szerzetes, aki maga is áttért zsidó családból származott – minden bizonnyal ezért is – az egyik legradikálisabb álláspontot képviselte: sose evett húst, teljes mértékben követte a Bibliában előírtakat, tűzzel-vassal irtotta azokat, akik nem voltak hajlandók áttérni, de azokat is, akik ezt már korábban megtették. Ő volt a spanyol inkvizíció arca, és az első olyan képviselője, amely megtestesítette a spanyol katolicizmus legsötétebb időszakát.⁶⁵

Ennek újabb mélypontja volt az Alhambra-rendelet vagy ediktum (Decreto de la Alhambra, Edicto de Granada), amelyet Izabella és Ferdinánd közös uralkodókként adtak ki 1492. március 31-én. Ebben elrendelték, hogy minden olyan zsidót kiutasítsanak Kasztília és Aragónia területéről, akik gyakorolják vallásukat. Már július 31-ig el kellett hagyniuk Aragónia és Kasztília területét. Ezzel azt próbálták elérni, hogy még tovább csökkenjen a zsidók száma az országban, és azok, akik korábban már áttértek, vagy adott esetben az ő leszármazottjaik, ne próbáljanak visszatérni a judaizmushoz.⁶⁶ Ahogy arról már fentebb is szóltam, az 1391-gyel kezdődő üldözések hatására először a zsidó közösség fele, majd 1415-ig még ötvenezeren váltak meg régi szokásaiktól, legalábbis hivatalosan. A rendelet kiadása után nagyjából kétszázezren tértek át a keresztény hitre, míg 40 és 100 ezer közé tehető azok száma, akik inkább távoztak az országból, de van olyan kutató is, aki szerint a 300 ezernél is többen lehettek.⁶⁷ Voltak olyanok, akik később tértek át, hogy visszatérhessenek. A rendeletet formálisan csak 1968-ban vonták vissza, és egészen 1924-ig kellett várni a szefárd zsidóságnak, hogy elismerjék őket spanyol állampolgárnak.⁶⁸

Ezek után három csoportja jött létre a zsidóknak: az egyik, amely nem tagadta meg hitét, nyilvánosan gyakorolta azt, így ők arra kényszerültek, hogy elhagyják az országot, ha ezt nem tették meg, kivégezték őket. A conversos-mozgalomról már fentebb írtam, ők voltak, akik

⁶⁴ Pérez 2005. p. 28.

⁶⁵ Pérez 2005. p. 29.

⁶⁶ Edict of the Expulsion of the Jews (1492). <http://www.sephardicstudies.org/decree.html> (letöltés ideje: 2021-10-23)

⁶⁷ Joseph Pérez: History of a Tragedy: The Expulsion of the Jews from Spain. Chicago, 2007. p. 89.

⁶⁸ Richard Ederspecial: 1492 Ban on Jews Is Voided by Spain. New York Time (1968-12-17) <https://www.nytimes.com/1968/12/17/archives/1492-ban-on-jews-is-voided-by-spain-1492-ban-on-jews-is-voided-in.html> (letöltés ideje: 2021-10-23)

megpróbálták teljes mértékben idomulni a keresztény társadalom által elvárt normákhoz, ám szerencsétlenségükre nem bíztak bennük, közülük sokakat megégettek vagy börtönbe küldtek.⁶⁹ A harmadik a marranos (egyes számban marrano) voltak, akik ugyan formálisan vallást váltottak, de tartották eredeti hitüket.⁷⁰ A zsidók elleni üldöztetések Európa-szerte folytatódnak, először Portugáliából utasítják ki őket, ahova sok spanyol emigráns család menekült, majd a Habsburgok országaiból, illetve az orosz fejedelemségek bizonyos területeiről is. Legtöbben Itáliában, Észak-Afrikában és az Oszmán Birodalomban telepednek le. A németalföldi szabadságharc győzelme után sokan otthonra leltek a holland területeken, kifejezetten Amszterdamban is. Hamar népszerűvé vált Amerika is, ahol mindent újra lehetett kezdeni.

„A Spanyolországból való kiűzetés nem az első és nem is az utolsó alkalom volt, hogy a zsidóknak el kellett hagyniuk egy országot. De mivel ez nagy létszámú respektált és jól integrált tartott zsidósággal történt, – melynek ősei az I. századtól telepedtek le, tehát egy nagyon mélyen begyökerezett közösséget alkottak⁷¹ –, és mivel a kiűzetés nagy változásokat hozott a XVI. századi zsidó társadalom és kultúra jellegében, a zsidó történelem jelentős eseményeként kell számon tartanunk” – írja Joszi Hacker a Jeruzsálemi Héber Egyetem történelem professzora, majd hozzáteszi „Ettől fogva Nyugat- és Közép-Európából jóformán eltűntek a zsidók. Az események Nyugatról Keletre, a keresztény államokból a muzulmán államokba terelték a zsidókat.”⁷² Hahn István híres ismeretterjesztő áttekintő könyvében a következő szemléletes sorokat olvashatjuk erről az időszakról: „Az I. században még mintegy 5 millió zsidó élt a világon. Számuk a XV. századra a harmadára csökkent, így a század végén csak kb. 1,5 millió a zsidók száma. Ezek közül is százezrek iszonyatos emlékek terhétől roskadozva vonszolódtak országutakon, tengereken, gyermekségük hazájából, új, számukra még idegen országok felé.”⁷³

⁶⁹ Ewen Callaway: Spanish Inquisition left genetic legacy in Iberia. New Scientist (2008-12-04).
<https://www.newscientist.com/article/dn16200-spanish-inquisition-left-genetic-legacy-in-iberia/?ignored=irrelevant>
letöltés ideje: 2021-10-23

⁷⁰ Callaway 2008

⁷¹ Joszi Hacker: A zsidók kiűzése Spanyolországból. In: Múlt és Jövő 1992/3. pp. 17-20. p. 20.

⁷² Uo.

⁷³ Hahn István: A zsidó nép története a Babiloni fogságtól napjainkig. Budapest, 1947. pp. 88-89.

A szefárd zsidóság szerepe Kolumbusz felfedezőútjain

A szefárd kifejezés az utóbbi évtizedekben vált az Észak- Afrikából vagy a többi arab országból származó zsidók gyűjtőfogalmává, holott ez a héber szó Spanyolországot, következésképpen azoknak a zsidóknak az utódait jelöli, akik évszázadokon át az Ibériai-félszigeten éltek. Ezek a szefárdok között nagy számban - zsidó szakértők és tudósok - voltak, akik Kolumbusz⁷⁴ felfedező útjait is előkészítették, akiktől tanácsokat kapott. A felfedezőút megszervezése nem volt egyszerű, és Izabella nagylelkű támogatása ellenére sem volt Kolumbusznak elég pénze, hogy elindulhasson. Ebben egy Luis- Luis de Santangel⁷⁵ nevű converso segített, aki ekkoriban a királyi javak és jövedelmek felügyelője volt (escribano de Ración). Santangel nem csak meggyőzte Izabella királynőt, hogy támogassa Kolumbusz tervét, hanem személyesen is hozzájárult egy jelentős összeggel. A felfedezés ugyan a Spanyol Királyságot tette világhatalommá, de zsidók millióinak adott lehetőséget az újrakezdésre.

A földrajzi kérdésekben, a kor legjobb zsidó származású térképészevel, Judah Cresques⁷⁶ egyeztetett, majd az utak tervezéséhez Abraham Zacuto⁷⁷ zsidó csillagász táblázatai mellett Lévi ben Gerson⁷⁸ csillagászati szögmérője is a segítségére volt. Három hajóján legalább öt marrano segített, többek között a flotta orvosa és Luis de Torres⁷⁹ a tolmács, aki maga is zsidó származású volt. Folyékonyan beszélt héberül, arabul, spanyolul, portugálul, franciául és latinul, ami óriási segítség volt Kolumbusz számára. Számos tanulmányt találhatunk arról is, hogy maga a nagy

⁷⁴ Eredeti nevén Cristoforo Colombo (1451-1506) A genovai származású tengerész, Kolumbusz már az 1480-as évek közepétől támogatókat keresett azon tervéhez, hogy nyugat felé hajózva elérje a gazdag fűszertermő vidékeket. Mivel a hajós Lisszabonban telepedett le, ötletével elsősorban a portugál uralkodót próbálta megnyerni magának, de csak elutasításra talált. A tengerész ekkor a Spanyolországot egyesítő katolikus uralkodókat, Aragóniai Ferdinándot és Kasztíliai Izabellát kereste meg ötletével. Bár a házaspár ebben az időszakban elsősorban a Granada elleni háborúval, a reconquistával volt elfoglalva, később támogatták hajózásait.

⁷⁵ (? -1498) II. Ferdinánd kikeresztelkedett zsidó pénzügyminisztere. Kolumbusz nagy támogatója. Meggyőzte Isabellát, hogy támogassa Kolumbuszt, mellette ő maga is komoly kölcsönt adott a felfedezőnek.

⁷⁶ Jehuda Cresques (1360-1410) más néven Jaime Ribá és "Cresques the Jew" a XV. század híres "konverzo" térképésze. Mallorcán született. Apjával Abraham Conquesse az 1375-ben kiadott híres katalán atlasz szerzői.

⁷⁷ Ábrahám Zacuto (1452-1515?) késő középkori hispániai zsidó csillagászati- és krónikairó. I. Manuel portugál király udvari csillagásza volt Salamancában. Jelentős csillagászati művét az Almanach perpetuumot maga Kolumbusz is használta.

⁷⁸ Lévi ben Gerson (1288-1344) rövidített nevén RaLBaG (Rabbi Levi Ben Gerson), más néven Gersonides. Maimonidesz után a legnagyobb tartott középkori zsidó vallásfilozófusnak tartják.

⁷⁹ Luis de Torres (? -1493) Juan Chacon Murcia (zsidó tartomány) kormányzóját képviselte, héber tolmácsként. Az inkvizíció miatt áttért. Kolumbusz szintén tolmácsként alkalmazta első hajóútján az Új világ felé. Kolumbusznak meggyőződése volt, hogy Ázsiában -lévén, hogy oda készült- bizonyosan megtalálja majd Izrael utolsó törzsét.

felfedező, Kolumbusz szintén zsidó származású lehetett Nevét élete során ötször változtatta meg. Olyan korban élt, amelyben a vallási üldözések miatt, különösen a zsidók körében, sokan kikeresztelkedtek, titkolták származásukat. Salvador de Madariaga⁸⁰, neves spanyol tudós, már a harmincas évek elején könyvet szentelt annak a feltevésnek, hogy Kolumbusz titkolódzása családja esetleges zsidó eredetével függhet össze. Simon Weiesenthal⁸¹ szintén külön könyvet írt Kolumbuszról „A reménység hajója” címmel, amelyben hasonló elmélet mellett tört lándzsát. Hasonló nyomon haladt Jane Frances Amler is „Kolumbusz zsidó gyökerei” című könyvében. Bár ezeket a felvetéseket eddig senki se tudta érdemben megerősíteni.

Az első zsidó az Új világban

Kolumbusz és legénysége 1492. augusztus 3-án hajózott ki Palos kikötőjéből. A hajók, - a Nina, Pinta, Santa Maria – október 12-én kötöttek ki az Újvilágban. Kolumbusz először egy kis szigeten kötött ki a Bahamákon, később pedig a mai Kuba szigetén. Nagyot csalódott a felfedezései során, hiszen aranyat és értékes fűszereket remélt az úttól, de ezek nélkül kellett visszatérnie Spanyolországba. Azonban Luis de Torres, a tolmács úgy döntött, hogy marad. Beszélt új barátaival, a bennszülöttekkel, megtanulta a nyelvüket, vezetőik még egy darab földet is ajándékoztak neki. A Bahamákon 1972-ben épített zsinagóga a mai napig az Ő nevét viseli.⁸²

⁸⁰ Salvador de Madariaga (1886- 1978) Spanyol diplomata, író és történész. 1940-ben jelent meg könyve, Christopher Columbus: Being the Life of the Very Magnificent Lord, Don Cristóbal Colón címmel.

⁸¹Simon Wiesenthal (1908-2005) zsidó származású osztrák építészmérnök, aki a holokauszt után nácivadász lett. Kolumbuszról írt könyve *Sails of Hope: The Secret Mission of Christopher Columbus* címmel 1973-ban jelent meg.

⁸² Luis De Torres volt az első zsidó, aki San Salvador szigetére, a Bahamák 700 szigetének egyikére lépett. A Freeportban 1972-ben épült zsinagóga Grand Bahama szigetén áll Luis de Torres nevét viseli, az egyetlen zsinagóga a Bahama-szigeteki közösségben. Manapság a Bahamákon mintegy 300 zsidó él, rendkívül büszkék gyökereikre.

6. A Karib-térség földrajzi keretei

Mielőtt vázlatosan elemezném, hogy milyen történeti események előzték meg a zsidók térségbe érkezését, szerettem volna világosan látni, hogy milyen közös előfeltevések mentén, milyen terminológiai és szemléleti konszenzusok talaján zajlik a Karib-térség történetének értelmezése, egyáltalán, hogyan jelöli ki tárgyát ez a kutatás, a szakemberek a Karib-térségre, valamint milyen geopolitikai kereteket jelölnek ki a kutatók ennek a területnek a számára. Már a kezdeti időben, a kora újkori leírásokban is voltak különbségek abban is, hogy miként nevezzék egyáltalán ezt a térséget. Spanyol részről idekiváncozik Juan López de Velasco, aki az 1570-es években írt a Karib-térségről, és ő ezt a „Golfo de Tierra Firme” néven illette, amely a mai Kolumbia és Venezuela vidékére terjedt ki, és a Karib-tengert ennek mintegy öbleként emlegették, később északi tengernek kezdték hívni.⁸³

A 17. század során változás állt be a megnevezésében: az angolok már ekkor is Karib-tengernek nevezeték, miközben a spanyolok a „Mar de las Antillas” és a „Mar Caribe” szavakat használták. Az Egyesült Államok hivatalos politikája nagyon sokáig nem tekintett a térségre stratégiai övezetként, hiszen a 19. század végéig nem tudott megvalósítani semmiféle expanzív lépést. Mindez megváltozott a Monroe-elv (1823) bejelentése, a párizsi béke (1898), a Kuba, Haiti, Panama és a Dominikai Köztársaság feletti befolyás megszerzését követően.⁸⁴

A szakirodalom napjainkban négy különböző értelmezési keretet is felvázol a Karib-térség kijelölésére értelmes, egységesen értelmezhető régióként, négy lehetséges módon alkotják meg történeti cselekvőként ezt az abasztrakciót, óriásfogalmat. Az első, legrégebben megalkotott konstrukció, az inzuláris azaz szigeti fekvésű felfogás. Ennek az a lényege, hogy a Floridai-félszigettől egészen Venezueláig minden szigetcsoportot besorol, ide tartoznak a Bahamák, a Bermudák, Kuba, Jamaica, Hispaniola és Puerto Rico (Nagy-Antillák), a Kis-Antillák. A második szempont szerint a Karib-térség szinonimái az Antillák és a Nyugat-Indiák, és ebből következik, hogy ez a terület volt a cukorültetvények és a rabszolgák által művelt földek centruma, így ennek jegyében kell meghatározni. A fentebb felsorolt földrajzi helyeken kívül idesorolják Belizét,

⁸³ Horváth Emőke: *Tanulmányok a Karib térségről* 2014.

⁸⁴ Horváth, 2014. p. 23.

Guyanát, Francia Guyanát, illetve Suriname-ot. Mivel történeti alapon határozza meg a Karib-tenger vidékét, a történetírás előszeretettel vallja magáénak ezt a nézetrendszert.

A harmadik megközelítés a geopolitikai tényezőket tekinti meghatározónak, ez a látásmód a szigetországokon kívül idesorolja a közép-amerikai államokat is. A negyedik főként gazdasági szempontokat vesz figyelembe, az ezekből kiindulva kijelölt területet Karib-medenceként szokták emlegetni. A Karib-tengeren fekvő szigetcsoportokon túl - ide sorolják Mexikó, Kolumbia és Venezuela tengerrel határos partvidékeit -, vannak, akik Brazília északi területeit, illetve az Egyesült Államok déli partvidékét is feltüntetik, hiszen ezen régiókban is ültetvényes gazdálkodással művelték a földeket.⁸⁵

A huszadik század negyvenes éveire az amerikai politikai egyre fontosabbnak érezte, hogy megnevezze a Karib-térséget, és kialakult az Egyesült Államok „mare nostrum”, egyfajta amerikai Mediterraneum. Két értelmezés született ebben a témában, mindkettő amerikai professzorokhoz kötődik: az egyiket Nicholas Spykman, a másikat Charles Wagley dolgozta ki. Spykman 1942-ben jelentette meg nagyívű munkáját, a „*America's Strategy in World Politics*” című monográfiát, ezenfelül két tanulmányában is felvette a térség földrajzi felosztását. Véleménye szerint a karibi térséghez tartozik a szigeteken túl Közép-Amerika, Kolumbia, és Venezuela területeinek egy része, de ide sorolta az amerikai déli partvidéket is. Ezt a régiót keleti és nyugati részre osztotta, a nyugatihoz a Mexikói-öblöt, a keletihez a Karib-tengert sorolta. Úgy gondolta, hogy a régiót csakis gazdasági jelentősége miatt lehet egységesen kezelni, megítélni, és azon belül is csak az számít, hogy milyen szerepet tölt be benne az Egyesült Államok. Mégis felemlített két stratégiai tényezőt is: az egyik, hogy Észak- és Dél-Amerika között összeköttetést biztosít ez a régió, a másik az, hogy a Panama-csatorna megépítésével lerövidültek a távolságok.⁸⁶

Wagley, antropológus lévén, más irányból közelített a kérdéshez. 1960-ban publikált nézetei szerint Amerikát három részre lehet osztani: Euro-Amerikára (Euro-America), Indo-Amerikára (Indo-America) és az Ültetvények Amerikájára (Plantation-America). Az elsőhöz sorolta Amerika északi, valamint déli részét (Argentína, Chile, Uruguay), amelyet európai telepesek tömegei népesítettek be, az éghajlata pedig mérsékelt égövi. Ezeken a területeken nincs sem fém, sem ásványkincsek, jelentős méretű farmergazdaságok alakultak ki, és ezeket a földeket

⁸⁵ Horváth, 2014. pp. 25-26.

⁸⁶ Horváth, 2014. p.28.

az őslakosoktól vették el a telepések. Indo-Amerika Mexikótól Chiléig tart, itt élnek azoknak az őslakosoknak a leszármazottjai, akiket a fehéreknek nem sikerült hosszú távon legyőzni, és a vezető réteget is a meszticek vagy a latinók adják. Az Ültetvények Amerikája az Egyesült Államok déli partvidékét, a Karib-tenger szigetcsoportjait, Brazília, Közép-Amerika partvidékét, illetve a két Guyanát foglalja magában. Wagley is követi a szakirodalom azon tézisé, miszerint a Karib-térség történetét és ezért karakterét három tényező határozza meg: gyarmatosítás, cukorültetvények, illetve a rabszolgamunka.⁸⁷

A Karib-tenger szigetei már a kezdetektől lakottak voltak, az itteni kultúrák, amelyek jelentős örökséget hagytak maguk után. Az egyik legősibb amerikai civilizáció a Saladoid volt. Ennek a képviselői kezdetben az Orinoco-folyó környékén éltek, ahonnan idősámításunk előtt 500 és 280 között vándoroltak Venezuela és az Antillák területére.⁸⁸ A másik jelentős civilizáció a taíno⁸⁹ volt. Ők hozzávetőleg a 13. század elején rajzoltak szét a szigeteken, és próbálták minél több helyen felépíteni saját kis uralmukat, és egészen Kolumbusz érkezéséig jelentős szerepet töltöttek be a térség életében.⁹⁰

Harmóniában éltek a természettel, törekedtek a békés együttélésre. Ugyanakkor Kolumbusz érkezése előtt még lezajlott egy harmadik nagy vándorlási hullám, amikor délről érkezett egy másik népesség, akiket kariboknak neveznek. Ők teljes mértékben eltértek a taínóktól, és kialakult egyfajta arawak⁹¹-karib különállás, akik még szellemiségükben sem hasonlítottak egymásra. Amíg a taínók a természettel való együttműködésre törekedtek, a karibokat nyugodtan nevezhetjük rabló, martalóc kannibáloknak.⁹²

Ugyanakkor ellentétben Közép-Amerika jelentős amerikai civilizációval, itt nem épült ki egy erős, központi hatalom, ami minden bizonnyal abból adódott, hogy a szigetek közötti távolság jelentős volt, ennek ellenére úgy tűnik, hogy a taíno fejedelemségek meghatározó szerepet töltöttek be, sőt úgy gondolom, hogy jelentős konfliktusok, háborúk is zajlottak köztük és a betelepülő, agresszívabb népesség között, de ez érdemben nem befolyásolta szerepüket a térségben.

⁸⁷ Horváth, 2014. p. 29.

⁸⁸ Saunders, 2005. p. 239

⁸⁹ A témáról: Rouse, 1992.

⁹⁰ Higman, 2011. p. 47

⁹¹ Az arawak az a népesség, amelyik a Karib-tenger szigeteinek őslakosságát adták, őket nevezte Kolumbusz indiánoknak.

⁹² Higman, 2011. p. 48

Kolumbusz érkezésével minden megváltozott. Addig ugyanis teljes mértékben homogén, és még ha nehezen is, de egymással szót értő népcsoportok lakták a szigeteket, akiknek nem voltak hódító terveik. Ha érkeztek is új jövevények, ők nagyjából ugyanabból kultúrkörből származtak, ami a táinók számára is teljesen elfogadható volt. Az európaiak megjelenése minden téren újdonságokat hozott, még akkor is, ha ahhoz, hogy a változások mindenki számára érzékelhetőek legyenek, sok évnél kellett eltelnie, ámde a bekövetkező változások még a napig is éreztetik a hatásukat.⁹³ Egyrészt amikor megérkeztek az európai telepesek, ők nem részt szerettek volna kapni a szigetek világából, hanem hozták magukkal saját haszonállataikat, amelyek kipusztították az ott élő, őshonos fajtákat. Új növényekkel érkeztek, amelyek kiszorították az addig a helyiek által termeltet, és az ültetvények megszervezése során hozzáálltak az erdők tervszerű kipusztításához, hogy azok helyén termeljenek.⁹⁴ Ez teljesen új helyzetet teremtett, amihez az őslakosok nem voltak hozzászokva. Az európaiak által hozott emlősöket, növényeket nem ismerték, nem tudták, hogy kell ezeket termesztani és tenyészteni, és ami még inkább szomorú, hogy a saját gazdaságaikat nem tudták ellátni, mivel az európaiak mindent saját maguknak tartottak fenn. A szigetek is egyre heterogénabbá váltak, hiszen rövid időn belül kiderült, hogy az őslakosok nem alkalmasak az ültetvények művelésére, ezért a fehérek az akkoriban legolcsóbb megoldást, az afrikai rabszolgákat választották, akiket itt letelepítettek, így keveredtek az őslakossággal, ahogy a megszállók is, és az addigi homogenitás teljes mértékben feloldódott.

A spanyolok és mások terjeszkedési céllal érkeztek. Számukra ezek a földek ismertelenek voltak, nem ismerték el az őslakosok jogát felettük, hanem maguknak vindikálták a jogot, hogy uralkodjanak, meghódított területeként kezelték a térséget és úgy is bántak vele. Elvették az itt élők földjeit, akik ellenkeztek, azok meghaltak. Az addigi társadalmi és politikai berendezkedés is megszűnt, helyét az európai vette át. Új közigazgatást vezettek be, erőszakos szervezeteik, tartották fenn a rendet, új gazdasági szabályokat vezettek be, megjelent a kapitalizmus. Az ideérkező spanyolok és portugálok a helyiek animizmusát eretnekségnek vélték, ezért a katolikus egyház, főleg a jezsuita rend, részben az inkvizíció eszköztárával szerzett befolyást. Elkezdték az ősi kultúra üldözését és eltörlését.⁹⁵ Ezek a változások lényegében teljesen megszüntették azt a szimbolikus világot, amelyben az őslakosok hittek, amelyben otthon voltak, tájékozódtak.

⁹³Higman, 2011. p. 54

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

A táinó ellenállás erős volt, megpróbálták megvédeni a földjeiket az ellenséggel szemben. Habár a támadásaik hevesek voltak, a spanyol fémmel és lőfegyverekkel nem vehették fel a versenyt. Az első sziget, amit sikerült kolonizálniuk, Hispaniola volt 1508-ban, rá egy évre következett Jamaica, majd 1511-ben Kuba.⁹⁶ Miután sikerült ezeket a hídfőállásnak kiépíteniük, hozzáálltak a szárazföld irányába tartó offenzíva megszervezéséhez. Így megindulhatott Mexikó, Florida, Panama, Cartagena meghódítása, majd a harmincas évek idején Perué is.⁹⁷ Ezek a folyamatok viszonylag hamar lejátzódtak, az olyan jelentős civilizációkat, mint azt aztékoké volt, a konkvisztádorok pillanatok alatt tették a földdel egyenlővé. Ezt követte a spanyol közigazgatási rendszer kiépítése,⁹⁸ ahol a legfontosabb területek Dél- és Közép-Amerika voltak, miközben a Karib-térségre úgy tekintettek, mint valamiféle hátországra, ahol a kontinensek között közlekedő hajók pihenhetnek. Később ez kiegészült a cukornád és a dohány termesztésével is, amelyet Kolumbusz hozott magával, második útja során.⁹⁹

Paradox módon a gyarmatosítással nem a spanyolok nyertek a legtöbbet. Azontúl, hogy nem voltak képesek belőle jelentős gazdasági hasznot szerezni, idővel harcba keveredtek más hatalmakkal is. A 16. század második felétől fokozatosan veszítették el befolyásukat és birtokaikat, és ez a visszaszorulás egészen 1898-ig tartott, amikor az utolsó karibi terület is kicsúszott a kezükből. Véleményem szerint nem látták világosan a térségben rejlő potenciált sem. Ellenben a fekete lakosság idővel nyertese lett a helyzetnek, a zsidóság pedig még sokkal hamarabb. Sőt, a szefárd zsidóság megmaradásában Amerika jelentős szerepet játszott. Ne feledjük, hogy a 15. század végétől Torquemada tűzzel-vassal irtotta a judaizmust, és azok, akik csak látszólag tértek át és azok, akik elmenekültek, otthonra leltek a szigeteken, ahol aztán ők és a leszármazottjaik azóta is gyakorolhatják a vallásukat és szokásaikat, mind a mai napig.

⁹⁶ Higman, 2011. p. 69

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ A témában: Sauer, 1969.

⁹⁹ Horváth, 2014. p. 29

7. A Karib-szigetek zsidósága - a „La Nación” kialakulása és identitásképző ereje

Az 1492-ben Spanyolországból kiűzött zsidók közül sokan hajóztak át a Mediterráneum más vidékeire, menedéket keresve.¹⁰⁰ Egy közelítőleg 100.000 emberből álló csoport¹⁰¹ Portugália felé lépte át a határt, ahol egy több évszázada már megtelepedett zsidó közösséghez csatlakoztak.¹⁰² Újonnan kialakított szabadságuk és biztonságuk azonban nem tartott sokáig. 1496-ban I. Manuel portugál király parancsot adott a kiűzésükre. Amikor azonban a király felismerte ennek súlyos gazdasági következményeit, úgy döntött, hogy mégis befogadja őket országába - keresztényekként. Megparancsolta, hogy minden huszonegyedik évét be nem töltött zsidót erőszakkal kereszteljenek meg. Abban bízott, hogy így meg tudja akadályozni a fiatalok szüleinek távozását is. Amikor 20.000 zsidó összegyűlt Lisszabonban, hogy elhagyja az országot, erőszakkal megkereszteltette és királyságának állampolgáraivá nyilvánította őket.¹⁰³

Csak nagyon kevesen voltak azok, akik önszántukból vették fel a keresztény vallást. A zsidóság többségét erővel vonszolták a szenteltvíztartóhoz, és ők titokban továbbra is a zsidó vallás hagyományait követték.¹⁰⁴ Eleinte ezt a rejtett identitást sokkal könnyebb volt fenntartani, mint hasonló körülmények között Spanyolországban, mivel Portugáliában egészen a 16. század közepéig nem vetette meg lábát az inkvizíció.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Pérez, Joseph: *The Expulsion of the Jews from Spain*, Chicago: University of Illinois Press, 1993; Díaz-Mas, Paloma: *Sephardim. The Jews from Spain*. Chicago: University of Chicago Press, 1992; Ben-Sasson, H.H. (ed.): *A History of the Jewish People*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002; Capriles Goldish, Josette: *Once Jews. Stories of Caribbean Sephardim*, Princeton, 2009; Netanyahu, B.: *The Origins of the Inquisition in Fifteenth Century Spain*, New York, 1995; Gerber, Jane S.: *The Jews of Spain: A History of the Sephardic Experience*, New York: Simon and Schuster, 1994.

¹⁰¹ Ben-Sasson, 2002. p. 570; Kritzler, Edward: *Jewish Pirates of the Caribbean*, New York: Doubleday, 2008, p. 1

¹⁰² Soyer, Francois: *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal. King Manuel I and the End of Religious Tolerance (1496-7)*, Brill, 2007 pp. 41-46

¹⁰³ Soyer, F., 2007, Lindo, E.H.: *The History of the Jews of Spain and Portugal*, London, 1848; Jacobs, J.: *Hidden Heritage: The Legacy of the Crypto-Jews*, Los Angeles – Berkeley: University of California Press, 2002

¹⁰⁴ Jacobs, 2002. pp. 2-8

¹⁰⁵ Netanyahu, 1995. pp. 421-486, Peters, Edward: *Inquisition*, Los Angeles – Berkeley: University of California Press, 1989, p. 98

Mivel már többé nem voltak zsidók, ezek az „új keresztények” igyekeztek új helyzetüket arra használni, hogy elhagyják az országot. I. Manuel 1499-ben közzétett egy rendeletet, amely megtiltotta az „új keresztényeknek”, hogy külön engedély nélkül távozzanak az országból. Ez a törvény a 16. század nagy részében hatályban maradt. Ahogy Jane S. Gerber *The Jews in the Caribbean* könyvében fogalmaz: *A portugál zsidó diaszpóra valójában kettős tragédiából született: ami 1492-ben a zsidók kiűzése Spanyolországból majd a zsidók erőszakos térítése/kiűzése Portugáliából 1497-ben.*

Ezen túlmenően az „új keresztényeket” nem fogadták el a „régikeresztények”, és még mindig „zsidókként”, „conversokként” vagy „a Nemzet tagjaiként” (La Nación) emlegették őket. Erőteljes előítéleteket tápláltak irányukba. Amikortól az inkvizíció 1547-től fogva, teljes mértékben tért hódíthatott Portugália-szerte, terror és félelem uralta a zsidók életét. A zsidó vallás titkos követőit megkínózták, bíróság elé hurcolták és kegyetlenül megbüntették.¹⁰⁶

Az „új keresztények” közül sokan elmenekültek az első adandó alkalommal. A letelepedéskor előnyben részesítették a nem-katolikus országokat, ahol elhagyhatták a rájuk kényszerített vallást, és visszatérhettek zsidó identitásukhoz.¹⁰⁷ Azok, akik eljutottak Nyugat-Európába, az amszterdami, hamburgi és londoni protestáns központok felé vették az irányt, ahol visszatérve a judaizmushoz, létrehozták saját vallási közösségeiket. Jóllehet a katolikus Franciaországban névleges keresztényeknek kellett maradniuk egy darabig, minthogy azonban ott nem létezett az őket üldöző inkvizíció, előbb - utóbb felhagytak a színleléssel, új hitközségeket hozva létre Bordeaux-ban, Bayonne-ban és más városokban.¹⁰⁸ Sokan közülük lassanként kulcsszerephez jutottak a nemzetközi kereskedelemben, leginkább kiterjedt családi kapcsolataik miatt. A kereskedelem bizonyos ágait teljesen a kezükben tartották.¹⁰⁹

A "La Nación" képviselői a modern kori zsidó letelepedés előfutárai voltak szerte Nyugat-Európában, majd ezt követően az Újvilágban is, követve a rohamosan fejlődő kereskedelmi útvonalakat.

¹⁰⁶ Miriam Bodian: *Hebrews of the Portuguese Nation Conversos and Community in Early Modern Amsterdam* Bloomington, 1999. pp.105

¹⁰⁷ Kaplan, Y.: *From Christianity to Judaism: the story of Isaac Orobio de Castro*, Oxford University Press, 1989

¹⁰⁸ Gerber Jane S. *The Jews in the Caribbean* 2013. Littman Library, Ben-Sasson, 2002. pp. 734-736

¹⁰⁹ Ben-Sasson, 2002. pp. 735-736

Jelentős számú converso érkezett a transzatlanti területekre, felfedezésük után szinte azonnal. A Portugáliából való kivándorlás tilalma nem vonatkozott a külföldi portugál gyarmatokra történő áttelepülésre, ezek pedig sok "új keresztényt" vonzottak, egyfelől a pénzügyi lehetőségek, másrészt az Inkvizíciótól való biztonságos távolság miatt. A zsidók előmenetele azonban olyan gyors volt, hogy az ibériai uralkodók úgy döntöttek, meg kell tenni a szükséges lépéseket: 1571-ben a spanyol király, II. Fülöp, aki egyúttal Portugália királya is volt, bevezette Mexikóban az inkvizíciós bírósági eljárásokat azzal az indokkal, hogy "felszabadítsa a zsidók és más eretnekek által beszennyezett földet, különösen a portugál „Nemzet” -hez tartozókat. ”¹¹⁰ Ettől kezdve az Újvilágban a conversok ugyanolyan rémuralom alatt éltek, mint spanyolországi és portugáliai testvéreik.¹¹¹

A zsidók egyik legnagyobb csoportja Brazíliában telepedett le. Az inkvizíció üldözései miatt örömmel fogadták a protestáns hollandok hódítási kísérleteit a 17. században. Ugyanígy lelkesek voltak az amszterdami egykori conversok is.¹¹² Amikor a hollandok létrehozták a Nyugat-Indiai Társaságot, mindkét csoport támogatására számítottak. Miután a hollandok 1630-ban elfogták a brazíliai Recifet, a városban élő zsidók nyíltan gyakorolhatták vallásukat, és így létrejöhett az első közösség, melyet a helyi ex-conversok és a Hollandiából frissen érkező, ibériai származású zsidók alapítottak.¹¹³

A holland enkláve Recife-ben, Pernambuco tartomány fővárosában mintegy negyedszázadig maradt fenn, ez a huszonöt éves időszak, a zsidó közösség számára jólétet és fellendülést hozott. 1645-re létszámuk megegyezett az amszterdami hitközség létszámával, szám szerint 1500-an voltak. Ebben az időszakban virágzott a zsidó vallási és közösségi élet és a zsidók előtt számos foglalkozási ág nyílt meg. Különösen a cukornád termesztésében, az üzleti életben és pénzügyi téren jelentek meg új lehetőségek a számukra, melyeket ki is használtak.¹¹⁴

¹¹⁰ „La Nación”: *The Spanish and Portuguese Jews in the Caribbean*. http://www.si.edu/object/siris_sil_35952

¹¹¹ Chuchiak, J.F. (ed.): *The Inquisition in New Spain, 1536–1820: A Documentary History*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2012; Netanyahu, 1995.

¹¹² Kritzler, 2008. pp. 93-122

¹¹³ Ben-Sasson, 2002. p. 735

¹¹⁴ Jewish Encyclopedia – article Recife (Pernabucco) by Cyrus Adler, L. Hühner
<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12617-recife-pernabucco> [2018.07.10.]

A hollandok pozíciója Recife-ben soha nem volt stabil, és egy gerilla-háborút követően végleg el kellett hagyniuk a korábban meghódított területeiket. Végül, két ostrom után, amelyben az immár csak 650 főt számláló zsidóság is részt vett a hollandok oldalán, Recife 1654-ben kapitulált. 150 zsidó család távozott a városból a hollandokkal együtt; a többség visszatért Amszterdamba;¹¹⁵ 23 zsidó New Amsterdam (New York) felé vette az útját, ahol részt vettek a város első zsidó közösségének létrehozásában, míg mások a karibi térségben telepedtek le. Erre a területre már korábban is érkeztek zsidó családok Európából, az 1620-as és 1630-as években, és hozzájuk csatlakoztak a Recife-ből elűzött zsidók.¹¹⁶ Az 1660-as években tudunk zsidó településekről Cayenne-ban (Francia Guyana), Surinamban (Hollandia Guyana), Essequibo (Brit Guyana), Curaçao, Barbados szigetein és más kisebb szigeteken is.¹¹⁷

A karibi térség kedvező környezetet nyújtott az újonnan érkezett zsidók számára. A protestáns gyarmati hatalmak - Hollandia, Nagy-Britannia és Dánia - liberálisak és toleránsak voltak a különböző hitvallású telepeseikkel. A zsidók jelenléte különösen örömdetes volt a gyarmatosítók számára, mivel dinamikus, spanyolul anyanyelvű üzletemberek voltak, akik képesek voltak kereskedelmi kapcsolatot fenntartani Spanyolországgal és egész Európával; mindezen felül innovatívak voltak mind a mezőgazdaságban, mind a navigációban, és sok egyéb téren is.¹¹⁸

1658-ban a holland parlament a zsidóknak holland állampolgárságot szavazott meg. Ez védelmet nyújtott mindazok számára is, akiket a spanyolok esetleg rabul ejtettek a tengeren. Az új törvény a karibi övezet kereskedelmének és hajózásának fejlesztésére ösztönözte a zsidókat. A holland Nyugat-Indiai Társaság, amely hasznosként, megbízhatóként és szorgalmasként tekintett a zsidókra, ösztönözte letelepedésüket a holland gyarmatokon. A zsidók kezdetben ültetvényesként tevékenykedtek, főként cukornádat, vaníliát, kávé, kakaót és kókuszdiót termesztettek és dolgoztak fel, indigó és cinóbervörös festékeket állítottak elő, valamint ők vezették be a sárgadinnye, a görögdinnye és a padlizsán termesztését is. A mezőgazdasági termelés és élelmiszer- feldolgozás önmagában nem volt képes a nagycsaládok igényeinek kielégítésére, s így más megélhetési lehetőségeket is keresniük kellett. A régióban a zsidó hajótulajdonosok és

¹¹⁵ Gallery-Mirvis, Stanley: *Jewish Treasures of the Carribean. The Legacy of Judaism in the New World*, 2016. p. 12

¹¹⁶ Ben-Sasson, 2002. p. 735

¹¹⁷ Gallery-Mirvis, 2016.

¹¹⁸ „La Nación”: *The Spanish and Portuguese Jews in the Caribbean*. http://www.si.edu/object/siris_sil_35952

navigátorok részaránya jelentős volt csakúgy, mint a zsidó távolsági kereskedőké, akik gyakran utaztak együtt hajóikkal és szállítmányaikkal. Egyes helyeken a zsidóknak még hajógyáraik is voltak.¹¹⁹

A spanyol-portugál zsidók nagyon komolyan vették a zsinagóga látogatás vallási kötelességét és a közösségi életet. A zsinagógákban homokkal fedték be a padlót, amit különböző elméletek különböző módon magyaráznak. Egyes vélekedések szerint a portugáliai marrano zsinagógák padlóit azért borították be homokkal, hogy a titokban imádkozni érkezők lépteinek zaját tompítsák.¹²⁰ A karibi zsidók ugyanezt a szokás azzal magyarázzák, hogy mindaddig, amíg Jeruzsálemben nem térnek vissza, addig egy (homok) „sivatagban” vándorolnak.¹²¹ Tény, hogy a homok hasznos védelmet nyújtott a kígyók és a rovarok ellen. Általában a karibi zsinagógák négy fő oszlop köré épültek, amelyeket a "négy ősanának" neveztek el.¹²²

A vallási élet a mindennapok szerves része volt. Az ültetvényes sábbátkor nem dolgoztatta a munkásait, és a hajókormányos is magával vitte az útra imasálát, tfilinjét és kóser húsról is gondoskodott. Voltak zsidó matrózok, sőt kalózok is. A zsidó ünnepeket nagy pompával ünnepelték, a rabbinikus bíróságot nagy tiszteletben tartották, és a zsidó iskolák elsőbbséget élveztek a közösségi költségvetés elkészítésekor.¹²³

A karibi zsidóság állandó kapcsolatot tartott fenn a Szentfölddel: rendszeresen érkeztek küldöttek a jeruzsálemi, hebroni, cfáti és tibériási hitközségekből, hogy adományokat gyűjtsenek a Szentföldön működő intézmények fenntartására. Izraelből hozott földdarabot helyeztek a halottak szemhéjára a temetés előtt.¹²⁴

A 17-19. században a karib-tengeri spanyol-portugál közösségek szoros kapcsolatot ápoltak a New Yorkban, Philadelphiában, Newportban, Londonban, Koppenhágában, Hamburgban,

¹¹⁹ Oostindie, G. & Roitman, J. V. (eds.): *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800. Linking Empires, Bridging Borders*, Brill Open, 2014 (digital edition), Arbell, Mordechai: *The Jewish Nation of the Caribbean. The Spanish-Portuguese Jewish Settlements in the Caribbean and the Guianas*, Jerusalem: Gefen Publishing Co., 2002. pp. 55-57

¹²⁰ Gallery - Mirvis, 2016. Capriles Goldish 2009. pp. 3-16

¹²¹ „La Nación”: *The Spanish and Portuguese Jews in the Caribbean*. http://www.si.edu/object/siris_sil_35952

¹²² Kay, Julie: *Synagogues in the Sand* In: *The Forward*, 2012/3.March 2

¹²³ „La Nación”: *The Spanish and Portuguese Jews in the Caribbean*

¹²⁴ Arbell, M.: *Early Relations between the Jewish Communities in the Caribbean and the Guianas and Those of the Near East 17th to 19th Centuries*, 2000, online: <http://sefarad.org/lm/038/4.html> [2018.07.10.]; Arbell, 2002. pp. 164-165

Amszterdamban, Bayonne-ban, Bordeaux-ban, Livornóban, Velencében, Bécsben, Szalonikiben, Isztambulban és Izmirben (Szmirnában) lévő testvérközösségeikkel.¹²⁵

A karibi zsidó "La Nación" számára fontos volt a más földön élő spanyol-portugál zsidó közösségek sorsa is: amikor az európai országok kereskedelmi jogokra áhítoztak a térségben, a karibi zsidók az egyezmény megkötését gyakran az adott országban élő zsidók jogi helyzetétől tették függővé.¹²⁶ Egy legenda szerint, amikor Napóleon Surinam zsidóinak segítségét kérte Haiti-beli érdekeivel kapcsolatban, a zsidók azt kérdezték tőle, hogy vajon a francia zsidók is "ugyanolyan kiváltságokkal rendelkeznek-e, mint amelyeket mi itt Surinamban boldogan élvezünk". (Írásos bizonyíték nem támasztja alá ezt a történetet.)¹²⁷

A nagyobb közösségek segítették a kisebbeket - New Yorkot, Philadelphiát és Newportot Curaçao és Surinam segítették; St. Eustatiust Amszterdam, New York és Curaçao; Barbados London és Surinam segítette; a St. Thomas szigetén élőket - Koppenhágából, Amszterdamból és Curaçao-ból támogatták, és így tovább. Lényegében egy kiterjedt nagycsalád tagjainak tartották magukat, és még a 19. és a 20. században is, amikor a közösségek egyes csoportjai keresztény hitre tértek át, velük is tovább tartották kapcsolatot.¹²⁸

A spanyol - portugál "La Nación" megkülönböztetett érdeklődéssel figyelte az Újvilág autonómiájára és függetlenségére irányuló törekvéseket, és a különböző, 19. századi felszabadító mozgalmakban aktív szerepet töltött be. A spanyolokkal szembeni küzdelmének tervezésekor Simon Bolivar, a "nagy felszabadító" is menedéket és támogatást kapott a curaçaoi zsidóktól, elsősorban Mordechai Ricardotól.¹²⁹ A zsidók részt vettek a Dominikai Köztársaság Spanyolország ellen vívott felszabadító harcában Mordechai de Marchena vezetésével.¹³⁰ Kuba spanyolok elleni küzdelmét pedig egy jamaicai zsidó család, a De Cordova – család támogatta.¹³¹

¹²⁵ Capriles Goldish, 2009.

¹²⁶ Gallery - Mirvis, 2016. p. 14

¹²⁷ Gallery - Mirvis, 2016. pp. 65-70

¹²⁸ Capriles Goldish, 2009.

¹²⁹ Arbell, 2002. p. 28 & p. 159-160; Capriles Goldish, 2009, p. 3-5

¹³⁰ Arbell, 2002. p. 28; Gallery - Mirvis, pp. 178-200

¹³¹ Arbell, 2002. p. 28

St. Eustatius zsidói az észak-amerikai forradalmárok számára folyamatos hadi ellátást biztosítottak, melynek következtében a britek elpusztították a teljes közösséget.¹³²

A 19. században a térségbeli gyarmatok Spanyolországtól való függetlenedése két olyan bevándorlási hullámot idézett elő, amelyek a "La Nación"-t új központokba sodorta. Az újonnan függetlenné vált Venezuela és Kolumbia bátorította a zsidókat a letelepedésre. Voltak, akik Panamába, a Dominikai Köztársaságba és Costa Ricába költöztek. Egy másik bevándorlási hullám eredményeként jöttek létre az első észak-amerikai zsidó közösségek (Newport, Savannah, Charleston, New Orleans, Philadelphia és New York).¹³³

A karibi spanyol-portugál közösségek általános hanyatlásnak indultak a 19. században. Ennek főbb okai a mezőgazdasági termékek egyre növekvő versenye, a rabszolgaság eltörlése), az afro-amerikai munkások folyamatos elvándorlása az ültetvényekről, az asszimiláció és a kivándorlás voltak. Az otthon maradtak közül sokan jól beilleszkedtek azoknak az országoknak a felsőbb körébe, amelyekben éltek, és továbbra is hozzájárultak a térség fejlődéséhez.¹³⁴

Ma Curaçaoban, Surinamban, St. Thomas szigetén, Jamaicában és Panamában olyan aktív spanyol-portugál közösségek élnek, amelyek gyökerei az Ibériai-félszigetről származó telepesekig vezethetők vissza. A huszadik század közepe óta az új generációk számára már egyre kevésbé volt fontos zsidó identitásuk. Izrael Államának létrejötte azonban jelentősen változást jelentett ezen a téren is: megerősítette a fiatalokban a zsidóság iránti elkötelezettséget. Jónéhány helyen már csak a közösségek maradványai lelhetők fel, és csak évek kérdése, hogy az zsidó jelenlét teljesen megszűnjön. Vannak olyan területek is, ahonnan a zsidó közösségek teljesen eltűntek, csak a tárgyi emlékek utalnak a valaha virágzó zsidó életre: sírkövek vagy zsinagógák romjai, mint a dicső múlt utolsó mementói.

¹³² Gallery - Mirvis, 2016. pp. 178-200

¹³³ Rossel, Seymour: *Let Freedom Ring: A History of the Jews in the United States*, West Orange, NJ, 1995. pp. 9-14

¹³⁴ Gallery - Mirvis, 2016.; Capriles Goldish, 2009.; Arbell, 2002.

8. A térségbe érkező karibi zsidó nemzet megerősödése és hanyatlása

A Három Guyana (Guyana, Suriname, Francia Guyana)

Az úgynevezett Három Guyana vidéke kelet felől, az Amazonas-folyó partjától húzódik nyugatra az Orinoco-folyóig. A 17. század elejétől az európai hatalmakat nagyon vonzotta a vidék a trópusi termékek importlehetőségei miatt. A portugálok az Amazonas-medencében telepedtek le, a spanyolok pedig elfoglalták az Orinoco-folyó partvidékét, a mai Venezuela területét. A kettő között helyezkedik el Cayenne (ma Francia Guyana), Berbice, Demerara, Essequibo és Pomeroon (ma Guyanai Köztársaság - korábban Brit-Guyana) és Surinam (korábban hollandiai Guiana).¹³⁵

Holland Brazília sikeres gyarmatosítása ültetvényeivel, cukorgyáraival, élénk kereskedelmével, valamint jelentős létszámú, már helyben élő zsidó közösségével, a Brazíliából elűzött zsidókat rendkívül kívánatos emberi erőforrássá tette a Három Guyana területének gyarmatosítása számára. Annak érdekében, hogy a zsidókat a területre vonzzák, a hollandok és az angolok versengeni kezdtek egymással, melyikük tud komolyabb előnyöket kínálni a letelepedni szándékozó zsidók számára: a polgári jogok, a szabad vallásgyakorlat biztosítása, zsidó iskolák létesítésének joga, valamint a pihenés napjának, a sábáti munkaszünetnek az engedélyezése mind ott voltak a felajánlások között. (Ezzel szemben a franciák korántsem lelkesedtek és versengtek a zsidók jelenlétéért.)¹³⁶

Mindennek eredménye volt a Dutch West Indies Company (A Holland Nyugat-Indiai Társaság, amszterdami kamara) által a David Nassy és Társainak adományozott támogatás a cayenne-i zsidó telep létrehozására 1659. szeptember 12-én.¹³⁷

¹³⁵ Rogozinski, Ian: *A Brief History of the Caribbean, from the Arawak and Carib to the Present*, New York., 1999

¹³⁶ Arbell, 2002.

¹³⁷ Arbell, 2002. p.55

Fontos megjegyezni, hogy a zsidók számára biztosított jogok és kiváltságok kizárólag a Három Guyana területére vonatkoztak, míg más holland és brit gyarmatokon a zsidók más bánásmódban részesültek.¹³⁸

Ahhoz, hogy a Három Guyana területén a gyarmati hatalmak megvessék a lábukat, olyan támaszpontokra volt szükség, amelyek katonai tartalékbázisokként szolgálhattak. Martinique, Guadeloupe, St. Eustatius, Tobago és a Barbados-szigetek többek között ezt a szerepet töltötték be.

A Három Guyana területén a zsidók sorsa a legtöbb helyen meglehetősen hányatott volt. Sokaknak azok közül, akik Holland Brazíliából menekültek, immáron a harmadik vagy negyedik számúzetésüket kellett elszenvedniük itt. Az 1660-ban érkezett, a holland Cayenne-szigeten lévő Remire-beli zsidó telepeseket többször is elűzték: egy csoportot 1664-ben a franciák, a másikat pedig az angol megszállók kergették el 1667-ben. Miután 1659-ben sikeresen létrehoztak egy telepet a holland New Middelburgh-ban a Pomeroon folyó mellett, a zsidókat 1666-ban áttelepítették az angolok más, közeli gyarmataikra, miután a települést teljesen megsemmisítették. Új helyeiken a zsidók ismét magas szintre fejlesztették ültetvényeiket és árutermelésüket, ám ezek kegyetlen elpusztítását is végig kellett nézniük.

Az egyetlen hely a Három Guyana területén, ahol a zsidók állandó települést tudtak létrehozni, Surinam volt, ahol a cayenne-i és tobagoi zsidó száműzöttek is csatlakoztak a zsidó telepesekhez, képesek voltak normális életet kezdeni és létrehozni a mai napig létező közösséget.¹³⁹

SURINAM (KORÁBBI HOLLAND GUIANA)

Amikor az angolok 1652-ben letelepedtek Surinamban, már találtak ott néhány olyan brazíliai spanyol-portugál zsidó családot, akik békében éltek az indiánok között. 1665-ben a brit gyarmati kormány számos nagyon fontos kiváltságot biztosított a zsidó közösségnek, beleértve a szabad vallásgyakorlás jogát, a zsidó polgárórség felállításának jogát, a vasárnapi munkavégzés

¹³⁸ Arbell, 2002. p.56-57

¹³⁹ Arbell, 2002. pp. 45 – 57; Gallery - Mirvis, 2016. pp. 60-100.

engedélyezését, és ezzel együtt sábati pihenőnap megtartását. A holland megszállás kezdetétől, 1667-től, a zsidóknak biztosított jogok és kiváltságok nemhogy nem szűntek, további speciális privilégiumokkal egészültek ki.¹⁴⁰

A zsidók az úgynevezett „zsidó szavannán” virágzó ültetvényeket hoztak létre, melyeket a Bibliából származó nevekkal illették. A 18. század közepére a zsidók Surinam fehér lakosságának több mint felét alkották.

A közösség gazdasági életének hanyatlása nagyrészt a cukorexport csökkenésének következménye volt a 19. században. A telepesek erőfeszítéseket tettek a talaj más célokra való felhasználására. Sikertelen próbálkozásait követően elindult az elvándorlás, nagyjából a parti területek és a főváros, Paramaribo felé. A zsidó népesség aránya a 20. század első negyedében visszaesett, 1923-ban mindössze 818 zsidó maradt a területen.¹⁴¹ A II. Világháború alatt néhány holland és más európai zsidó menekült talált ideiglenes otthonra Surinamban. 1970-ben a zsidó közösség mintegy 500 főt számlált. Istentiszteleteiket felváltva hol az askenáz Neve Shalom, hol pedig a szefárd Zedek ve-Shalom zsinagógákban tartották.

Surinam 1975-ben nyerte el függetlenségét, és a legmagasabb szintű diplomáciai kapcsolatot tartja fenn Izraellel. 2000-ben a zsidó közösség létszáma mintegy 200 volt. Két, 18. századbeli zsinagógát állítottak helyre a fővárosban, Paramaribóban. Szervezett közösségük van, és egy újságot is kiadnak *Sim Shalom* néven, amely hollandul jelenik meg.¹⁴²

Holland Antillák

A Holland Antillák (a korábbi hollandiai Nyugat-Indiák) két szigetcsoporthoz tartozik; az egyik egység Saba, St. Eustatius és St. Martin szigetének déli része a Leewards csoporthoz tartozik; a másik egység magában foglalja Bonaire és Curaçao szigeteket, melyek Venezuela

¹⁴⁰ Gallery - Mirvis, 2016. 60-99

¹⁴¹ [http://www.surinamejewishcommunity.com/history_\(2014\)](http://www.surinamejewishcommunity.com/history_(2014)) [2018.07.10.], Suriname Jewish Community); Ghiuzeli, Haim F.: *Neveh Shalom Synagogue, Paramaribo, Surinam* online: The Museum of the Jewish People at Beit Hatfutsot <https://www.bh.org.il/neveh-shalom-synagogue-paramaribo-surinam/> [2018.07.10.]

¹⁴² <http://www.surinamejewishcommunity.com> [2018.07.10.]

partjai közelében fekszenek, valamint Arubát, amely Curaçaoval együtt a mai Holland Királyság tagállama. 2010-ben népessége közel 103 ezer fő.

1621-ben megalakult a holland Nyugati-Indiai Társaság, melynek célkitűzése a holland érdekek őrzése és érvényesítése volt az amerikai kontinensen. Egyik fő törekvése arra irányult, „hogyan eltávolítsák azokat a forrásokat IV. Fülöp, Spanyolország és Portugália királya amerikai birtokairól, amelyekből az uralkodó profitálhatott”.¹⁴³ A Nyugati-Indiai Társaság egyfajta hadieszköz volt a Spanyolország ellen vívott küzdelemben, és ez a törekvés határozta meg a társaság számos fontos döntését, amikor gyarmatosítókat küldött ki az Újvilágba.

A Nyugat-Indiai Társaság alapítója, William Usselinx, fanatikus keresztény volt, aki úgy látta, hogy a társaság kötelessége a kálvinizmus Amerikában való elterjesztése. Nagyon csalódott volt, amikor a társaság alapító okirata alig foglalkozott az új kolóniák kereszténységre térítésével. Usselinx megrögzötten zsidóellenes volt.

Maga a társaság nem fogadta el Usselinx zsidókkal szembeni álláspontját, hanem pozitív gyarmatosító elemként tekintett a zsidókra. Így, annak ellenére, hogy hivatalosan egyedül a holland református egyház vallásgyakorlata volt megengedett a gyarmaton, a zsidóknak jogot biztosítottak vallásuk gyakorlására. Már a kezdetekkor a Nyugat-Indiai Társaság irányelve szerint figyelembe vették annak lehetőségét, hogy a zsidók viszonylag nagy számban lesznek a telepések között, és így fokozatosan lehetővé tették a zsidó vallás gyakorlását. A hivatalos holland református egyház lelkészei, akik a Karib-térségben teljesítettek szolgálatot, nem vettek részt missziós munkában, és nyilvános helyeken nem jártak ornátusban.¹⁴⁴

CURAÇAO

A spanyol Curaçao holland elfoglalása után Curaçao számos kormányzóval rendelkezett, akik meglehetősen különböző módon viszonyultak a zsidókhoz. Bizonyos esetekben a zsidóknak a holland Nyugati-Indiai Társaság amszterdami főhivatalához vagy az amszterdami zsidó

¹⁴³ Arbell, 2002. pp. 55-57

¹⁴⁴ Arbell, 2002.; Reiss, Oscar: *The Jews in Colonial America*, Jefferson, NC, 2004.

közösséghez kellett fordulniuk, hogy megvédjék érdekeiket vagy, hogy igazságos bánásmódban részesítsék őket. Peter Stuyvesant, aki nem mondott le curaçaoi posztjáról akkor sem, miután Új-Amszterdam kormányzójának nevezték ki, továbbra is folytatta zsidóellenes politikáját. A legszélsőségesebb zsidógyűlölő Balthazar Beck volt, a polgárőrség kapitánya, rabszolgaügyi megbízott és Mathias Beck kormányzó (1668) testvére. Balthazar Beck "engesztelhetetlen gyűlöletet érzett a zsidók iránt, és megesküdött, hogy ő lesz a második Hámán a zsidók számára."¹⁴⁵ A 18. századra már javultak a zsidók kapcsolatai a holland hatóságokkal. A Társaság rendkívül elégedett volt a zsidók által létrehozott virágzó kereskedelemmel, és az ebből a tevékenységből befolyó adókkal. A kormányzók többsége elismerte a zsidók fontosságát a szigetek jóléte szempontjából, akik létszáma 1789-re meghaladta a 2000-et, a teljes fehérbőrű népesség mintegy felét tették ki. A 18. század folyamán a kormányzók gyakran küldték a zsidókat kényes ügyek intézésére latin-amerikai országokba. A zsidók bőkezűen járultak hozzá különféle erődítmények, kórházak, sőt még keresztény templomok építéséhez is. Három zsidó jutott el a főparancsnoki rangig a polgárőrségben, három másik pedig a gyarmati tanács elnöki funkcióját töltötte be a 19. században. Számos zsidó képviselte Hollandiát konzulként az amerikai kontinens különböző városaiban.¹⁴⁶

Curaçao mint a karibi spanyol-portugál hitközségek "anyaközössége", a 20. század első felében aktív segítséget nyújtott minden közösségnek. Rövidesen az amerikai kontinens mindegyik spanyol-portugál közösségének spirituális központjaként tekintettek a curaçaoi zsidó hitközségre.¹⁴⁷ A New York-i Shearith Israel, a philadelphiai Mikve Israel és newport-i Touro zsinagóga közösségei még mindig megemlékik istentiszteleteiken a Curaçaoból kapott támogatásokat. A St. Eustatius szigetén található zsinagóga, valamint a zsidó Savannában található Berakha ve-Shalom zsinagóga felújítását a curaçaoi közösség végezte. Ezen felül a közösségi költségvetésből jelentős részt különítettek el mindig is a Szentföld számára.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Gallery - Mirvis, 2016., pp. 20-59; Arbell, 2002., pp. 125 - 170

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Corsos, J.M., Cardozo, J., Emmanuel, I.S.: *The Historic Synagogue of the "Mikvé Israel – Emanuel" of Curacao*, Curacao, 1964.

¹⁴⁸ Gallery - Mirvis, 2016. pp. 20-59; Arbell, 2002, pp. 125 – 170; Ld. még: Russel – Capriles, Michele: *The Cradle of Judaism in the Americas*, Curacao: Curacaosche Courant, 2000

ST. EUSTATIUS

St. Eustatius egy kis holland vulkanikus sziget, Puerto Ricótól kb. 400 kilométerre található. Területe alig 20 km², azonban legjelentősebb természetes adottsága fontossá teszi a térségben, ui. az egész sziget egy nagy természetes kikötő. 1722-ben mindössze 21 zsidó élt ezen a kis szigeten, azonban 1750-re több mint 450 zsidót számláltak St. Eustatius 802 szabad polgárának körében, akik Recife-Brazília, Tobago, Surinam, Észak-Afrika, Curaçao és Amszterdam menekültjeinek leszármazottai voltak. Majd egy későbbi időszakban több rotterdami askenázi család is csatlakozott a közösséghez. A zsidókat teljes polgárjog illette meg, egyedül a polgárórségben nem szolgálhattak, azzal az indoklással tagadták ezt meg tőlük, hogy sábatkor nem tudnák ellátni feladataikat.¹⁴⁹

1737-ben alapították meg a "Honen Dalim" közösséget, majd 1738-ban engedélyt kaptak egy zsinagóga építésére azzal a feltétellel, hogy "nem zavarják a keresztény istentiszteleteket".¹⁵⁰

A St. Eustatius közösségnek nagyon szoros kapcsolatai voltak a curaçaoi zsidó hitközséggel. 1772-ben, amikor a zsinagógában egy hurrikán miatt károk keletkeztek, Curaçaoból, Amszterdamból és a New York-i spanyol-portugál zsidó közösségtől kaptak anyagi támogatást a helyreállításához.¹⁵¹

1760-tól a St. Eustatius a karibi térség nagy kereskedelmi rakhelyévé vált. A szigeten keresztül exportálták a cukrot a Karib-szigetektől Észak-Amerikába (1770-ben St. Eustatius 10 millió kg cukrot exportált). Észak-Amerikából és Kanadából húst, Venezuelából kukoricát, Skandináviából lisztet szállítottak St. Eustatius zsidó kereskedői a világ különböző pontjaira. Kereskedelmi flottáik megfordultak az európai kikötőkben, a teljes mediterrán térségben. Szoros kereskedelmi kapcsolatot alakítottak ki az észak-afrikai zsidókkal. 1760 után, évente mintegy 1.800 - 2.700 hajó horgonyozott St. Eustatius kikötőjében. A rekordév 1779 volt, amikor is 3.551 hajó kötött ki a

¹⁴⁹ Gallery - Mirvis, 2016. pp. 178 - 205

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Uo.

szigeten. St. Eustatius volt az amerikai kontinens kereskedelmi központja, sokan „az arany szikla” néven emlegették.¹⁵²

A sziget zsidósága fontos szerepet játszott az amerikai függetlenségi háborúban azzal, hogy fegyverekkel és katonai felszerelésekkel látták el az amerikai forradalmárokat antwerpeni és francia forrásaikból. A brit haditengerészet már kezdte lefoglalni Észak-Amerikába tartó hajóikat. Ennek ellenére 1776 májusában tizenhármas St. Eustatius-beli hajó érte el a Tizenhárom Gyarmatot.

Mivel a gyakori brit tiltakozások hiábavalónak bizonyultak, 1781-ben Rodney brit admirális és Vaughan tábornok megszállták a szigetet, és átvették az irányítást. Rodney admirális a szigetet "viperek fészke"-nek nevezte. Letartóztatott 101 zsidó családfőt, akiket csúnyán bántalmaztak, megverték, teljes vagyonukat elkobozták, és közülük harminc főt arra kényszerítettek, hogy betevő falat nélkül maradt családjaikat hátrahagyva örökre távozzanak a szigetről. Edmund Burke, a híres konzervatív filozófus és államférfi, a brit parlamentben tartott beszédében nyilvánosan elítélte a St. Eustatius-beli zsidókkal szembeni brit bánásmódot.¹⁵³

1781 novemberében a franciák elfoglalták a szigetet, megpróbálták helyreállítani a kifosztott zsidók gazdasági – pénzügyi helyzetét, és egyben felkérték a zsidókat, maradjanak a szigeten.¹⁵⁴

Amikor 1816-ban holland kézre került a sziget, mindössze öt zsidót találtak a gyarmatosítók. Mára már csak a zsinagóga, a rituális fürdő és a zsidók kereskedelmi raktárainak romjai láthatók.

ARUBA

Aruba független, önálló sziget a holland korona égisze alatt. Az első állandó zsidó telepes 1754-ben Moses de Salomo Levi Maduro volt. Felhatalmazást kapott arra, hogy mezőgazdasági művelésre földterületet birtokoljon, de nem engedélyezték számára szarvasmarhák tartását. A Levi Maduro – család tagjaihoz később más curaçaoi zsidók is csatlakoztak. 1816 és 1926 között a zsidó közösség létszáma mintegy 30 fő volt, akik vallási igényeiket illetően a curaçaoi hitközségtől függttek. Később kelet-európai bevándorlók érkeztek Arubába az 1920-as években. 1942-ben

¹⁵² Gallery - Mirvis, 2016. pp. 178 – 205; Hartog, J.: *The Jews and St. Eustatius*, Barbados, 1976.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Uo.

alapították a temetőt, és 1962-ben megépítették a Beth Israel ortodox zsinagógát. Egy 2000. évi felmérés a zsidó lakosság létszámát 200 körülire becsülte.¹⁵⁵

SINT MAARTEN (ST. MARTIN)

Sint Maarten szigetét két, közelítőleg egyenlő részre osztották fel maguk között a franciák és a hollandok. A holland St. Maarten a Holland Antillák részét képezi.

A 18. században létezett egy szórvány zsidó közösség a szigeten, akik a brit támadás idején menekültek ide St. Eustatiusról. 1783-ban már elegendő számú zsidó volt ahhoz, hogy engedélyt kérjenek egy zsinagóga felépítésére, amely már 1828-ban romokban hevert – sajnos nem sok adat maradt fenn rövid életéről. Egy pusztító erejű hurrikán és az egyre fogyatkozó zsidó népesség miatt lassan meg is szűnt az itteni közösség.¹⁵⁶

TOBAGO

Tobago szigete Trinidad és Tobago állam része. A szigetet az Arawak és a Karib nevű indián törzsek lakták. 1652-ben a lettországi Kurlandból (Kurzeme) érkező emigránsok telepedtek le a sziget egyik oldalán Jekabspills fővárost létrehozva, míg a másik oldalon a hollandok rendezkedtek be (1654). 1659-ben hajónyi livornoi zsidó szállt partra a sziget holland oldalán, majd 1660-ban érkezett egy második csoport is, akik szintén a livornoi szefárd közösségből jöttek. A zsidóknak nem sikerült megtelepedniük a szigeten, és hitközséget alapítani. 1661-ben a zsidó népesség nagyon elszegényedett. Néhányuk sikeresen továbbjutott Cayenne-be, és csatlakozott az ottani zsidó közösséghez, mások - köztük a híres költő, Daniel Levi de Barrios, akinek a felesége a szigeten hunyt el -, visszatértek Amszterdamba.¹⁵⁷

¹⁵⁵Gallery - Mirvis, 2016. pp. 40-59

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Arbell, 2002. pp. 58 -66

Francia Antillák

MARTINIQUE, GUADELOUPE

Martinique és Guadeloupe Franciaország tengerentúli régióihoz tartozik. Martinique 1635-ben történt elfoglalása után a franciák már korábban itt letelepedett zsidókat is találtak, akik Amszterdamból érkeztek, hogy holland cégek ügynökeiként és menedzsereiként képviseljék az anyaország érdekeit a szigeteken. A zsidóság helyzete drasztikusan megváltozott Holland Brazília portugálok általi megszállásával. Az onnan menekülő zsidókkal és a holland telepesekkel zsúfolásig megtelt hajók köröztek a Karib-tengeren újabb települési lehetőségek után kutatva. Mikor 1654-ben elérték Martinique és a Guadeloupe partjait, a szigetek francia kormányzói, M. de Porquet és M. Houel, akik felülkerekedtek a zsidók iránt ellenszenvet tápláló jezsuitákkal folytatott vitában, tárt karokkal fogadták őket. A jezsuiták ezeket a holland zsidókat bűnözőknek tartották, minthogy egykori kitért katolikusként visszatértek a zsidó valláshoz.¹⁵⁸ A zsidók megérkezése után mindkét szigeten a dohányültetvényeket rövidesen felváltották a cukornád-ültetvények. Nem sokkal ezután cukormalmokat hoztak létre a zsidók, valamint kakaó- és a vanília feldolgozásra specializálódtak. 1661-ben Guadeloupe-ban 71 cukormalom volt, ekkor még Martinique ebben a tekintetben lemaradt mögötte. Azonban 1671-re Martinique szigetén már 111 cukormalom működött, 6582 munkással, 1685-ben pedig már 172 malom őrölt.

A legismertebb zsidó az édesipari termékekre szakosodott Benjamin d'Acosta de Andrade volt, aki feltalálta, hogyan alakítható át az indiánok által fogyasztott kakaóital, a csokoládé kis golyócskákká, amelyek alkalmasak voltak a tengeren történő szállításra. Ő volt az, aki a csokoládét ilyen formában exportálta Európába.¹⁵⁹

A jezsuita papok azonban nem adták fel zsidók elleni küzdelmüket. Végül sikerült meggyőzniük a francia királyt, XIV. Lajost, hogy 1683-ban kiadja az ún. "Fekete kódexet", amely elrendelte a

¹⁵⁸ Arbell, 2002. pp. 36-44

¹⁵⁹ Uo.

zsidók kitoloncolását a franciák által elfoglalt karibi térségből. A legtöbb Martinique-beli zsidó a holland Curaçao szigetére telepedett át.¹⁶⁰

Ami a francia Haitit illeti (amely ma már önálló állam): a "Fekete kódex" ellenére maradt néhány olyan zsidó a szigeten, akik többnyire külföldi (holland, dán vagy angol) állampolgárok voltak vagy különleges tartózkodási engedéllyel (*lettres patentes*) rendelkeztek. Ezek a zsidók a mezőgazdasági ültetvényekre szakosodtak. A Bordeaux-i és Bayonnei portugál zsidók elsősorban Haiti déli részén (Jacmel, Jeremie, Les Cayes) telepedtek le, míg a Curaçauból érkező zsidók az északi részen (Cap Haitien) találtak otthonra. A 18. század végén kitört számos rabszolga-lázadást követően a zsidók fokozatosan elhagyták Haitit, és más karibi szigetre vagy az Egyesült Államokba (New Orleans, Charleston) vándoroltak el.¹⁶¹

Brit Antillák (Brit Nyugat-India)

Bár az angol gyarmati hatóságok 1665-ben nagyon nagylelkűek voltak a zsidók iránt, jogokat és kiváltságokat biztosítottak Surinam zsidó telepesei számára, más volt a helyzet a szintén angol uralom alatt lévő Karib-szigeteken. Itt a zsidók elsősorban kereskedők voltak, nem pedig ültetvényesek, s ez az angol telepesek körében irigységet szült. A hatóságok, annak ellenére, hogy hasznot húztak a zsidó kereskedelemről, a zsidókat első osztályú kereskedőkként, de másodrendű polgárokként kezelték. Barbadosban csak 1820-ban, és Jamaicában 1826-ban kaptak a zsidók teljes polgárjogot, amikor is a rájuk vonatkozó hátrányosan megkülönböztető rendeleteket eltörölték.¹⁶² A másik különbség az volt, hogy bár viszonylag jelentős számban éltek az angol szigeteken a zsidók, nem ők adták a fehér lakosság többségét, ellentétben a surinami, a curaçaoi, a St. Eustatius és St. Thomas szigeteken élő zsidóság esetével.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Arbell, 2002. pp. 36-44

¹⁶² Gallery - Mirvis, 2016. pp. 110 -112 és pp. 151

BARBADOS

Barbados, a Kis-Antillák egyik apró szigete, lakatlan volt, amikor 1627-ben az angolok elfoglalták. Zsidók csak egy évvel később érkeztek a szigetre Holland Brazíliából, a cukorgyártás szakértőiként. 1654-ben megalakult az első zsidó közösség, akik létrehozták a Nidhe Izrael zsinagógát. A második zsinagóga, Semah David, Speighstown-ban épült fel. 1679-re a sziget zsidó népessége már hozzávetőleg 300 fő volt, és létszámuk 1750-ben már 400 és 500 között mozgott. Valamennyien spanyol-portugálok zsidók leszármazottai voltak. A zsidókra vonatkozó diszkriminatív rendeletek, a rájuk kivetett különadók, a tilalom, mely szerint zsidóknak tilos volt keresztényeket bérmunkásként felfogadni az ültetvényeken, valamint a polgári jogok hiánya miatt a zsidók élete Barbadosban egyáltalán nem volt könnyűnek és nyugalmasnak tekinthető.¹⁶³

Speighstown zsidó közösségét 1739-ben elpusztította a csőcselék: zsinagógájukat felgyújtották és a zsidókat kiűzték a városból. Ez rendkívül szokatlan incidens volt a Karib-térségben. A bridgetown-i zsidók fokozatosan elkezdtek elhagyni a szigetet, és Nevis szigetére települtek át, illetve Angliában és New Yorkban leltek új hazára. 1848-ra csak 70 zsidó maradt és 1925-ben meghalt az utolsó hitvalló zsidó is. A Nidhe Izrael zsinagóga elhagyatottá vált.¹⁶⁴

A náciizmus európai térhódításának következtében mintegy harminc, többnyire menekülő zsidó család telepedett le Barbadoson, akik főként Kelet-Európából érkeztek, de voltak olyanok is, akik Trinidad szigetéről jöttek.¹⁶⁵ 1987-ben helyreállították Nidhe Izrael zsinagógát, a régi zsidó temetőt pedig felújították.¹⁶⁶

JAMAICA

Jamaica 1494 és 1655 között spanyol gyarmat volt. Ebben az időszakban folyamatosan érkeztek spanyol és portugál zsidó conversok a szigetre, ahol, úgy gondolták, biztonságban élhetnek majd, távol az inkvizíció központjaitól.¹⁶⁷

¹⁶³ Gallery - Mirvis, 2016. p. 109

¹⁶⁴ Arbell, 2002. pp. 191 - 217

¹⁶⁵ Gallery - Mirvis, 2016. pp. 115-116

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Gallery - Mirvis, 2016. p. 120

1655-ben a britek elfoglalták a szigetet, amit a conversok lelkesen üdvözöltek. Hamarosan sutba dobták a rájuk kényszerített álarcokat, és nyíltan kezdték gyakorolni zsidó vallásukat. Ugyanebben az évben zsinagógát is létrehoztak Port-Royalban. Az egész Port-Royalt elpusztító katasztrofális földrengés után új zsinagógák épültek: Spanish Townban a Neve Shalom 1704-ben, és Kingstonban a Shaare Shamaim 1750-ben.¹⁶⁸

Miután a portugálok visszafoglalták Recifét, a zsidók 1662-ben Jamaicába menekültek. 1663-ban spanyol-portugál zsidók csatlakoztak hozzájuk Angliából, 1664-ben Essequibo-ból, majd a következő években újabb zsidó emigránsok Surinamból, Barbadosból, Bordeaux-ból, Bayonne-ból, sőt még Amszterdamtól is.¹⁶⁹

A brit uralom alatt a zsidóknak megengedték, hogy saját földbirtokaik legyenek, és vallásukat is nyíltan gyakorolhatták. Ennek eredményeképpen az egész szigeten újabb és újabb zsidó települések jelentek meg. Erről a különböző településeken lévő 23 zsidó temető tanúskodik. Rövid időn belül a mezőgazdasági ültetvényekkel rendelkező zsidók tartották kézben a cukorgyártást és a vanília-feldolgozást. A városokban élők pedig élen jártak a külkereskedelemben és hajózásban.

Sikereiket követően a sziget összes brit alattvalóját megillető jogokért vették fel a harcot a zsidók, ezt annál is inkább indokoltnak érezhették, mert t.i. 1700-ban ők fizették a Jamaicán kivetett adók túlnyomó részét.¹⁷⁰

Végül, 1831-ben érvénytelenítették minden, a zsidókkal szembeni diszkriminatív rendelkezést. A jamaicai zsidók ettől fogva kiemelkedő szerepet tölthettek be Jamaica politikai, társadalmi és kulturális életében.

1881-re a zsidó lakosság elérte a 2.535 főt. Jamaica fehérbőrű lakossága ekkor 13 800 főt számlált.¹⁷¹

¹⁶⁸ Gallery - Mirvis, 2016. pp. 140-167

¹⁶⁹ Gallery - Mirvis, 2016. p. 144

¹⁷⁰ Gallery - Mirvis, 2016. p. 153

¹⁷¹ Gallery - Mirvis, 2016. p. 160, Ld. még: Arbell, M.: *The Portuguese Jews of Jamaica*, University of the West Indies Press, 2000

A 20. században a zsidók számarányát tovább növelte újabb bevándorlók érkezése Szíriából és Németországból. A zsidó népességszám idővel azonban a gazdasági hanyatlás, az elvándorlás és a vegyes házasságok miatt lecsökkent. Napjainkban Jamaica zsidóságának 90 százaléka Kingstonban él. A korábbi közösségek, a *Shaarei Yosher*, a *Shaarei Shamaim* és a *Shaarei Shalom* zsinagógák közösségei a *Shaarei Shalom* közösségben egyesültek, megalakítva a *United Congregation of Israelites (Izraeliták Egyesült Kongregációja)* -t. 1969-ben a zsidó népesség mintegy 600 főt számlált, azonban mára már kevesebb, mint háromezren maradtak. A zsidó intézményeket továbbra is fenntartják, köztük a „Hillel Akadémia” nevű iskolát, az idősek otthonát, a WIZO helyi szervezetét, a zsinagóga nőegyletét és B'nai B'rith páholyt.¹⁷²

NEVIS

Nevis szigetén állandó zsidó települést 1671-ben hoztak létre el a Barbadosból átköltözött zsidók. A zsidó temető legrégebb sírja 1679-ből való. A zsinagóga 1688-ban épült. Néhányan a zsidók közül ültetvénytulajdonosok voltak, míg mások a fővárosban, Charlestown-ban kereskedőként keresték a kenyerüket. Charlestown-ban 1700-ban a fehérbőrű lakosság 300 főt számlált, melynek egynegyede zsidó volt. A zsidó népesség 1772-ig folyamatosan nőtt, amikor is egy katasztrofális erejű hurrikán teljesen elpusztította a szigetet, és a legtöbb zsidó elhagyta otthonát. Az utolsó zsidó sír 1768-ból származik. A zsidó iskola, ahol Alexander Hamilton is tanult, még 1772-ben létezett.¹⁷³

A Nevis-i zsidó temetőt 1971-ben helyreállították a szigeten élő zsidó önkéntesek.

Dán Antillák

A Virgin – szigetek: St. Thomas, St. Croix

A Virgin-szigetek korábban a Dán Nyugat-Indiákhoz tartoztak. A betelepülés 1655-ben kezdődött, és már a kezdetektől fogva a telepesek közt megjelentek a spanyol-portugál zsidók is. Hajótulajdonosként jöttek, és jelentős szerepük volt a cukor, a rum, a melasz exportjában, valamint

¹⁷²Gallery - Mirvis, 2016. pp. 160-167; Padron Morales: *Spanish Jamaica* (trans. Patrick E. Bryan), Kingston, Jamaica: Ian Randle, 2003.

¹⁷³Gallery - Mirvis, 2016. pp. 168-177

a szigetek, illetve Európával és az amerikai gyarmatok közötti általános kereskedelmi forgalomban is. A zsidó telepesek Reciféből (Brazília), Surinamból, Barbadosból, Franciaországból és Hollandiából érkeztek ide.

1684 márciusában a Dán Nyugat – Indiai Társaság a számos jelölt közül az eredetileg a hamburgi portugál zsidó közösségből származó Gabriel Milanot nevezte ki St. Thomas kormányzói posztjára. Milan kormányzósága azonban hamarosan keserű korszakká vált a sziget életében, a kormányzó fölényes, lekezelő magatartása miatt. Letartóztatta elődjét, döntéseit nem vitatta meg a tanáccsal, és elveszítette az ültetvényesek támogatását is. Visszahívták Dániába, és lázadásban találták bűnösnek, majd Gabriel Milant 1689-ben lefejezték. A történészek szerint a bírósági tárgyalásnak voltak antiszemita felhangjai is.

Volt zsidó közösség a St. Croix-szigeten is, 1766-ban pedig állt ott egy zsinagóga is, kántorral. A szigeten található Christianstad városában a zsidó temető legrégebbi sírja 1779-re datálható.¹⁷⁴

A St. Eustatius-beli zsidók 1781. évi idemenekülése előmozdította egy zsidó közösség kialakítását St. Thomas szigetén. 1796-ban megalakult a *Berakha ve-Shalom ve-Gemilut Hasadim* nevű közösség, és hamarosan megépült egy, még ma is működő zsinagóga.

Az 1837-es népszámlálás szerint a fehérbőrű lakosság összetétele St. Thomasban a következőképpen alakult: 250 dán és német, 250 angolszász, 350 francia és olasz és 400 zsidó. 1850-ben St. Croix-ban a zsidók száma 372 volt, míg St. Thomas-ban 800 zsidót számláltak, amely a sziget össznépességének több mint felét képezte.¹⁷⁵

1814-ben a zsidók teljes polgárjogot kaptak, és 1835-ben a engedélyezték számukra a nem-zsidókkal való házasságkötést.¹⁷⁶

A Panama-csatorna megnyitását és a St. Thomas- és St. Croix - szigeteknek az Egyesült Államokhoz csatolását követően a kereskedelem hanyatlásnak indult, és a zsidó lakosok száma is

¹⁷⁴ Gallery - Mirvis, 2016. p. 231

¹⁷⁵ Capriles Goldish, 2009. pp. 28-29; Feshbach, Michael: *The Hebrew Congregation of St. Thomas*, St.Thomas, 2017

¹⁷⁶ Gallery - Mirvis, 2016. p. 224

csökkenni kezdett. 1942-ben alig 50 zsidó élt a szigeteken. A Virgin-szigeteki zsidók közül legtöbben Panamába költöztek.

Az Egyesült Államok kormánya két zsidó kormányzót nevezett ki a szigeteken: Morris Fidanque de Castrot és Ralph Paiewonskyt.¹⁷⁷

Manapság a zsidó lakosság száma növekedőben van Egyesült Államok-beli zsidók beáramlása miatt. A közösség jelenleg is aktív, fenntartja a zsinagógát és a közösségi életet.

Karibi zsidók a felszabadított spanyol gyarmatokon

VENEZUELA

Venezuelában, a dél-amerikai kontinens Curaçao szigetéhez legközelebb eső országában egy jól megalapozott, virágzó zsidó közösség élt. A curaçaoi zsidók Venezuelával való kereskedelmi tevékenységét előmozdította a spanyol nyelv ismerete, hajók birtoklása és Curaçao kedvező földrajzi elhelyezkedése. A zsidók ipari termékeket szállítottak dohányáruért, nyersbőrökért, kávéért, kukoricáért, porított aranyért és kakaóért cserébe. Még az inkvizíció is belátta, hogy tevékenységük hasznos, ezért megtúrte őket.

Tucacas rövid életű közösségének (1693-1720) eltűnése után szinte egyáltalán nem tudunk semmilyen zsidó jelenlétről egészen a spanyol gyarmati uralom alóli felszabadulásig.¹⁷⁸

Venezuela függetlenségének kivívása után Bolívar a curaçaoi zsidókat behívta az országba, és támogatta letelepedésüket, azzal a szándékkal, hogy jelenlétükkel előmozdítsák az újonnan létrejött önálló állam fejlődését. 1821-től kezdődően a spanyol-portugál zsidók különböző venezuelai városokban telepedtek le: Barcelona-ban, Caracas-ban, Carabobo-ban, Barquisimientó-

¹⁷⁷ Capriles Goldish, 2009. p. 151

¹⁷⁸ Capriles Goldish, 2009. p. 61

ban, Maracaibo-ban és Puerto Cabello-ban. A legfontosabb zsidó település Coro-ban volt, körülbelül 60 km-re Curaçao-tól.

1830-ban a venezuelai kormány elfogadott egy olyan törvényt, amely jogegyenlőséget biztosít a külföldiek számára. Abban az évben a zsidó származású David de Samuel Hohebet választották meg Coro polgármesterévé. Hamarosan létrejött egy zsidó temető is a városban. Sajnálatos módon a Coro-beli nem zsidó kereskedők kampányt indítottak a zsidók letelepedése ellen. Ez volt az egyik oka annak, hogy bár a zsidóknak joguk volt arra, hogy zsinagógát építsenek, ezt nem tették meg, és inkább magánházakban jöttek össze imára. 1848-ra a közösség létszáma elérte a 160-at, és folyamatosan növekedett tovább. Zsidóellenes zavargások törtek ki 1848-ban, majd később 1854-ben, amikor is Curaçao kormánya hadihajókat küldött a Coro-ban élő zsidó polgárok védelmére. Végül a város zsidóságát Curaçao-ba menekítették. A zsidók 1858-ban, miután elismerték a jóvátételhez fűződő jogukat, visszatértek. Ezzel együtt a városban továbbra is érződött egyfajta zsidóellenesség.¹⁷⁹

Kis létszáma ellenére a Coro-i zsidó közösség komoly befolyásra tett szerte az egész országban. Dr. Jose David Curiel a Legfelsőbb Bíróság elnöke lett, testvére, Elias Curiel a nemzet költője volt, valamint David Lopez de Fonseca magas politikai tisztségeket töltött be, többek közt szenátor is volt.

Ezzel együtt a Coro-i zsidóknak soha nem volt biztonságérzetük, és még három nemzedék után is ideiglenesnek tekintették helyzetüket. A 20. században a zsidók többsége fokozatosan távozott Coro-ból, és Caracasban, illetve Maracaiboban telepedtek le. Mára már csak egy-két zsidó maradt a városban.¹⁸⁰

1970-ben José Curiel (a Coro-i mohél unokája) helyreállította a régi zsidó temetőt, amely azóta nemzeti emlékhellyé vált.

A venezuelai spanyol-portugál zsidók, akik a Curaçao-i és a Coro-i zsidók leszármazottai, kiemelkedő szerepet töltenek be Venezuela társadalmi és gazdasági életben.

¹⁷⁹ Capriles Goldish, 2009. pp. 65-70

¹⁸⁰ Capriles Goldish, 2009. pp. 87-94

KOLUMBIA

Kolumbia kormánya már 1819-ben biztosította a zsidóknak a letelepedéshez fűződő jogot, a vallásgyakorlat szabadságot, politikai jogokat. Két évvel később az inkvizíció is megszűnt hivatalosan.

A zsidók, - elsősorban Curaçao-ból, és kis hányadban Jamaicából és Surinamból -, főként a Karib-tenger partján lévő Barranquilla-ban telepedtek le, kisebb mértékben pedig Riohacha-ban és Santa Marta-ban.

1855-ben Barranquilla Kolumbia egyik legfontosabb városa lett. Az ott élő zsidók jelentős szerepet töltek be a gőzhajózásban, valamint a vasúti és a folyami szállítás terén is. A 20. században Ernesto Cortisoz megalapította Latin-Amerika első légitársaságát, amely a mai napig működik az Avianca néven. (Barranquilla nemzetközi repülőtere Cortisoz nevét viseli.)

Barranquilla spanyol-portugál zsidói számos bankot alapítottak. Jónéhányan közülük fontos nemzeti ügyekben töltöttek be kiemelkedő szerepet.

A zsidók magánházakban imádkoztak mindaddig, amíg el nem határozták, hogy 1880-ban Augustin Senior házában zsinagógát alakítsanak ki. 1874-ben a zsidók megalapították a "Kolumbiai Zsidó Hitközséget", amely akkoriban 61 lelket számlált. Ugyanebben az évben temetőt is létrehozottak a városban.¹⁸¹

Kolumbia erős spanyol befolyása alatt állt, így nem egykönnyen fogadta el a zsidók jelenlétét. Időről időre zsidóellenes incidensek zavarták meg a nyugalmat. Egy ilyen híres-hírhedt eset volt a 19. század közepén Moshe Lopez-Penha meggyilkolása. A gyilkosság hátterében az állt, hogy egy katolikus körmenettel összetalálkozván Lopez-Penha nem volt hajlandó térdet hajtani.

A 20. század európai és közel-keleti zsidók beáramlását hozta Barranquillába. A második világháború végére azonban már a spanyol-portugál közösségből egyetlen zsidó sem maradt a városban.

¹⁸¹ Capriles Goldish, 2009. pp. 167-168

PANAMA

Jóllehet Panama spanyol ellenőrzés alatt lévő terület volt, kedvező földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően átkelőhelyként szolgált számos, Észak – Amerikából Dél – Amerikába, illetve az Atlanti-óceán térségéből a Csendes – óceánra igyekvő spanyol-portugál zsidó számára. Az itt letelepedő szefárd zsidók „új keresztények” vagy „portugál kereskedők” álneveken identifikálták magukat. Ez utóbbi név később a „zsidók” szinonimájává vált. Az 1569-ben a limai inkvizíció, majd később, az 1610-ben a kolumbiai Cartagenában tartott inkvizíció küldötteket küldött Panamába, hogy megpróbálja ellenőrzése alá vonni az ottani úgynevezett "új keresztények" tevékenységét. A spanyol kolónia prominens polgárai váltak az inkvizíció áldozatává. Sebastian Rodriguez egy titkos zsinagóga létrehozását határozta el Panama városában, mire 1643-ban letartóztatta és elítélte a cartagenai inkvizíció.¹⁸²

A zsidók panamai letelepedése 1836-ban kezdődött, amikor az ország szárazföldi útvonalként szolgált az Egyesült Államok keleti része és a rohamosan fejlődő Kalifornia között. Jamaicai és Guadeloupe-i zsidók hamarosan közlekedési társaságokat hoztak itt létre. Az 1851-es jamaicai kolerajárvány és a Virgin-szigeteki 1867-es pusztító hurrikánok nyomán zsidó bevándorlók újabb hulláma érkezett Panamába. Hozzájuk csatlakoztak később, a századfordulón a Curaçao szigetét elhagyó zsidók is.

1876-ban megalakult *Kol Shearith Israel* közösség, és ugyanabban az évben lerakták a zsidó temető alapkövét is. 1890-ben Colon városának spanyol-portugál zsidói megalakították "*Kahal Kdosh Yaacov*" hitközséget.¹⁸³

Az 1920-as évektől a spanyol-portugál zsidókhoz európai askenáz és közel-keleti zsidók is csatlakoztak.

¹⁸² Encyclopaedia Judaica. Year Book, 1990/91, p. 24; Ld. még: Cohen, M.A, (ed): Sephardim in the Americas In: *American Jewish Archives*, Spring/Summer 1992, Vol. 44. No.1, pp. 209-234

¹⁸³ Arbell, 2002. p. 321

A spanyol-portugál zsidó közösség kiemelkedő szerepet játszott a Panamai Köztársaság életében. A közösség két köztársasági elnököt is adott az államnak Max Shalom Delvalle (1969) és unokaöccse, Eric Shalom Delvalle (1987-88) személyében.

A *Kol Shearith Israel* számít az egyik legaktívabb spanyol-portugál hitközségnek egész Latin-Amerikában¹⁸⁴, saját iskolával a *Kol Shearith Israel* nőegylettel és egyéb zsidó szervezetekkel.

COSTA RICA, EL SALVADOR, BELIZE, DOMINIKAI KÖZTÁRSASÁG, HONDURAS

A 19. században a Costa Rica-ba érkező zsidók Hollandiából, Dániából vagy a Brit Antillákról érkeztek ide, legtöbbjük Panamán keresztül. A századfordulón Costa Ricában 26 spanyol-portugál zsidó család élt, de nem sikerült hitközséget létrehozniuk. A 20. század közepére többségük asszimilálódott. A jelenlegi zsidó közösséget a II. világháború után lengyel zsidók alapították.¹⁸⁵

El Salvadorban és Hondurasban még ennél is kevesebb spanyol-portugál zsidó család volt. Egyik leszármazottjuk, Dr. Juan Lindo 1841-42 között El Salvador elnöke volt. Az El Salvadori Nemzeti Egyetem alapítójaként és a második alkotmány szerzőjeként emlékeznek rá. Szintén ő volt az, aki szorgalmazta azt a törvényt, amely minden falut kötelezett iskola építésére. El Salvadorban három vagy négy spanyol-portugál zsidó nagycsalád származott St. Thomas szigetéről, akik később elismert kávéültetvényesek és agráripari vállalkozók lettek.¹⁸⁶

Juan Lindo 1847-1852 között volt Honduras elnöke. Pedagógusként és jogászként is kiemelkedő eredményeket ért el. 2002-ben a zsidó származású Ricardo Madurot választották Honduras elnökévé.¹⁸⁷

¹⁸⁴ <https://masortiolami.org/community/congregacion-kol-shearith-israel-de-panama/> [2018.07.11.]

¹⁸⁵ Elazar, D.J.: *The Jewish Community in Costa Rica: A Peaceful Community in a Peaceful Land*, online: Jerusalem Center for Public Affairs, <http://www.jcpa.org/dje/articles2/costarica.htm> [2018.07.11.]

¹⁸⁶ https://www.ecured.cu/Juan_Lindo és <https://www.nationsencyclopedia.com/World-Leaders-2003/Honduras-PERSONAL-BACKGROUND.html> [2018.07.11.]

¹⁸⁷ https://www.ecured.cu/Juan_Lindo és <https://www.nationsencyclopedia.com/World-Leaders-2003/Honduras-PERSONAL-BACKGROUND.html> [2018.07.11.]

A Dominikai Köztársaságban, a régi zsidó temetőben (melyet később "külföldiek temetője" néven ismertek) a legrégebbi sír 1826-ból való. Ennél még korábban Curaçao-i zsidók is éltek ott holland állampolgárokként a spanyol uralom alatt.

1856-ban, amikor egy kereskedelmi szerződés jött létre Hollandia és a Dominikai Köztársaság között, még több Curaçao –i zsidó telepedett le Santo Domingo-ban, Monte Christi-ben, Puerto Plata-ban, La Vega-ban és St. Pedro Macoris-ban.

Ezek a zsidók sohasem szerveztek hitközséget. Magánházakban imádkoztak, és volt egy *hazzan - moheljük*, aki bonyolította a házasságkötési és a körülmetélési szertartásokat. Néhányan az itt élő zsidók közül és leszármazottaik közül kiemelkedő pozíciókat értek el, köztük Francisco Henríquez y Carvajal elnök, zsidók unokája, aki 1916-ban lépett hivatalba.¹⁸⁸

A náci üldöztetés elől menekülő német zsidók virágzó települést hoztak létre: Sosua-t, az Atlanti – óceán partján. A közösség tagjainak száma jelentősen lecsökkent a vegyesházasságok és az elvándorlás következtében. A spanyol-portugál zsidók szinte valamennyien beleolvadtak a helyi népességbe.

Sajnos nem sokat tudunk a belizei zsidókról. A Belize városától délre fekvő zsidó temetőben vannak olyan sírkövek, melyek hamburgi származású spanyol-portugál zsidók sírjait fedik. Egyes vélekedések szerint a St. Eustatius-i zsidók Belize-ben telepedtek le miután közösségük megsemmisült.¹⁸⁹

9. Békés eltűnés

Bár a karibi térség több független országból, valamint számos holland, brit és francia gyarmatból állt, ezzel együtt a spanyol-portugál származású karibi zsidók egységes nemzeti tudattal éltek, és

¹⁸⁸ Biography of Francisco Henríquez y Carvajal (1859-1935) online: <http://thebiography.us/en/henriquez-y-carvajal-francisco> [2018.07.11.]

¹⁸⁹ Encyclopaedia Judaica. Year Book, 1990/91. p. 24

„Karibi zsidó nemzetnek” nevezték magukat. A 20. században kifejezetten érezhetővé vált a régióban a zsidó élet fokozatos eltűnése.

A 21. század elején a helyzetet egyszerűen lehet leírni: a karibi térség aktív spanyol-portugál közösségei Curaçao-ban, Jamaicában, Surinamban és Panama területén léteznek már csak. Jóllehet St. Thomas szigetének meglehetősen aktív közössége még mindig fennáll, aminek jómagam is tagja vagyok, ám kevés spanyol-portugál zsidót számlál tagjai között. Az említett közösségek létszáma fokozatosan csökken. Latin-Amerikából -Panamát kivéve- a karibi zsidók szinte teljesen eltűntek. Az antiszemita megnyilatkozások, pogromok vagy diszkrimináció nélküli eltűnés "békés eltűnésnek" nevezhető. Az ilyen típusú közösségelhalás okainak vizsgálata példaként szolgálhat hasonló helyzetekben lévő más közösségek számára.

A karibi spanyol-portugál zsidók többsége, miután három, négy vagy több nemzedéken keresztül „új keresztényként” élt, visszatért a zsidó valláshoz. Ebben az időszakban vallási vezetők, iskolák, zsinagógák és rendezett közösségek támogató jelenléte nélkül kellett gyakorolni vallásukat. Titokban csak igen korlátozott mértékben tudták megtartani a judaizmus előírásait. Az amerikai kontinensen történő letelepedésüket követően erős függőségbe kerültek az Európából meghívott – Chabad által közvetített- *hachamok*tól, azaz rabbiktól. A *hachamok* lettek a közösségek vezetői, és szigorú ortodox életmódot folytattak, illetve ezt várták el közösségük tagjaitól, akik nem ehhez voltak szokva. A külfönből érkezett közösségvezetők attitűdje és vallásfelfogása jelentősen különbözött az őshonos közösségétől, így állandósult a feszültség és rendszeresek voltak a konfliktusok. Ennek következtében a helyi zsidók fokozatosan eltávolodtak a zsinagógától.

Az Isztambulból, Szalonikiból és Amszterdamból érkező rezponzumokból látható, hogy a vallási élettel kapcsolatos döntések meghozatalakor nem mindig vették figyelembe a trópusi Amerika sajátos körülményeit. Ez ellenállást váltott ki a fiatalabb generációk részéről és elidegenítette őket a zsidó közösségi élettől.¹⁹⁰

A zsidó reform irányzat számára úgy tűnt, hogy a karibi térség zsidósága nyitottá vált a reformzsidó vallásosság bevezetésére. Valóban: a mozgalom sikert aratott St. Thomas szigetén,

¹⁹⁰ Arbell, M.: *Early Relations between the Jewish Communities in the Caribbean and the Guianas and Those of the Near East 17th to 19th Centuries*, 2000 online <http://sefarad.org/lm/038/4.html> [2018.07.12.]

Curaçao, Jamaica és Panama zsidó közösségeiben. A Surinam-i zsidók, valamint Panama közösségének egy része viszont továbbra is a szigorú ortodox hagyomány szerint gyakorolják vallásukat.¹⁹¹

A reformmozgalom saját imarendjét vezette be, és saját vallási vezetőit hozta a szigetekre. Fokozatosan igyekezett háttérbe szorítani, majd eltörölni a szefárd (ibériai) gyökereket és hagyományokat, amelyhez ezer szállal kötődnek a spanyol-portugál közösségek szerte a világon.¹⁹²

A zsinagógák homok földte padlózatai Surinamban, Curaçao-ban, St. Thomas-ban és Jamaicában különleges jelentőséggel bírnak a karibi zsidók számára. Ezek a padlók kapcsolatot jelentenek a múlttal. A homokon való járás egyfajta csendet, nyugalmat és tiszteletet ébreszt az emberi lélekben, amely mindig is fontos jellemzője volt a karibi zsidó imának.

A spanyol nyelven énekelt himnuszokat felváltották a nem-szefárd dallamokra énekelt angol nyelvű énekek. Manapság vannak törekvések a szefárd örökség maradványainak megőrzésére. Még mindig van igény a közös múlthoz való kapcsolódásra.

Az angol, holland vagy dán uralom alatt lévő szigeteken töltött mintegy 200 évet követően, engedélyezték a zsidóknak a spanyol anyanyelvű országokban történő letelepedést. Ezúttal azonban kedvezően fogadták őket, egyenlő jogokkal és a legtöbb helyen tisztelettel és elismeréssel. A zsidók kiválóan tudtak spanyolul, amelyet a hosszú századok során mindvégig megőriztek, és amelynek során mindig is ragaszkodtak a spanyol kultúrához. A spanyol nyelvű új hazában azonban a szefárd zsidók széles körű társadalmi elfogadottsága vegyes házasságokhoz és asszimilációhoz vezetett. Bár a szefárdok egyaránt büszkék voltak zsidó elődeikre és spanyol mivoltukra, azonban elvesztek a judaizmus számára.

A karibi zsidók spirituális értelemben Isztambulból, Salonikiból, Amszterdamból, Hamburgból, Bordeaux-ból és Bayonne-ból jövő útmutatásokra támaszkodtak. Ezek a zsidók közösségeiken keresztül kötődtek zsidóságukhoz. A náciizmus megjelenésével és a legtöbb szefárd közösség megsemmisítésével és eltűnésével azonban a karibi zsidók lassan reményvesztetteké váltak. A

¹⁹¹<http://www.surinamejewishcommunity.com>

¹⁹² Foer, P.M.: *Jewmaica*, 2010. április 2. online <https://www.jpost.com/Magazine/Features/Jewmaica> [2018.07.13.]

holokauszt megtörte a lelküket. Néhányuk számára Izrael államának létrejötte már túl későn érkezett; csak abban reménykednek, hogy azokat, akik megmaradtak zsidónak, Izrael Állam létezése megerősíti abban, hogy továbbra is zsidóként éljék életüket.

A spanyol-portugál zsidóknak a karibi térségben való fokozatos eltűnését egy másik tényező is elősegítette, nevezetesen az askenáz és közel-keleti zsidók megjelenése Latin-Amerikában. Legtöbbször házalóként és kiskereskedőként kezdtek új életet. Nem ismerték a spanyol nyelvet és a spanyol kultúrát. A spanyol-portugál zsidók, akik között számos bankár, hajótulajdonos, egyetemi professzor, tábornok, sőt köztársasági elnök is volt, a jövevények miatt veszélyeztetve érezték saját társadalmi helyzetüket: nem szerették volna, hogy egy kalap alá kerüljenek velük.

A karibi térség zsidó lakosságának csökkenését az is előmozdította, hogy a térség fokozatosan megszűnt, mint a cukor, a vanília, a kakaó és más trópusi termékek előállításának központja azzal, hogy beszállítóként megjelent Afrika és Délkelet-Ázsia is a világpiacon. Továbbá az Atlanti-óceánt átszelő hajóknak már volt szükségük széntöltő állomásokra. Ez is hozzájárult a zsidó kereskedelmi és hajózási társaságok fontosságának csökkenéséhez a térségben. A karibi zsidók az Egyesült Államok által kínált lehetőségek felé tekintettek. Ez a tendencia nagy mértékben elszívta a zsidó közösségekből az új nemzedéket, akik általában már amerikai egyetemeken tanultak és diplomáztak.

Érdekes módon, a viszonylag új alapítású közösségek Latin-Amerikában -Panamát kivéve- szinte teljesen eltűntek, míg a régiek - amelyek közel 350 éves múltra tekintenek vissza - még mindig léteznek, mint a Curaçao-i, St. Thomas-i és Jamaica-i zsidó közösségek. Noha létszámuk egyre csökken, de nagy büszkeséggel tölti el őket az a tudat, hogy a karibi spanyol-portugál zsidó nemzethez tartoznak, hogy gazdag történelmet és hagyományt tudhatnak magukénak, és hogy továbbvihetik az első amerikai települések úttörő építőinek és vállalkozóinak szellemét.

10. A Karib-térség zsidósága a 19-20. században és napjainkban¹⁹³

Holland Antillák - Curaçao

Curaçao, amelyet szokás nevezni a karibi zsidóság bölcsőjének is, a 19-20. század folyamán jelentős változáson ment át. Habár még mindig a legfontosabb centruma volt a térségben élő zsidóságnak, a helyiek egyre inkább keresték a kapcsolatokat a fekete lakossággal. Érdekes továbbá a 20. században érkező, és mindvégig elkülönülő askenázi zsidóság kérdése. Jamaica esetében azt láttuk, hogy a zsidóság asszimilálódott a fehér lakossághoz, Panamában úgyszintén, viszont meghatározó szerepük miatt gazdasági erő koncentrált a kezükben, amelyet politikai tőkére tudtak váltani már igen hamar. Curaçao-ban ennek nyoma sem volt. Itt a fehér, protestáns elit elzárkózott bármilyen kapcsolattól a zsidókkal és a „kreol” lakossággal egyaránt. Ez a réteg alkotta a sziget arisztokráciáját, közülük került ki az a kevés ültetvényes, aki itt termelt, a helyi közigazgatás vezetői, a tisztikar tagjai. A zsidók itt is a kereskedelemben látták a társadalmi mobilitás alkalmas eszközét. Ennek segítségével és házasságkötések révén próbáltak bekerülni a keresztény fehérek csoportjába, de ez nem következhetett be, ugyanis a protestáns kisebbség tagjai nem házasodtak velük, ha nem volt kéznél vőlegény, vagy menyasszony, akkor Európából „importáltak” maguknak, így a három csoport mindvégig elkülönült maradt.¹⁹⁴ Ez még akkor is igaz, ha Curaçao sose volt klasszikus értelemben vett mezőgazdasági térség, hanem sokkal inkább a nemzetközi kereskedelemben játszott szerepet.¹⁹⁵

¹⁹³ Oral History (személyes interjúk alapján): Michael Feshbach (rabbi, St. Thomas) Interjúk: 2017. december 27., 2020. február 10.; Danel Kripper rabbi (Aruba) Interjúk: 2017. január 03., 2020. február 14.; Judith Becher (múzeum vezető, Curacao) Interjú: 2015. december 24., 2017. január 04., 2020. február 10.; Közösség látogatás: Chantal K. Johnson (közösség vezető, Barbados) Interjú: 2017. december 25.; Dana Kaplan közössége (rabbi, Jamaica) Interjúk: 2017. január 07. 2020. február 12.

¹⁹⁴ Jessica V. Roitman: Mediating Multiculturalism: Jews, Blacks, and Curaçao, 1825–1970. In: *The Sephardic Atlantic: Colónial Histories and PostColónial Perspectives*. Ed. by Sina Rauschenbach, Jonathan Schorsch. Potsdam, 2018. pp. 85-111. p. 91.

¹⁹⁵ Eva Abraham-van der Mark: The Ashkenazi Jews of Curaçao, a trading minority. In: *New West Indian Guide* Vol. 74. Num. 3-4. 2000. pp. 257-280. p. 258.

Curaçao az egyik legelső és legfontosabb zsidó központ volt már a 17. század során a karibi térségben. Ezt főként központi fekvésének köszönhette. Ekkortájt nagyon sok spanyol és portugál hajó járta a vizeket, ezek nagy többsége héber vagy bibliai eredetű neveket viselt, ilyenek voltak a „Zebulon”, a „Yisachar”, a „Berakha Ve Shalom” vagy éppen a „Mazel Tov”.¹⁹⁶ Közülük egy száz fős portugál-zsidó közösség 1651-ben hozta létre a „Mikveh Israel” kongregációt, amely az amszterdami mintázta. Ez nem véletlen, hiszen azok a portugál zsidók, akik végül itt telepedtek le, Amszterdamból érkeztek.¹⁹⁷ João de Ylan volt az a portugál származású zsidó vezető, akinek messianisztikus elképzelései voltak Curaçao kapcsán. A vallásához Amszterdamban visszatérő vezető elsőként kötött egyezséget a Holland Nyugat-indiai Társasággal zsidó kolónia alapításáról.¹⁹⁸ Ebben a közösségben túlnyomó többségben voltak a marranok.

A 18 század során aztán jelentős változás állt be. A társadalmi változások miatt nagy vagyoni különbségek, jelentős törésvonalak alakultak ki a közösségben, ez főként abból következett, hogy a kereskedelem megerősítette a zsidó elitet. A vezető posztokat gazdag oligarchák töltötték be, köztük a legbefolyásosabb Joshua de Cordoba rabbi volt. A lesüllyedő zsidó alsóbb osztályok éppen ezért komoly ellenállást fejtettek ki, ugyanakkor ez megnyitotta az ügyet bizonyos reformok előtt.¹⁹⁹

A 19. század a polgárjogok követelésével telt. Más szigetektől és országoktól eltérően Curaçao holland vezetése hosszú időn át ellenállt a zsidó emancipációnak. Végül 1825-ben kaptak ugyanolyan jogokat, mint amilyenekkel a protestáns és katolikus fehérek rendelkeztek, bár ez csak elviakban történt meg, illetve politikai jogaikban továbbra is korlátozták őket, nem szavazhattak, nem voltak választhatók. Még a század végén is akadtak olyan szórakozóhelyek a szigeten, ahova csak protestáns fehérek mehettek be, ez pedig tovább erősítette a szigeten élő zsidó és fekete lakosság közötti kapcsolatokat. Ahogy Jessica V. Roitman utal rá,²⁰⁰ ez egyáltalán nem volt meghitt, baráti kötődés, sokkal inkább ösztönszerű, és abból adódott, hogy míg a protestáns fehérek a „mainstream” -hez tartoztak, a másik két csoport kívülállónak tűnt. Továbbá sok fekete dolgozott zsidóknak, ami mindenképpen társadalmi emelkedést jelentett, ugyanis sokakat a

¹⁹⁶ Yosef Kaplan: The Curaçao and Amsterdam Jewish Communities in the 17th and 18th Centuries. *American Jewish History* Vol. 72, No. 2. 1982, pp. 193–211. p. 195.

¹⁹⁷ Kaplan 1982. p. 196.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Kaplan 1982. pp. 205–206.

²⁰⁰ Roitman 2018. p. 99.

rabszolgaságtól váltottak meg a későbbi munkáltatóik. Politikai helyzetük is hasonló volt, ugyanis a választhatóság jogát és a választójogot is később kapták meg (zsidók esetében 1844-ig kellett erre várni, a fekete lakossággal kapcsolatban ez az évszázad végéig nem történt meg). Ennek a háttérében az húzódott meg, hogy a privilegizált, protestáns fehérek attól tartottak, ha a két csoport elnyeri ezeket a jogokat, mivel többségben ők élnek a szigeten, sajátjaikat szavazzák be a helyi tanácsba, és minden fontos posztot megkaparintanak. A két csoport összefogása végül mégis sikerre vezetett, és mindkét csoport megkapta, amit szeretett volna. A példaértékű összefogásnak van egy furcsa komponense: szefárd zsidók katolikus feketékkal fogtak össze, ez pedig mindenképp kuriózum.²⁰¹

A sziget társadalma teljesen megváltozott a 20. század első évtizedeiben. A Shell 1919-ben olajfinomítót telepített a szigetre, amely új munkaerőt igényelt. Ez egybeesett a nagyarányú askenázi bevándorlással, ez érkezők Besszarábia, Lengyelország és a cári Oroszország területéről Latin-Amerika irányába vették az útjukat, hogy ott magas jövedelmű munkát találva küldjenek haza pénzt az otthonmaradottaknak. Közöttük voltak olyanok, akik kereskedelemmel foglalkoztak, mások mesteremberek voltak, de akadtak óra- aranyművesek is. Kezdetben csak fiatalok érkeztek, majd később hozták magukkal családtagjaikat is, egyre többen. A sziget az olaj hatására egyre gazdagabb lett, egyre több befektetés érkezett, ezt pedig az askenázik ki is használták. A Kelet-Európából, Szíriából és Libanonból érkező askenázik egy része a Shell szolgálatába állt, de többségük maradt kereskedő és házaló. A fellendülés előtt megengedték, hogy a lakosok részletre vásárolhassanak, de érzékelve a jólét növekedését és vásárlóerő változását, ezt később megtagadták tőlük. Bútorokat, ruhákat, olcsó ékszereket, órákat adtak el. Ha valaki nem tudta kifizetni egyben az összeget, az kamatra kapott hitelt, de ha meghatározott ideig nem fizette vissza, behajtókat küldtek rá.²⁰²

Ez ugyanakkor hozzájárult a többségi lakosságnak a zsidókról kialakult negatív percepciójához. Azokat a szefárd zsidókat, akik már évszázadok óta letelepedtek a szigeten, hudiu néven illették, ez zsidót jelentett, miközben az askenázikra a polako szót használták. Az első jelentette az előkelőt, az arisztokratát, a tanultat, a második pedig a házaló megfelelője volt. Miközben a szefárdokat a társadalom szerves részeként ismerték el, addig az érkezőkre teljesen

²⁰¹ Roitman 2018. p. 101.

²⁰² Mark, 2000. pp. 261–62.

máshogy tekintettek.²⁰³ Vagyis jól látható, hogy a Curaçaón élő lakosság különbözőképpen viszonyult a zsidókhoz. Az askenázik megerősödéséhez az is hozzájárult, hogy a szefárd kereskedőréteg fokozatosan meggyengült, aminek az oka az volt, hogy a szefárdok a nagy, világméretű kereskedéshez voltak hozzászokva, ez ekkora megváltozott, és az askenázik egyre nagyobb szeletet tudtak kihasítani a kereskedelmi profitból. 1932-ben a kormányzó úgy határozott, hogy korlátozza a jövevények kereskedési lehetőségeit, de végül ezt elvetették, arra hivatkozva, hogy a házalók csak a sziget területén belül kereskednek.²⁰⁴ Ez nem tartott sokáig, az askenázik is megjelentek a nemzetközi piacokon, de mivel nem volt hozzá elég forrásuk, a szefárd bankárok adtak nekik hitelt, ami erősítette a csoporthoz tartozók összetartozás-érzését, közös pénzügyi kockázatot vállaltak ugyanis.²⁰⁵ A világgazdasági válság után a nagy, nemzetközi háttérrel rendelkező szefárd vállalkozások sorra buktak el, miközben az askenázi kisvállalkozások könnyedén talpon maradtak.

Vallási téren is hamar megindult a két csoport különválása. Az askenázi férfiak, akik a szigetre érkeztek, ugyan imádkozhattak a Mikvé Israel-Emanuel zsinagógában, de megtiltották nekik, hogy csatlakozzanak a szefárd gyülekezethez. Ezért a harmincas években kibéreltek egy épület felső emeletét, ahova összejártak vallási és társadalmi ügyek megvitatására, imádkoztak, a szefárdiak szomszédságában. Később sikerült nekik egy, a vallási előírásokat követő hentest is találniuk. 1932-ben megnyitották a Club Uniont, amely az askenázi társadalmi gyülekezőhelye volt, illetve különböző sporteseményeket is rendeztek.²⁰⁶ A közösség életmódbeli-vallási szokásait tekintve fontos és beszédes forrás, hogy sokszor támadták a rabbik híveket, amiért időről-időre egyre kevesebben követték a kóserság előírásait. Ez ugyanakkor nemcsak a közösség érdektelensége miatt következett be, sokkal inkább azért, mert a sziget, éghajlata okán, alkalmatlan volt a kósersági előírások szigorú betartására.²⁰⁷

Abban is megosztott volt a zsidó társadalom, hogy az ortodox vagy a reformjudaizmus útját kövessék. A szefárd gyülekezet 1964-ben úgy döntött, hogy feladja addigi ortodox hagyományait, és a liberális útra lép. Már a hatvanas években voltak erre utaló jelek. A mérsékelt szefárdok a B'nai B'rith mozgalom adta keretek között különféle esteket szerveztek, ahova ellátogattak az

²⁰³ Roitman, 2018. p. 95.

²⁰⁴ Mark, 2000. p. 263.

²⁰⁵ Mark, 2000. p. 264.

²⁰⁶ Mark, 2000. p. 265–66.

²⁰⁷ Mark, 2000. p. 266.

askenázik is, miközben közösségükben sokszor nem volt elég férfi, hogy imádkozhassanak, ugyanis az ortodox szokások szerint legalább tíz férfi kellett bizonyos közösségi szertartások elvégzéséhez. Mindezek komoly feszültségeket generáltak a közösségben. Voltak, akik arra panaszkodtak, hogy ők hajlandók lennének akár szombaton is bezárni a boltjaikat, de csak azért nem teszik, mert tudják, hogy a másik úgyse csinálná.²⁰⁸ Vagyis vallási-kulturális értelemben is egyre inkább nőtt a szakadék a szefárdok és az askenázik között.

Érdekes módon Curaçao esetében egyáltalán nem lehet látni olyan példát, mint a korábban említett két sziget közül Jamaicán, ahol a két felekezetnek sikerült megtalálni a közös pontokat, de még Panama esetében sem volt olyan jelentős különbség a két felekezet között, mint itt. Ehhez az is hozzájárult, hogy a szefárd zsidóság fokozatosan veszítette el gazdasági, majd politikai hatalmát is. Eközben az askenázik egyre erősebbek és befolyásosabbak lettek, és nem kívánták feladni előnyüket egy kompromisszum kedvéért. A hetvenes évektől kezdve voltak próbálkozások, hogy a gyülekezetek-közi házasságok által sikerüljön elérni a fokozatos közeledést, végül majd az egyesülésüket de mindössze háromszázán deklarálták, hogy hajlandóak lennének közös gyülekezetbe járni.²⁰⁹ A Shaarei Tsedek (az askenázi gyülekezet) tagjai közül többen, mintegy gesztusként, a szefárd zsinagógába jártak imádkozni, míg mások kitartottak a sajátjuk mellett, amely 1959-ben épült.²¹⁰ A 20. század során a szefárdok létszáma látványosan visszaesett, köszönhetően a magas kivándorlásnak és a felekezeten kívüli házasságoknak. Miközben 1894-ben még ezren voltak, a 32 ezres összlakosságon belül, addig 1968-ban 167 ezer lakosból csak háromszáz volt szefárd zsidó.²¹¹

A két csoport közötti különbségek fennmaradásához az is hozzájárult, hogy szefárd és askenázi között csak üzleti kapcsolat állhatott fenn, a társadalmi érintkezés egyéb módjait nem tették lehetővé a közösségi normák. Ehhez ragaszkodtak a szefárdok is,²¹² ugyanis a bekövetkezett deklasszálódást úgy próbálták a külvilág felé eltitkolni, hogy még mindig azt mutatták, ők azok, akik Curaçao elitjéhez tartoznak, ők azok, akik részei a társadalomnak, miközben az askenázik kívülállók. Az askenázikat vádolták problémáik súlyosbodásával, sőt, azonfelül, hogy megtorpedózták a szefárdok kereskedelmi érdekeltségeit, elkövettek még egy súlyos hibát: azt

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ <https://momentmag.com/jewish-curacao/> (letöltési idő: 2020-10-28)

²¹¹ Mark, 2000. p. 268.

²¹² Mark, 2000. p. 269.

mutatták a sziget társadalma felé, hogy a zsidók között se mindenki arisztokrata.²¹³ Az askenázik kívülállóságának legfőbb oka saját maguk voltak, ugyanis szomorú történetükből következően ők is saját, zárt társadalmukban éltek, segítették egymást, ha bajba kerültek, ápolták a hagyományaikat, ellenálltak az asszimilációs törekvéseknek, a jiddist használták, miközben a szefárdok a lehető legnagyobb távolságot tartották tőlük.²¹⁴ Szemben a szefárdokkal, akik pionírszerepet vállaltak a szigeten élő feketék választójogának kiharcolásában,²¹⁵ az askenázik távol tartották magukat a politikától, nézeteiket tekintve konzervatívak voltak, támogatták, hogy a sziget kerüljön vissza a holland korona fennhatósága alá.²¹⁶

Az 1970-es évektől kezdve minden megváltozott, a szigeten élők egyre inkább függetlenséget követeltek. A fekete lakosság kezdett öntudatra ébredni, és mivel ők adták a foglalkoztatottak többségét, elkezdtek szervezkedni, szakszervezeteket létrehozni, ez pedig szemben állt az askenázi zsidók érdekeivel. Ők adták a munkáltatók táborát, és számukra hátrányt jelentett a szakszervezetmozgalom megjelenése, megerősödése. Ebben a harcban pedig egyik fél sem válogatott az eszközökben. Több erőszakos esemény is történt az évek során, és ugyan néha bizonyos boltrombolások felvetették az antiszemitizmus vádját, a szefárd zsidók képviselői rendre cáfoltak ezeket.²¹⁷ Ezekről az évektől kezdve már egyre inkább veszélyben érezték magukat az askenázik. Sokan elvándoroltak, elköltöztek az Egyesült Államokba, Kanadába, a fiatalok külföldre mentek tanulni, és már haza se jöttek, megint mások Izraelbe házasodtak.²¹⁸ Akik maradtak, máshonnan (Latin Amerikai országai, Izrael) hoztak házastársat, a közösség iránt érzett felelősségtudat mellett megjelent az individuum, fontosabbá vált az egyéni boldogulás, a pihenés, kikapcsolódás, amelyek korábban ismeretlen fogalmak voltak.²¹⁹ Elmondható tehát, hogy a sziget zsidósága is a kozmopolitizmus és a globalizáció útjára lépett. 2009-ben hozzávetőleg 250 zsidó élt a szigeten, közöttük 130 körülire tehető a szefárdok, 100-ra az askenázik száma.²²⁰

²¹³ Uo.

²¹⁴ Mark, 2000. p. 271.

²¹⁵ Roitman, 2018. p. 108.

²¹⁶ Mark, 2000. p. 272.

²¹⁷ Roitman, 2018. 90.

²¹⁸ Mark, 2000. p. 274.

²¹⁹ Mark, 2000. p. 275.

²²⁰ Roitman, 2018. pp. 88.

Brit Antillák – Jamaica

Jamaica az egyik legékezebb példája volt, miként tudott meghatározóvá válni a Karibi-térségben a zsidóság, és habár számuk a 20. században drasztikusan megcsappant, mégis bizonyították, hogy képesek fennmaradni. A 19. századtól már teljes jogú polgárai az országnak, ahol az antiszemitizmusnak szinte híre sem volt,²²¹ habár bizonyos szintű zsidóellenes gondolkodás mindig is jelen volt és ma is tetten érhető, bizonyos kora újkori beidegződések okán, de korántsem volt annyira intenzív és befolyásos, mint Európában, még annyira sem, mint az Egyesült Államokban.²²² A helyi lakosság és a zsidók harmóniában éltek egymás mellett, és ennek még a második világháború se tudott gátat szabni. Bernard Hooker rabbi, aki 1965 és 1974 között volt Jamaica zsidóságának meghatározó vallási vezetője, úgy fogalmazott: „Ahogy a zsidók jők voltak Jamaicához, úgy Jamaica is jó volt a zsidókhoz. Ezért aztán teljesen hiányzik az antiszemitizmus vagy bármiféle előítélet, támogatva a nemzeti mottót, ami úgy szól, hogy sokak között mindenki egy ember.”²²³

A szigetet a második világháború idején, háborús céljaik érdekében, a britek arra utasították, hogy menekülteket fogadjon be. A német sikerek hatására Nagy-Britannia úgy döntött, hogy kiüríti Gibraltárt és Máltát, mivel úgy vélték, hogy az olasz és német erők a két sziget megszállására készülnek, ennek a véleménynek volt is alapja. Ezért a brit kormány elrendelte, hogy menekülteket befogadó komplexumot építsenek a karibi szigeten, hogy oda lehessen szállítani a menekülteket. Meg is találták a megfelelő helyet 7 kilométerre Kingstontól. A britek irányítása alatt a helyiek igen hamar el is kezdtek dolgozni. A britek fennhatósága alá tartozó sziget több szempontból is kiváló volt egy ilyen szerepre: egyrészt kívül esett a frontvonalakon, másrészt a háború okozta gazdasági sokk Jamaicában jelentős munkanélküliséget eredményezett, ezzel

²²¹ Ben G. Frank: *Jews Fighting to Survive. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America*. Gretna, 2010. (elektronikus könyv, oldalszám nélkül)

²²² Thomas G. August: *An Historical Profile of the Jewish Community of Jamaica*. In: *Jewish Social Studies* Vol. 49, No. 3/4 (Summer - Autumn, 1987), pp. 303-316. p. 303.

²²³ Uo.

pedig néhány ezer embernek munkát tudtak adni.²²⁴ A munkálatok 1940. július 25-én kezdődtek meg, és 1941. január 31-én vált teljesen üzemképessé a tábor.²²⁵ Ezt nevezték Gibraltar I-nek, aztán a Hope folyó völgyében felépült a Gibraltar II is, ehhez már tartozott kórházi részleg is, ezenfelül még két másik helyszín is befogadta a szigetre érkezőket. A létesítmény több ezer ember befogadására volt képes. A tábor felépítésének teljes költsége 375 ezer font volt.²²⁶ Az épületek egy része már állt korábban is, hiszen itt szállásolták a Jamaicán tartózkodó katonai egységeket is.

Kezdetben úgy gondolták, hogy több ezer, Gibaltárról és Málta szigetéről evakuált személyt visznek oda, illetve arról is tárgyaltak, hogy német és olasz hadifoglyokat is küldenek a szigetre. Ezt később kizárták, mert attól tartottak, hogy a színesbőrű örök látványa esetleg lázadáshoz vezethet.²²⁷ Ezt követően jött az ötlet, hogy helyettük európai zsidókat hozhatnának ide. Spanyolország és Portugália semleges államok voltak, és ugyan mindkét ország felett fasiszta diktátorok uralkodtak, de a zsidók ellen nem léptek fel., Folyamatos nyomás alatt tartották mind Madridot, mind Lisszabont a tengelyhatalmak és a szövetségesek egyaránt, hogy az országba menekülő zsidókat nekik adják ki. Végül a portugál vízum segítette megoldani a helyzetet: két hétig ezzel az országban tartózkodhattak a zsidó menekültek, de a lejárat után el kellett utazni. Kezdetben a menekülő zsidók nagyon boldogok voltak, hogy a brit kormány menedéket ajánlott fel nekik, egyikük a hírre még táncra is perdült az utcán.²²⁸

De a tábori élet nem az volt, mint amit vártak. A fentebb felsoroltakon kívül még két másik tábor is megnyitotta a kapuit: a Hanover Street, illetve az Up Park Camp. Ez a kettő tulajdonképpen internálótáboroként szolgált. A tőle jóval nagyobb Gibraltar Camp (nevét arról kapta, hogy főként a Gibaltárról és környékéről kimentett személyeket hozták ide)²²⁹ már lengyel menekülteket is befogadott. A száműzetését Londonban töltő lengyel kormány 1941-ben azt kérte a szövetséges hatalmaktól, hogy a Portugáliában rostokló lengyelek hadd vándoroljanak Jamaicába. Habár források híján voltak, megígérték, hogy utólag törlesztik a költségeket. Végül sikerült megegyezni,

²²⁴ Diana Cooper-Clark: *Dreams of Re-Creation in Jamaica: The Holocaust, Internment, Jewish Refugees in Gibraltar Camp, Jamaican Jews and Sephardin*. Victoria, 2017. pp. 10.

²²⁵ Suzanne Francis Brown: *Mona Past and Present: The History and Heritage of the Mona Campus*, University of West Indies. Kingston, 2004. p. 25.

²²⁶ Brown, 2004. p. 10.

²²⁷ Brown, 2004. p. 29.

²²⁸ Cooper-Clark, 2017. p. 24.

²²⁹ Joanna Newman: *Nearly the New World: The British West Indies and the Flight from Nazism, 1933-1945*. New York, 2019. p. 207.

és 180 lengyel zsidó utazott a szigetre.²³⁰ Később még érkeztek lengyel zsidók a táborba, 1942 februárjában 200 fővel bővült a számuk.²³¹ 1942 és 1943 között jelentős számban érkeztek még holland zsidók is. 1942 tavaszán Portugália nagyobb városaiban, Vigóban és Lisszabonban jelentős számú holland zsidó gyűlt össze, hogy elszállítsák őket. Először Holland Guyanára vitték őket, majd a száműzetésben működő holland kormány saját forrásainak átcsoportosításával elérte, hogy Jamaicába, és ott a Gibraltár táborba kerülhessenek.²³² 1942 decemberében ismét érkeztek hollandok a táborba, Vigóból négyszáz zsidót evakuáltak, 250 maradt, 150 Holland Guyanára utazott tovább.²³³ 1943-ban újabb holland menekülthullám érkezett a szigetre, közülük 130 lehetett zsidó. 1943. október 3-án ötven zsidó férfi és 10 nő szállt a kikötőben az ideérkező hajóról.²³⁴

Az ellátással alapvetően nem volt probléma. Egy, a háborút Jamaicán töltő nő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy volt a táborban gyülekezet és templom, a zsidóknak átadtak az egyik szobát, hogy zsinagógának rendezzék be, és engedélyezték a kóserkonyhát is. A mindennapi használathoz elengedhetetlen berendezéseket, úgymint a székeket és asztalokat, a hadseregtől kölcsönözték. A táborlakó szerint az étkezések mindig bőségesek voltak, külön kiemelte a tejet, a fehérkenyeret, a tejtermékeket és a friss zöldségeket. A táborban voltak könyvek és újságok, rádiót is lehetett hallgatni, engedéllyel el lehetett hagyni a tábort egy bizonyos időre. Azok, akik a tábor területén valamilyen munkát végeztek, valamekkora jövedelemre tettek szert, amelyet elkölthettek a fodrásznál, cipésznál, szabónál vagy borbélynál.²³⁵

Ennek ellenére az optimizmus, amely érkezés előtt jellemezte a menekülőket, teljesen eltűnt, mikor a szigetre értek. Miriam Stanton holokauszt túlélőnek, a családjával együtt, sikerült Jamaicába menekülnie. Ő volt az, aki táncolt is örömeiben, hogy idemenekülhetnek a nácik elől. A Karib-térség felé utazó zsidók kollektív tudatában a paradicsomi állapotban lévő sziget volt, ahol szép házak, illetve a szabadság várja őket. Ezzel szemben, mikor megérkeztek, nem választhatták ki, hol akarnak lakni, lakóházak helyett barakkokban kellett élniük barakkok, és mozgásszabadságot sem élveztek nem is járhattak szabadon a sziget területén, az információkat is elhallgatták előttük. Az sem erősítette a pozitív szemléletüket, hogy kerítések vették körbe a tábort,

²³⁰ Newman, 2019. p. 211.

²³¹ Newman, 2019. p. 212.

²³² Uo.

²³³ Uo.

²³⁴ Newman, 2019. p. 212–213.

²³⁵ Brown, 2004. p. 32.

és a színesbőrű örök machete-vel járőröztek.²³⁶ Ezért is növekedett egyre inkább a britekkel szembeni ellenérzés a táborlakók között.²³⁷ Amikor a háború előrehaladtával ezek az információk terjedni kezdtek, a brit hadvezetés próbálta is tagadni, hogy ez volna a helyzet. Sokan a szemükre vetették, hogy nem jobbak ezek az internáló táboroknál, és nem jobb mindez annál, amit a németek csinálnak a zsidókkal. A válasz természetesen az volt, hogy mindez nem igaz. Érdekes tény, hogy még az odaérkezők útlevelébe is belepecsételték, hogy a kivizsgálásig felügyelet alatt állnak.²³⁸ Minden bizonnyal az járt a szövetségesek fejében, hogy talán vannak köztük beszivárgó német ügynökök.

De nemcsak a britekkel szemben lettek egyre inkább bizalmatlanok a Jamaicán tartózkodó zsidók, hanem kisebb konfliktus alakult ki az egyes közösségek között is. Habár próbálták a hatóságok a lehető legjobb ellátást biztosítani, és emberségükkel erősíteni az összetartozást, nem volt egyszerű. Aztán azzal is próbálkoztak, hogy a jamaicai zsidók és az ideszállítottak között kapcsolatot teremtsenek, amitől azt várták, hogy bensőségesebbé válik az itt töltött idő. Ez pedig azért nem sikerülhetett, mert az itt menedéket találó, illetve a szigeten élő zsidók kulturális háttere radikálisan különböző volt. A jamaicaiak spanyol-portugál eredetű, szefárd zsidók voltak, akiknek az ősei már hosszú ideje itt éltek itt. Azok viszont, akik Európa különböző, nácik által megszállt országaiból érkeztek, askenázik voltak. A szefárdok sokkal inkább asszimilálódtak a nyugati életvitelhez, folyékonyan beszéltek angolul, az askenázik sokkal kevésbé fogadták el a modernitás által teremtett viszonyokat, egyáltalán nem, vagy csak nagyon kicsit tudtak angolul, főleg a jiddist használták. Ebből adódóan pedig még a kommunikáció sem volt zökkenőmentes.²³⁹ 1945 után az askenázik nem maradtak a szigeten, hanem sokan közülük visszaindultak Európába, mások az Egyesült Államok vagy a Közel-Kelet felé indultak.

A második világháború után Jamaica még nem volt független, erre egészen 1962-ig kellett várni. Ettől kezdve a szigetország teljesen önálló politikát folytatott, és helyet kapott az első kormányban Sir Neville Noel Ashenheim (1900-1984), aki maga is zsidó volt, Jamaica washingtoni nagykövete lett, ezt a posztot egészen 1967-ig töltötte be. Egy előkelő család sarja volt Ashenheim, ugyanis a dédnagyapja szerkesztette a „The First Fruits of the West” című

²³⁶ Brown, 2004. p. 31.

²³⁷ Cooper-Clark, 2017. p. 24.

²³⁸ Cooper-Clark, 2017. p. 26.

²³⁹ Brown, 2004. p. 31.

időszakos kiadványt, amely az Antillák első nyomtatott zsidó folyóirata volt. Az anyja Eliza de Cordova volt, akinek a dédapja befolyásos hacham volt.²⁴⁰ Ez igen kitüntető cím, hiszen a hacham a Tóra és a zsidó vallás egyik legnagyobb ismerője, a közösség elismert tudósa. De a Cordova család gazdasági téren is sikeres famíliának számított nemcsak helyben, de az Egyesült Államokban is. Jeoshua Hisquiau de Cordova (a fentebb említett hakham) 1720-ban született Amszterdamban, majd az ottani spanyol-portugál zsidóságot kiszolgáló zsinagógában szolgált, mint tudós és hitszónok. 1749-ben Curaçaóba ment, ahol hakham lett, majd 1755-ben csatlakozott a jamaicai gyülekezethez Kingstonban, ebben a pozícióban szolgálva hozzájárult a zsidó kulturális élet felvirágoztatásához. Unokái, Jacob és Joshua 1833-ban megalapították a nagy népszerűséget szerző *The Daily Gleaner*-t, amely a mai napig az egyetlen napilap Jamaicában.²⁴¹

A 20. század során a sziget zsidó népessége drámai mértékben csökkent 1967-ben még hatszázan éltek a szigeten, ez 1984-re háromszázra csökkent, és ez nem változott sem az 1995-ös, sem a 2007-es adatok alapján. 2010-ben a lakosság 0,1 százalékát tette ki a zsidó lakosság aránya az össznépességhez viszonyítva,²⁴² és ma már csak 200 fővel lehet számolni. Más adatok szerint 1901-ben még 2.400 zsidó jutott 15 ezer lakosra (16%), 1957-ben 13 ezer lakosból 1.600 volt zsidó (12%), 1974-ben pedig már csak 450-en voltak, négy évvel később már csak 350-en.²⁴³ A számok drasztikus csökkenése mögött több ok is áll. Ez főként az évszázados, asszimilációval is összefüggő, politikai pozíciókereséssel van összefüggésben.

A helyiek már régóta az egymás közötti házasságkötésekkel látták biztosítottnak a zsidóság megmaradását, de mára elfogytak ezek a lehetőségek, ezért sokaknak külföldről kell „importálniuk” házastársat, viszont, ha valaki egyszer elhagyja a szigetet, már nem biztos, hogy vissza is tér. Abban mindenki egyetért, ha a leszármazást tekintenék, és nem a vallási hovatartozást, sokkal nagyobb lenne a zsidóság aránya Jamaicán belül, vagyis a házasságkötések jelentős mértékben befolyásolják a zsidóság létszámát, reprodukciós képességét, a vegyesházasságokból származó gyerekek tekintélyes részben nem tekintik zsidónak már magukat.

²⁴⁰ Natalie Ornish: *Pioneer Jewish Texans*. New York, 2011. p. 300.

²⁴¹ Frank, 2010.

²⁴² Luis Ward: *Latin American Jews and processes of transnational legitimization and de-legitimization*. In: *Journal of Modern Jewish Studies* 9 (2). 185-207. p. 196.

²⁴³ Mordehay Arbell: *The Jewish Nation of the Caribbean. The Spanish-Portuguese Jewish Settlements in the Caribbean and the Guianas*. Jerusalem, 2002. p. 243.

Az oktatás megfelelő megszervezésével sikerülhet növelni az önmagukat zsidóként identifikálók, de a feladat végrehajtása komoly nehézségekbe ütközik.²⁴⁴

A helyi zsidó közösség emancipációja már nagyon korán, a 19. század első harmadában megkezdődött, de már a 18. század során, a brit uralom kezdetén pozitív változás állt be az itt élők életében. A 16. századtól itt élők – félve a spanyol inkvizíciótól és a jezsuitáktól – tagadták hivatalosan, hogy zsidók lennének, magukat portugáloknak tartották. A történetírás kriptozsidókként írja le ezeket a csoportokat.²⁴⁵

A britek már igen korán felfigyeltek a kis szigetre, és úgy gondolták, hogy stratégiai céljaikat az szolgálná, ha elfoglalnák. 1655-ben angol kézre került, és ettől kezdve folyamatosan azon dolgoztak, hogy benépesítsék. Kezdetben fiatalokat, íreket és börtönbüntetésüket töltőket hoztak ide, az volt a stratégia, hogy benépesítéssel fogják átvenni a sziget feletti ellenőrzést, de ez lassan ment. Az angolok túlnyomórészt az ültetvényeken dolgoztak, miközben a zsidók a kereskedéssel foglalkoztak.²⁴⁶ A 18. századtól indították meg azt a hosszú harcukat, amelyet jogaik teljeskörű elismeréséért folytattak. Azért lobbiztak, hogy a velük szembeni szankciókat eltöröljék, és ők is ugyanolyan jogokat élvezhessenek, mint az ültetvényesek. Jamaica ebből a szempontból is kivételes volt, ugyan szavazati joguk nem volt, és nem viselhettek semmiféle hivatalt sem, de az angol uralom a szabad vallásgyakorlatot engedélyezte számukra, és építhettek zsinagógákat. Mivel ez a Karib-térség más szigetein tilos volt, különleges helyként tekintettek az itteni zsidók Jamaicára.²⁴⁷ Ugyanakkor több zsidóellenes határozatot is hozott Jamaica vezetése. Először 1707-ben úgy rendelkeztek, hogy zsidók nem vehetnek részt a törvényhozási választáson, majd 1711-ben elfogadták, hogy a keresztény, fehér telepeseken kívül senki másnak nincs szavazati joga, illetve nem választható, ezt a király ugyan elvetette, de ettől még a zsidók nem szavazhattak. Mordehay Arbell találóan úgy fogalmazott, hogy a zsidók elsőrangú kereskedők voltak, de csak másodrangú polgárok.²⁴⁸

Azonban érdemes árnyalni ezt a képet, vagyis azt, hogy a zsidók a Karibi-térségben majdnem kizárólag kereskedéssel foglalkoztak. Stanley Mirvis 2019-ben írta meg elgondolkodtató

²⁴⁴ Frank, 2010.

²⁴⁵ Arbell, 2002. p. 226.

²⁴⁶ Arbell, 2002. p. 232.

²⁴⁷ Arbell, 2002. p. 245.

²⁴⁸ Uo.

mikrotörténeti nézőpontú tanulmányát, amelyben azt mutatja be egy jamaicai zsidó család kapcsán, amely hosszú évtizedeken keresztül építette ki befolyását, hogy a zsidók között meglehetősen felülreprezentáltak ültetvényesek, és már-már városi legendának tekinthető, hogy csak kereskedtek.²⁴⁹

A nagy változás a 19. században történt meg. 1826-ban az Egyesült Királyság minden, a gyarmatokon élő alattvalót állampolgárként ismert el, ugyanakkor ez a zsidókra nem vonatkozott, akik már csak egy lépésnyire voltak az állampolgárság megszerzésétől. Végül 1830-ban hoztak olyan rendelkezést, amely szerint a zsidókat is megilleti minden ugyanolyan jog, mint a sziget többi lakosát, aztán 1831-ban a király is elfogadta azt.²⁵⁰ A politikai életbe hamar bekapcsolódtak. A törvényhozásban 1849-ben 47-ből 8 tag volt zsidó, 1866-ban már 13, és jom kippur idejére berekesztették az ülést, és szünetet rendeltek el.²⁵¹

Politikai befolyásuk növekedése abból is adódott, hogy próbáltak egyezséget kötni az ültetvényesek csoportjával, ugyanakkor voltak olyan személyek is, akik a legjelentősebb ellenfeleikké nőttek ki magukat. A törvényhozásban például Alexander Joseph Lindo és George Phillips, mindketten gazdagabb kereskedők voltak, rendszerint az ültetvényesek érdekei szerint szavazott. Ott volt ugyanakkor Alexander Bravo, az első zsidó, akit beválasztottak a törvényhozásba, aki maga is ültetvényes volt, később megkeresztelkedett, voltak rabszolgái is, ennek ellenére az abolícionizmus támogatója volt, rossz termés idején még meg is térítette a kárt a dolgozóinak. Zsidók segítségével született meg a „Town Party”, amely célul tűzte ki a színesbőrűek emancipációját, így gondolták megtörni az ültetvényesek hatalmát. Vezetőik Aaron Salom, Daniel Hart még erőszakos cselekményekben is részt vettek 1840-ben, George Lyons falmouthi kereskedő pedig valódi mumus volt az ültetvényesek körében.²⁵² Mindezen ideológiai különbségek ellenére a zsidók igen hamar jutottak befolyásos pozíciókba. Charles McLarty Morales a törvényhozás elnöki pozícióját töltötte be, George Soloman az 1860-as évek elején pénzügyminiszter lett, Alexander Lindo pedig custosi kinevezést kapott.²⁵³ Az ideológiai

²⁴⁹ Stanley Mirvis: *The Gabay Dynasty: Plantation Jews of the Colonial Atlantic World*. Yosef Kaplan (Ed.): *Religious Changes and Cultural Transformations in the Early Modern Western Sephardic Communities*. Boston, 2019. pp. 565–580. p. 565.

²⁵⁰ Arbell, 2002. p. 250.

²⁵¹ Uo.

²⁵² August 1987. p. 306.

²⁵³ Angol fordításban a „Keeper of the Rolls”, aki a kormányzó helyettese volt, és kisebb ügyekben bíraskodott is.

értelemben rendkívül színes „párt” akkor fogott össze, ha a törvényhozás befolyása került napirendre, továbbá saját befolyásuk növelése érdekében: a nem fehér kereskedők, bolttulajdonosok és értelmiségiek nem tudtak kellő befolyást gyakorolni a parlamenti munkára, ott az ültetvényesek szava érvényesült. A politikai harc akkor hágott a tetőfokára, amikor 1863-ban Edward Eyre kormányzó menesztette David Ewart színesbőrű és Solomom Lindo zsidó közszoigát a hivatalából, ekkor a két csoport összefogott, és együttesen támadták a kormányzót, egyedül Moses Bravo nem vett ebben részt, amiért az egyik lap zsidó szerkesztője keményen bírálta.²⁵⁴ Minden megváltozott 1865-ben, amikor október 11-én kitört a Morant bay-i lázadás.²⁵⁵

Az addigi ellenzék, látva, hogy az eddigi megszerzett hatalma veszélybe kerülhet, a kormányzó mellett foglalt állást. Ettől kezdve a vezető elit próbálta a helyi népességet minél inkább kiszorítani a hatalomból, sőt a brit korona más országaiból még további fehér hivatalnokok érkeztek. A zsidók úgy kívánták hatalmukat növelni, hogy összefogtak ezzel a csoporttal, házasságokat kötöttek, átkeresztelkedtek. Ezen okokból a népesség körében egyre inkább eluralkodott a zsidóellenesség. Ez a vélemény 19.század végének történései miatt jelentősen ártértékelődött. Az 1890-es években az ültetvényesek hatalma megroppant, az egyre erősödő tanárszakszervezetek követelték, hogy legyen sokkal nyitottabb a jelölési folyamat, lehessenek színesbőrű jelöltek is, ennek a csoport (melyik csoport?) mereven ellenállt, és ennek köszönhetően kezdett kiszorulni a hatalomból. A zsidók ugyanakkor támogatták a követeléseket, és mivel számuk megnövekedett az újságírók és a jogászok körében, a mozgalmat vezető szószólók javarészt közülük kerültek ki. Az 1906-os választásokon a mozgalom átütő sikert ért el: a törvényhozásba bekerült négy fehér, négy zsidó, öt őslakos és egy fekete jelölt is.²⁵⁶

Ebben az időszakban a zsidók kivették a részüket a legújabb technológiák meghonosításából és az ipar fejlesztéséből is. Voltak közöttük, akik a banániparban csináltak szerencsét, az építőiparban a Henriques család volt a meghatározó, Frank Lyons a rádióközvetítést honosította meg, Audley Morais a mozgóképet. Az elektromos áramtól az első autókereskedésig, mindenhez köze volt a helyi zsidóknak.²⁵⁷

²⁵⁴ August, 1987. p. 306–307.

²⁵⁵ Paul Bogle által vezetett fegyveres felkelés, a magas választójogi adók és a rossz életkörülmények miatt tört ki.

²⁵⁶ August, 1987. p. 307.

²⁵⁷ Uo.

A politikai életben is kamatoztatták tudásukat. Jamaica függetlenedése (1962) idején is meghatározó szerepet töltöttek be. Egyikük, Henriques, Sir Alexander Bustalmenté, Jamaica első miniszterelnökének a tanácsadója volt; Ansell Hart Norman Manley miniszterelnök és nemzeti hős közeli szövetségese, aki segítette a jamaicai jóléti reform bevezetésében; Altamont Da Costa választott törvényhozási tag, aki egyben custosként is dolgozott; Alfred Da Costa titkos tanácsos, 1937-ben lovaggá ütötték. A függetlenedés óta eltelt idő alatt a zsidó családok megőrizték befolyásukat, és kiemelt szerepük van a gazdaság irányításában is.

A legjelentősebb családok a Henriques, Brandon és Matalon famíliák. Neville Ashenheimről már fentebb volt szó, Eli Matalon nemzetbiztonsági és igazságügyi miniszterként szolgált Michael Manley néppárti kormányában. A zsidók túlnyomó többsége a Jamaicai Munkáspártot támogatja, amely a nevéől eltérően jobboldali, konzervatív, szabadpiacpárti politikai erő.²⁵⁸

A zsidók három helyen laktak Jamaicában: Port Royalban, Spanish Townban és Kingstonban. Az első nagyobb település, ahol megtelepedtek, az Port Royal volt, bár ma már nem élnek itt. Itt található egy zsidó temető, a Spanish Town felé vezető úton. Amikor valakit el akartak temetni, akkor csónakot kellett bérelni, amivel át lehetett kelni a szigetre. Az itt található síremlékek között előfordul olyan, amelyen angol, portugál vagy héber feliratokat lehet olvasni.²⁵⁹ Később ezt a temetőt elhanyagolták, és csak 1937-ben sikerült elkülöníteni akkora összeget, amely elegendő volt a felújításra.²⁶⁰

A település vallási élete már a 17. században megkezdődött. Arról nincsenek semmilyen információk, hogy ekkoriban már lett volna zsinagóga a városban. Ugyanakkor arra már vannak források, hogy 1676-ban már működött egy gyülekezet, amely felvette a Kahal Kadosh Neve Tsedek nevet, amely hevenyészett fordításban annyit tesz, hogy az „Igazságosság Helye.” Minden bizonnyal azért választották ezt a nevet, mert a település ekkortájt egyet jelentett a kalózkodással.²⁶¹ 1692-ben jelentős földrengés rázta meg Port Royalt, amely nemcsak sok ember

²⁵⁸ August, 1987. p. 307–08.

²⁵⁹ Frank, 2010.

²⁶⁰ Arbell, 2002. p. 236.

²⁶¹ Frank, 2010.

életébe került, de az anyagi javak is súlyos károkat szenvedtek. Ebből kifolyólag a helyi zsidóság már nem építette újjá az épületeket, hanem elköltözött, mégpedig Spanish Townba.

A Kingstontól hozzávetőleg 30 kilométerre fekvő település a 18. században a zsidó kulturális és vallási élet központjává vált. Itt már két zsinagóga is épült: a szefárdokhoz tartozó 1704-ben, amely a Neveh Shalom (A Béke Háza) nevet viselte, a másik, amely a helyi askenázi irányzatot követőket szolgálta ki, 1796-ban épült fel, ennek a neve Mikveh Yisrael (Izrael Reménye) volt.²⁶² A két zsinagógán kívül még egy rabbiképző iskolát is építettek.²⁶³ A Neveh Shalom vörös téglából épült, és a londoni Qahal Kadosh Sha'ar ha-Shamayim, ismertebb nevén a Bevis Marks Zsinagóga adta a mintát. Ebben a zsinagógában szolgált a korábban említett első Cordova is. A másik, askenázi gyülekezet zsinagógája 1860-ig működött, mivel minden zsidó inkább a Neveh Shalomba járt vallási életet élni. A közösség követte a zsidó szokásokat és kóser ételeket fogyasztott. Arbell forrásokra hivatkozva azt is feltételezi, hogy három temető volt a városban.²⁶⁴ Sok próbálkozás után végül sikerült a két gyülekezetet egyesíteni, ezek után 1885-ben felépítették a Shaare Shalom Egyesült Zsidók Kongregációja Zsinagógát,²⁶⁵ amelyet 1900-ban magára hagytak, miután a zsidók Kingstonba szivárogtak. 1907-ben egy földrengés elpusztította az épületet,²⁶⁶ amelyet 1912-ben a Henriques fivérek újraépítettek. 1921-ben az askenázik csatlakoztak a gyülekezethez, és a zsinagóga a mai napig működik.²⁶⁷ Az épület politikai színtérre vált, amikor 2002-ben Louis Farrakhan, az Iszlám Nemzet²⁶⁸ vezetője ellátogatott a zsinagógába, hogy megpróbálja rendezni a muszlim-zsidó kapcsolatokat.²⁶⁹

Kingstont igen hamar felfedezték maguknak a zsidók, már 1693-ben megjelentek, már ekkor megalapították a gyülekezetüket, igaz, arról nincsenek forrásaink, hogy állt-e már ekkor zsinagóga itt. 1744-re készült el a „Shaar ha Shamaim,” aminek az építéséről ugyan nem rendelkezünk forrásokkal, de azt tudjuk, hogy egy festményt eladtak Európában, aminek a címe „Spanyol-Portugál Zsinagóga” volt, Arbell szerint ez a bizonyíték, hogy már korábban is állt itt

²⁶² Frank, 2010.

²⁶³ Arbell, 2002. p. 237.

²⁶⁴ Arbell, 2002. p. 238.

²⁶⁵ <https://www.jewsofjamaica.com/articles/about-us>

²⁶⁶ Arbell, 2002. p. 239.

²⁶⁷ <https://www.jewsofjamaica.com/articles/about-us>

²⁶⁸ Egy, 1930-ban Detroitban alapított fekete muszlim szervezet.

²⁶⁹ <http://old.jamaica-gleaner.com/gleaner/20020326/news/news1.html> (letöltési idő: 2020-10-17)

egy.²⁷⁰ Ez volt az összes zsinagóga közül a legpompásabb a kupolájával, az épület tartóoszlopai márványból voltak, a berendezések mahagóniból készültek.²⁷¹

Az askenázik 1787-ben alapították meg saját gyülekezetüket, ezt követően pedig már saját temetőt is nyitottak („Angol-Német Gyülekezet” nevet használták ekkoriban). Zsinagógát építettek, méghozzá az Orange Streeten, ez a „Shangare Yosher” nevet viselte. Ez mindössze két utcányira volt a fentebb említett zsinagógától, amelyet a Princess Streeten lehetett megtalálni.²⁷² A két épület sajnálatos módon nem élte túl az 1882-es nagy kingstoni tűzvészt, és a lángok martalékaivá váltak. A nagy veszteség után a két gyülekezet úgy vélte, hogy közös erővel hamarabb tudnak újra szentélyt biztosítani a tagoknak. De komoly vita merült fel, hogy melyik irányzat szokásait kövessék, ezért az egyesülés kudarcba fulladt. A többség létrehozta az „Izraeliták Összevont Gyülekezetét,” amely 1885-ben megnyitotta a „Shangare Shalom” zsinagóga kapuit az érdeklődők előtt, míg ugyanazon az utcán, ahol korábban az askenázik temploma állt, felépítették a „Shaar Hashamaimot”, amely 1884-ben készült el. A két irányzat harcából végül az egyesültek kerültek ki győztesen, ugyanis 1900-ban a megmaradt szefárdok csatlakoztak hozzájuk.²⁷³

1907-ben újabb tragédia rázta meg Jamaicát. Egy az egész szigetet sújtó földrengés következett be, amely elpusztította Jamaica minden zsinagógáját. A helyi zsidó közösség gazdagságának a bizonyítéka, hogy 1910-re az askenázik már felépítették az új zsinagógájukat, a Shangare Shalom 1912-re készült el. 1921-re a két gyülekezet egyesülési tárgyalásai sikerre vezettek, és létrejött az „Egyesült Izraeliták Gyülekezete.” Az a kompromisszum született, hogy a szefárd szokásokat fogják követni, ugyanakkor érvényesnek tekintik azokat az askenázi szokásokat, amelyek a Talmudban megtalálhatóak. A gyülekezet istentisztelete egyszerre volt konzervatív és újító, részben angolul olvasták fel a szövegeket, az énekeket spanyolul adták elő.²⁷⁴ Montego Bay is kapott a 19. században saját zsinagógát. A jamaicai törvényhozás hathatós támogatásával 1845. április 2-án felszentelték azt (ez a Beit Yaakob nevet viselte), de a gyér érdeklődés okán lassan elfogytak a hívek, 1912-ben pedig egy hurrikán végleg elpusztította.

²⁷⁰ Arbell, 2002. p. 239.

²⁷¹ Uo.

²⁷² Stanley Mirvis: *The Jews of Eighteenth-Century Jamaica. A Testamentary History of a Diaspora Transition.* New Haven, 2020. pp. 111–112.

²⁷³ Arbell, 2002. p. 240.

²⁷⁴ Arbell, 2002. pp. 240–41.

Falmouthban is gondolkodtak a 19. század során zsinagóga építéséről, de erre végül nem került sor.²⁷⁵

A közösség ebben az időszakban ortodox volt. A sábat alkalmával a gyülekezet tagjai ellátogattak a zsinagógába, illetve a Yamim Noraim alatt is. A zsidó ünnepeket mindig kiemelt figyelemmel kísérték, és a tagok túlnyomó többsége is tartotta ezeket. Megtartották a Tisha B'Avot,²⁷⁶ volt shohet,²⁷⁷ illetve a kóser-előírások is hatályban voltak.²⁷⁸ A 19. századig szigorúan betartották a vallási rendelkezéseket, amelyek aztán egyre inkább háttérbe szorultak. Például 1824-ig érvényben volt a sógorházasság bibliai parancsa.²⁷⁹ A helyi közösség élénk és szoros kapcsolatot ápolt az amerikai zsidósággal, kifejezetten erős volt az összeköttetés a new yorki, a philadelphiai, de a karibi hittestvérekkel is. Jamaicai zsidók adakoztak zsinagóga építésére, cserébe az észak-amerikaiak 1882-ben a nagy tűz után 250 dollárt küldtek az újjáépítési munkálatokra, az 1907-es földrengés után 400 dollárt.²⁸⁰

Egészen 1935-ig a helyi közösségek – mind az askenázik, mind a szefárdok – ortodox istentiszteletet tartottak. Ennek ellenére már a 20. század elején láthatóak voltak a változás jelei. 1913-ban megjelent az első héber nyelvű imakönyv fordítása, mivel sokak már nem ismerték az ősi liturgikus nyelvet. Ennek mintegy ellensúlyozására 1928-ban megalapították a Zsidó Kört, amely azért dolgozott, hogy újra elmélyítsék a zsidó identitástudatot. Ezért az aktuális rabbi, Henry Philips Silverman, újratanult héberül, és elmerült a zsidó kultúrában, a felesége a karitatív munkából vette ki a részét a judaizmus újraértelmezésére irányuló erőfeszítéseik részeként.²⁸¹ Ennek egyik fontos jelképe volt, hogy más egyházakkal együttműködve, segítették a kubai

²⁷⁵ Arbell, 2002. 242.

²⁷⁶ Ez egy böjti nap, amely során több tragikus eseményről is megemlékszik a zsidóság. A Tóra szerint ezen a napon döntötte el Isten, hogy a kétkedés miatt a zsidóknak 40 évig kell bolyongani, amíg megtalálják az ígért földjét; József eladása az egyiptomiaknak; Jeruzsálem babiloni, majd római kifosztása; a Bar Kohba-felkelés és Jeruzsálem egy évvel későbbi lerombolása; az első keresztes háború; a Talmud megégése; angliai zsidók száműzése; alhambrai dekrétum; az első világháború kezdete; treblinkai koncentrációs táborban megkezdődik a holokauszt. Ilyenkor többek nem esznek és nem isznak alkoholt, kerülnek a köszöntéseket, nem mosolyognak. Többek szerint Izrael állam létrejötte és győzelmei után a böjtöt már nem kellene tartani.

²⁷⁷ A rabbi által kinevezett hentes, aki zsidó szokásoknak megfelelően végez az ételnek szánt állatokkal.

²⁷⁸ Arbell, 2002. p. 243.

²⁷⁹ Arbell, 2002. p. 244.

²⁸⁰ Arbell, 2002. pp. 243–44.

²⁸¹ August, 1987. p. 311.

menekülteket, igen nagy számban érkeztek zsidók Jamaicába, de a jobb élet reményében mindegyikük folytatja útját az Egyesült Államok partjai felé.²⁸²

A már fentebb említett Bernard Hooker rabbi folytatta elődje újtó munkáját. 1969-ben megalapította a Hillel Academyt, amely eredetileg általános iskola volt, majd később középiskolává vált,²⁸³ ma már külföldről is fogad diákokat, van óvodai, általános és középiskolai képzés is.²⁸⁴ Az intézmény azért jött létre, hogy ápolják a zsidó hagyományokat, a zsidó fiataloknak szervezték, de eltérően más vallásos iskoláktól, a Hillel Academy teljesen világi iskola, semmiféle vallási kötelezettséget nem támaszt a tanulókkal szemben.²⁸⁵ A megújulási folyamat betetőzésére 1974-ben, amikor a gyülekezet hivatalosan is a progresszív irányzatot kezdte követni.²⁸⁶

A 20. század második felében a vallási élet kezdett háttérbe szorulni, a Yamim Noraim alkalmával már csak 76-an látogattak el a zsinagógába. A 20. század elejére a zsidók már a jamaicai társadalom felső középosztályának szerves részét képezték. 1960-ban jelentősebb változás történt a zsidóság térbeli elhelyezkedésében. Az 1960-as években Kelet-Kingstonból gyakorlatilag eltűntek a zsidók, és szemben az európai trendekkel, Jamaicán a zsidók a városokat körülvevő területekre költöztek.²⁸⁷

Az 1970-es években annyira elfogytak a hívek, hogy a vezetés úgy döntött, hogy a minjában beszámítják a nőket is.²⁸⁸ Ez azért számít fontos változásnak, mert ebben a tanácsban csak férfiak foglaltak helyet, a nőknek a jótékonyági események megszervezése, és az azokon való részvétel volt a feladata.²⁸⁹ 2000-ben, amikor a hivatalban lévő rabbi, Ernest de Souza tragikus hirtelenséggel elhalálozott, helyét Steven Henriques vette át, aki tudósként, a közösség megbecsült tagjaként, ideiglenesen irányította a hitéletet. A nehézségeket mutatja, hogy már Souza sem volt teljes munkaidőben rabbi. Több mint negyven évig tartott, amíg sikerült olyat találni, aki elvállalta

²⁸² August, 1987. pp. 310–11.

²⁸³ August, 1987. p. 312.

²⁸⁴ <http://www.hillelacademyjm.com/content/welcome> (letöltési idő: 2020-10-19)

²⁸⁵ August, 1987. p. 312.

²⁸⁶ August, 1987. p. 309.

²⁸⁷ August, 1987. p. 304.

²⁸⁸ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jamaica-virtual-jewish-history-tour> (letöltési idő: 2020-10-18)

²⁸⁹ August, 1987. p. 309.

a feladatot. Így érkezett 2011-ben a szigetre Dana Evan Kaplan rabbi, aki korábban a Georgia állambeli B'nai Israel templomot irányította.²⁹⁰

Dán Antillák - *St. Thomas*

Ahhoz, hogy megértsük, miként vált St. Thomas fontos bázisává a karibi zsidóságnak, vissza kell térnünk az amerikai függetlenségi háború idejére. St. Eustatius, amelyet Statia néven is szokás nevezni, nagyon fontos szerepet játszott már a kezdetektől fogva. Fontos volt a helyi zsidóságnak, ugyanis fekvése miatt (közel található a Virgin-szigetekhez) kiváló lehetőséget biztosított a kereskedelemre. Éppen ezért az alig 21 négyzetkilométernyi, köves sziget egyfajta kereskedelmi központként funkcionált. A függetlenségi háború alatt a hollandok nyíltan támogatták az észak-amerikai gyarmatokat, és St. Eustatius kiemelt fontosságú lett, hiszen innen vittek utánpótlást, főként fegyvereket, Észak-Amerika irányába.

Az angolok egy ideig túrték, hogy Hollandia támogassa a „rebelliseket”, de 1781 februárjában hadat üzentek. A britek George Rodney admirálist bízták meg azzal, hogy foglalja el a kis szigetet. Az offenzíva nagyon gyors volt, már február harmadikán partra szálltak, és az admirális elküldte Johannes de Graaffnak a megadási feltételeket, és azt tanácsolta, hogy egyezzen bele, hogy sikerüljön elkerülni a vérontást. A holland kormányzó ezt el is fogadta, és három lövésnél több nem is dörrent. A következő napokban a szomszédos, holland kezekben lévő szigetek is megadták magukat.²⁹¹ Ugyanakkor a szigeten élő zsidók nem számíthattak semmi jóra. Már a függetlenségi harc kitörésekor az észak-amerikai zsidóság a gyarmatok ügye mellé állt, és zsidó társaikat arra akarták kérni, hogy járjanak közben az amerikai gyarmatok érdekében a holland koronánál. Mindezt egy levélben írták meg, héberül, szerencsétlenségükre a britek elfogták az ezt szállító hajót.²⁹²

²⁹⁰ <https://www.algemeiner.com/2012/11/09/jewish-jamaica-then-and-now/> (letöltési idő: 2020-10-18)

²⁹¹ Trew, 2006. 02.

²⁹² Busch, 2011.

A sziget elfoglalása után Rodney kiadta a parancsot a katonáinak a konfiskálás megkezdésére. A brit csapatok vezetője levelezésében is megmutatta, hogy milyen véleménye van a szigetről, illetve az ott élőkéről. Egyik írásában „viperafészeknek” nevezi Eustatiust, amelynek az elfoglalásával megtörték a „ribilliót”, hiszen ez a sziget a lázadók számára létfontosságú hely, a felesége úgy fogalmazott, hogy „ez a kő több kárt okozott Angliának, mind az összes ellenséges hadsereg együttvéve.”²⁹³

Először minden helyi boltot és kereskedőt felkerestek, hogy kifosszák őket, és mivel az admirális kevesellte a begyűjtött összeget, azt parancsolta a szigetet korábban felügyelő hivatalnokoknak, hogy írják össze az ott tartózkodó összes kereskedőt, vallásuk szerint is csoportosítsák őket. A zsidó férfiaknak megparancsolta, hogy jelenjenek meg kihallgatáson, hogy ez idő alatt a házaikat felkutathassák.²⁹⁴ További repressziók is érték őket. A brit korona képviselője közölte velük, hogy el kell hagyniuk a szigetet, mert száműzetésbe kell vonulniuk, és mindössze egy napjuk van, hogy felkészüljenek az útra. További büntetés volt, hogy a családtagjaik nem mehettek velük. Százegy férfit gyűjtöttek össze egy fogházba, ahol őrizték őket, a ruhájukat szétszaggatták, a varrás mentén széttépték pénz után kutatva. Ezzel a módszerrel nyolcezer fontsterlinget sikerült összegyűjteni.²⁹⁵

De ha ez nem lenne elég, a brit katonák feldúlták a zsidó boltokat, magánházakat, de azok a zsidók se menekülhettek, akik a közigazgatásban dolgoztak, a hivatali épületekkel is hasonló módon jártak el. Rodney még így is úgy gondolta, hogy vannak kincsek, de az érkező megszálló csapatok elől elrejtették ezeket. Ezért parancsot adott, hogy menjenek el a zsidó temetőbe, és tárják fel azokat a sírokat, ahol nemrégiben áshattak.²⁹⁶ A következő nap a családjuk nélkül a zsidó férfiak elindultak a szomszédos szigetek felé, és ugyan novemberben véget ért a brit uralom Statiában, de már nem tértek vissza sokan, hiszen a háború folytatódott, és a frontvonalban lévő kis sziget már nem volt kereskedelmi központ. A legtöbben csak éppen annyi időre jöttek vissza, hogy magukkal vigyék a feleségeiket és a gyermekeiket.

Ekkor került látótérbe Saint Thomas. A Puerto Ricótól keletre fekvő kis szigeten a fehér lakosság mindig is kisebbségben volt. A szigeten főként ültetvényeket lehetett ekkoriban találni.

²⁹³ Wouk, 1959.

²⁹⁴ Norton, 2017.

²⁹⁵ Uo.

²⁹⁶ Uo.

Az első években nem lehettek sokan, hiszen beszámolók szerint kilenc családról tudtak, akik ekkor még magánházakban, családi körben tartották meg a vallási szokásaikat. A szefárdi hagyományokon szerveződő zsidó közösség körében mégis erős volt az összetartozás érzése, hiszen már 1784-ben megszervezték az első gyülekezetüket, és 1796-ban megnyitotta kapuját a sziget első zsinagógája is, „Áldás és Béke” néven. A zsidók száma a megtelepedés után meredeken emelkedett, erre utal az a tény, hogy míg 1796-ban a zsinagógát kilenc család látogatta, hét év leforgása alatt számuk huszonkettőre emelkedett.²⁹⁷

A 19. század első fele hatalmas gazdasági fellendülést hozott Saint Thomas számára. Ezt jól példázza pár adat arról, hogy a hagyományosan ültetvényekre épülő gazdasága átalakulásával miként vált urbánus centrummá, illetve kikötője révén fontos kereskedelmi központtá: míg 1789-ben még a lakosság több mint háromötöde élt vidéken, és dolgozott az ültetvényeken, addig 1837-re már a lakosság háromnegyede Charlotte Amalie városában lakott.²⁹⁸ Habár voltak a közösségben olyan zsidók is, akik ültetvénytulajdonosok voltak, túlnyomó többségükben kereskedelemmel foglalkoztak, és, bár voltak köztük olyanok, akik rendelkeztek rabszolgákkal, az mindenképp kétséges, hogy jelentős szerepet játszottak volna a rabszolgakereskedelemben.²⁹⁹

Kereskedelmi és gazdasági szerepük növekedésével létszámuk is jelentősen megugrott. 1804-ben egy hatalmas tűzvészben elpusztult Charlotte Amaile középső és nyugati része, benne a zsinagóga is. Ugyanazon a helyen 1812-ben felépítettek egy másikat, de ez 1823-ra már túl kicsi lett, ezért úgy döntöttek, hogy fából építenek egy nagyobbat, ez lett a „Az Áldás, Béke és Jótettek” elnevezésű zsinagóga. A források szerint ekkor már legalább 64 család élt a szigeten, vagyis húsz év alatt közel megháromszorozódott a számuk.³⁰⁰ Ha arra próbálok választ adni, hogy ez nagyjából hány főt jelenhet, akkor, átlagosnak egy négyfős családot véve, a zsidók becsült száma ekkoriban 270 fő körül lehetett, ami a teljes lakosság nagyjából 10 százalékát tehetette ki. A jelentős növekedés feltételezését az is alátámasztja, hogy 1812-ben túl kicsinek bizonyult az addigi temető, nagyobb kellett nyitni. Az 1831-es születési adatok szerint a gyülekezet 76 fővel nőtt, 74 fiúval és két lánnyal bővült egy év leforgása alatt. 1837-ben már 400 főből állt a kongregáció, 4 házasságot, 19

²⁹⁷ Barnes, 2014.

²⁹⁸ Campbell, 1942. pp 161-162

²⁹⁹ Campbell, 1942. p 162.

³⁰⁰ Barnes, 2014. (summer)

születést és hat elhalálozást regisztráltak, 1851-ben 372 zsidó élt a szigeten.³⁰¹ Vagyis ekkoriban a helyi zsidóság létszáma és lakossági részaránya nagyjából konstansnak mondható.

Ezek az adatok tehát mind alátámasztják, hogy a gazdasági prosperitás jelentős részben a zsidóság tevékenységének volt köszönhető. Ezt a gazdagságot jelzi, hogy képesek voltak még a természeti csapásokkal is dacolni. 1832 szilveszterén újabb tűz ütött ki a már fentebb említett városban, és az újév első napjára felemésztette a város nagyobb részét, a zsinagóga is megsemmisült. A helyi vezetés adománygyűjtésbe kezdett, és mind a sziget tehető zsidó lakosai, mind külföldi hittestvérek adakoztak, hogy felépülhessen egy új zsinagóga. 1833-ban fel is épült az új, mai napig használt épület.

Ez a gazdasági prosperitás magával hozta a társadalom tagozódását is, amelyet már a 19. század negyvenes éveiben is megtalálunk. 1843-ban egy angol utazó írta azt a helyi zsidóságról, hogy egy-két olyan ház van, amely reprezentációjában is azt tanúsítja, hogy a leggazdagabbak közé tartozók laknak benne, miközben a többség másodosztályú kereskedő, vagy éppen boltos, üzleteikben különböző eszközöket, üveget vagy éppen porcelánt árultak.³⁰²

Vallási téren Saint Thomas zsidósága a szefárd hagyományokat követte, róluk szólván kozmopolita közösségről beszélhetünk, ami abból is következik, hogy a kereskedelemben tevékenykedtek. Ez a fajta nyitottság pedig megnyitotta az utat a reformisták előtt is. Az is segítette előretörésüket, hogy a szigeten nem voltak askenázik. Ennek a mozgalomnak az első vezetője már a negyvenes évek elején feltűnt, ekkor választották ki Carillon rabbit vallási életük vezetőjeként. Radikális változásokat vezetett be. Meghonosította az új beavatási szokásokat, ennek jegyében a 14 éves fiúk és a lányok a beavatási szertatás után a kongregáció teljes jogú, másokkal azonos vallási kötelezettségeket viselő tagjaivá váltak. Ami viszont mindenképp fontos, hogy ez a rituálé sokkal inkább hasonlított a más vallásúak, főként a protestáns keresztelesekre vagy konfirmációkra, mintsem a bar-micvóra. Ennek köze volt ahhoz, hogy 1814-ben a holland király elrendelte, hogy minden, tizenharmadik életévét betöltő gyermeknek konfirmálnia kell, és ezen a vallási metóduson keresztül válhat csak állampolgárrá. Ha ezt nem teszi meg, akkor a későbbiekben nem lehet hivatalviselő, kereskedő, állampolgár. Carillon tehát csak azt szerette volna elérni, hogy a helyiek is teljesjogú holland polgárokká váljanak. 1843-ban itt történt meg az

³⁰¹ Wouk, 1959.

³⁰² Uo.

első ilyen beavatás, az Újvilágban először.³⁰³ Ez a lépés felháborította a közösség konzervatívabb tagjait.

A gyülekezeten belül rövid idő alatt kialakult egy ellenzéki tábor, amely 1844-ben meg is indította a támadását Judas Sassa és Mashmed Mara vezetésével. Természetesen nem az új eljárás miatt vádolták meg a rabbit, hanem bejelentették, addig nem mennek vissza a zsinagógába, amíg Carillon rabbi nem tér vissza a tóra olvasásához. Azt is megjegyezték, hogy rossz imádságokat vezetett be, az esti imák pedig nincsenek. Egy bizottság alakult, amely vizsgálatot kezdett a vádak alapján. Miután a vádak igazolást nyertek, a rabbinak távoznia kellett, karrierjét 1845-ben Jamaicában folytatta.³⁰⁴

Az 1860-as években jelentős változások álltak be. A közlekedés fejlődésével, a gőzhajók megjelenésével már nem volt szükség a st. thomasi kikötőre, hiszen sokkal rövidebb idő alatt el lehetett jutni a kiszemelt kikötőbe, pihenőidő nélkül. Emiatt a kereskedelemmel foglalkozó zsidóság fokozatosan kezdte elhagyni a szigetet. Jelentős részük költözött az Egyesült Államokba, mások a Panama-csatorna okozta gazdasági fellendülés következtében a közép-amerikai országba vándoroltak. A kereskedelemben bekövetkező változást a zsidók körében készült adójegyzékek mutatják, ahol látni lehet, milyen drámai visszaesés volt ez.³⁰⁵ Nem segített az sem, hogy 1867. október 29-én egy nagyerejű hurrikán csapott le Saint Thomasra, amely az eddig feljegyzett viharok legerősebbike volt. Ennek pedig gazdasági következményei is lettek. A dánok és az amerikaiak nem sokkal korábban egyeztettek arról, hogy a szigeten nyílna egy haditengerészeti bázis, illetve egy szénbánya is. Az események után erre már nem került sor.³⁰⁶ Az 1870-es válság további károkat okozott, és ennek hatására jelentősen kezdett visszaesni a zsidóság létszáma: 1870 és 1880 között a 424-ről 257-re csökkent a létszámuk, 1890-ben már csak 140-en voltak, 1901-ben 100-an, 1917-ben pedig már csak 87-en.³⁰⁷ Ugyan időlegesen még a szénipar nyereséges maradt, és ebben is jelentős számban képviseltették magukat a zsidók által vezetett cégek, de a 20. századra ez is elszorvadt.³⁰⁸

³⁰³ Barnes, 2014. (summer) p, 87

³⁰⁴ Wouk, 1959.

³⁰⁵ Capmbell, 1942. p, 163.

³⁰⁶ Uo.

³⁰⁷ Capmbell, 1942. p, 164.

³⁰⁸ Wouk, 1959.

Mivel a zsidók száma ilyen jelentősen visszaesett, nem volt lehetőség arra, hogy a házasságok csak zsidó és zsidó között köttessenek. A 20. század első felére egyre több helyi, nemfehér lakos rendelkezett zsidó vezetőknél, ami a keveredésre bizonyíték.³⁰⁹ 1917-ben a sziget amerikai fennhatóság alá került. Az ötvenes és hatvanas években meginduló tömegturizmus újra megtalálta a szigetet, és a zsidó kultúra prezentálása is fontos része a helyi kulturális értékeknek. Napjainkban számítások szerint évente tízezer látogatója van a Saint Thomasnak.³¹⁰ Ennek hatására a zsidó lakosság száma újra növekedni kezdett.

Közép Amerika – Panama

Panama mai napig az a közép-amerikai ország, amelyben a legbefolyásosabb zsidó közösség él. Ennek a gyökerei már a kora újkorban is megtalálhatók, de a 19. század folyamán olyan változások történtek, amelyek a mai napig menően alakították ki, tették lehetővé a panamai társadalom sokszínűségét. Az ekkor érkező zsidók többsége befektető vagy üzletember volt. Az első modernkori kapcsolat Panama és a zsidók között 1835-ben épült ki, amikor a Guadeloupe-ből érkező Augustin Solomon egy Baron de Thiery nevű francia üzletemberrel karöltve azt kérte a kolumbiai hatóságoktól (ugyanis ekkortájt a mai Panama területe Kolumbia fennhatósága alá tartozott), hogy hadd építsenek egy csatornát, amely összekötné az Atlanti-óceánt és a Csendes-óceánt. Habár a tervet Kolumbia elfogadta, de mivel Solomon nem tudott hozzá befektetőket találni, a próbálkozás 1848-ra elhalt.³¹¹ A terv Thiery fejéből pattant ki, aki a francia érdekeltségű Guadeloupe szigetén ült le tárgyalni a fentebb említett Solomonnal, és a szintén zsidó Sylvan Joly de Sablával. A terv annyira tetszett nekik, hogy négy másik befektetővel létrehoztak egy konszernt, amely a csatorna megépítését vállalta. A terv bukása után, amiben közrejátszott az antiszemitizmus is, Solomon a vasútfejlesztésben folytatta karrierjét.³¹²

³⁰⁹ Capmbell, 1942. p. 165.

³¹⁰ Daniels, 2018.

³¹¹ Arbell, 2002. pp. 322.

³¹² Ben G. Frank: Jews Hiked the Camino Real. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America. Gretna, 2010.

Az 1840-es években jelentősen megnőtt a zsidó érkezők száma, többségük ugyanakkor nem maradt Panamán, hanem vagy visszatért Európába, vagy pedig Észak-Amerika irányába utazott tovább, ahol ezekben az években tetőzött a kaliforniai aranyláz (1848-1855). 1849 és 1853 között a szerencsésüket próbálóknak a legegyszerűbb útvonal az volt, ha Panamán keresztül utaznak tovább, mivel ez számított az egyik legbiztonságosabb útnak. Hajóval megérkeztek Colón városába, ahonnan a földszoroson átkelve utaztak tovább. Először Panamavárosba értek, ahonnan aztán észak felé, Kaliforniának vették az útjukat. 1853-ben 15.550 utazó indult nyugat felé, keletre 10.553 fő. A legnagyobb és a leghíresebb korabeli „utazási ügynökség” a „Plisé és Henriquez” volt, két, Guadeloupe-ről származó zsidóról kapta a nevét.³¹³

Jelentős változás 1867-ben állt be, amikor egy sor természeti katasztrófa sújtotta a Karibi-térséget, ezt az évet a modern zsidó történetírásban a „Csapások Évének” is szokás nevezni.³¹⁴ Október 29-én hurrikán és földrengés tette a földdel egyenlővé St. Thomas városát, és ha ez még nem lenne elég, a kolera is lecsapott.³¹⁵ Curaçao rabbija, a közösség vallási vezetője, például böjtöt rendelt el, és arra kérte a hittestvéreket, hogy imádkozzanak St. Thomas szigetének zsidó közösségéért.³¹⁶ A pusztítások hatására zsidók tömegei indultak meg a Karibi-térség más országai felé, és rendkívül népszerű célpont lett Panama, ugyanis az országban uralkodó csapadékos, trópusi éghajlatot nem kedvelte sem a kolera, sem a sárgaláz. Miközben az európai és amerikai bevándorlók, illetve azok, akik a Közel-Keletről érkeztek, könnyedén elkapták ezeket a kórokat, addig az Antillák világából érkező zsidók és feketék, kihasználva az éghajlat adta lehetőségeket, sokkal ellenállóbbá váltak.³¹⁷

1903-ban -amerikai katonai védelem mellett- végérvényesen sikerült Panamának elszakadni Kolumbiától, kikiáltották saját köztársaságukat, amit az Egyesült Államok az elsők között ismerte el. A panamai nemzetté válás folyamatában is fontos szerepet játszottak az itt élő, spanyol-portugál eredetű zsidóság. Az ország első lobogója nagyon hasonlított a mostanihoz, ámde volt benne egy jelentős eltérés Milton Henriques történész szerint: két Dávid-csillag került a jelenlegi két, ötagú csillag helyére. A lobogót három különböző színből varrták meg: volt benne

³¹³ Arbell, 2002. pp. 322.

³¹⁴ Ben G. Frank: A Historical Congregation. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America. Gretna, 2010.

³¹⁵ Arbell, 2002. pp. 322.

³¹⁶ Frank, 2010.

³¹⁷ Arbell, 2002. pp. 322.

fehér, piros és kék, és mindháromat három különböző boltból vásároltak össze, amelyek egy kézben voltak: Moises Cardoze kereskedőében. Ezt a lobogót Colón városára tűzték ki. Panamaváros felett ugyanakkor egy másik zászlót lengetett a szél, amelyen már ötágú csillag volt. Minden bizonnyal az okozta a félreértést, hogy a colóniak távirat útján kapták az instrukciókat, milyen lobogót kell tervezni, és ők a csillag kapcsán a Dávid-csillagra gondoltak. A zászlókat Maria Ossa de Amador, a későbbi elnök, Manuel Amador Guerrero felesége varrta meg, aki Guerrero fiának az elképzeléseit követte.³¹⁸

Voltak még más zsidó üzletemberek, akik segítettek a forradalom megszervezésében. Közéjük tartoztak a Lindo testvérek. Az általuk működtetett vállalat Panamán, a „Piza Nephews Co. Bank” saját távirórendszerrel rendelkezett, amelyet a forradalom hívei arra használtak, hogy a New Yorkban tartózkodó Manuel Amador Guerreróval tartsák a kapcsolatot. Mindamellet finanszírozták Guerrero utazásait is.³¹⁹

Meg kell emlékezni Eduardo Maduróról is, aki a panamai irodalmi élet meghatározó figurája volt, részt vett a nemzeti függetlenség kivívásában, hozzájárult Panama nemzetté válásához. Ő is a panamai zsidó gyülekezet tagja volt. Egy hétgyerekes család harmadik tagjaként látta meg a napvilágot 1901-ben. Habár mindig is a művészet és az irodalom felé vonzódott, értett a matematikához is, 44 évig dolgozott kereskedőként. Feleségül vette Carmen Torrentét, akitől két gyermeke született. Mindössze 19 éves volt, amikor megírta a „Marcha Panamá” művét, amely Panama egyik legfontosabb nemzeti költeményévé nőtte ki magát, a mai napig felcsendül minden fontosabb nemzeti ünnepen. 1936-ban verset írt a panamai tűzoltóknak is, amely „Disciplina, Honor y Abnegación” név alatt jelent meg, és ezért kitüntetés is kapott. Mondani sem kell, hogy a panamai tűzörség a mai napig használja Maduro versét. 1959-ben a legnagyobb állami kitüntetések egyikét kapta meg. A díjat Maduro egész költői életművének elismerése volt, ugyanakkor a legnagyobb szerepet az játszotta odaítélésében, hogy ő írta a Marcha Panamát. Ignacio de Jesús Valdés, egy másik panamai író azt nyilatkozta, hogy bármikor, amikor Maduro sorai felcsendülnek a rádióban, minden soráról egyetlen szó, Panama jut eszébe az embereknek. Maduro, azok szerint, akik személyesen is ismerték, igen népszerű volt, nagyon jó

³¹⁸ Frank, 2010.

³¹⁹ Frank, 2010.

beszélgetőpartnernek számított, elsősorban azért, mert rendkívüli humorérzéke volt. Igen sok nagy presztízsű társadalmi szervezet kitüntetését kapta meg, 1966-ban halt meg.³²⁰

Jelentős változást hozott magával a Panama-csatorna építése. 1835-ben két Guadeloupéi zsidó Solomon és Thiery kezdte el a projektet. Az ötlet maga Thiery-től származik, azonban nem volt elég támogatás a kivitelezéshez. Később 1879-ben a francia Ferdinand de Lesseps (aki a Szezei-csatornát is építette) kezdett ismét a projektbe, de a sárgaláz (1881) ill. egyéb természeti katasztrófák miatt a projekt finanszírozása itt is megszűnt. (1888 Panama botrány). Amerika végül közbelép, majd hosszú ideig tartó munkálatok után, 1914. augusztus 15-én megnyitja a csatornát.

Amikor elkezdődött az építkezés a legtöbb szefárd zsidó, aki a Holland Antillákon élt, Panamára vándorolt. Az építkezés hatására, 1911-re, megnőtt a zsidóság száma, 505 élt közülük ekkor Panamán, és máshol nem látott társadalmi rétegződést találhatunk közöttük. Azt érdemes előre leszögezni, hogy csakúgy, mint más latin-amerikai országban, a zsidóság itt is az arisztokrácia és a gazdasági elit szerves részévé vált. Közöttük a túlnyomó többséget azok tették ki, akiknek az ősei Curaçao és St. Thomas szigetéről érkeztek az ominózus 1867-es eseményeket követően. Ők a társadalom legfelsőbb rétegéhez tartoztak. A zsidók körülbelül 15 százalékát tették ki a Szíriából és Egyiptomból érkező askenázik, akik többségükben közepes méretű kereskedéseket vezettek, illetve szövetárut adtak el. A harmadik csoportot az Európából és Amerikából érkezettek alkották, akik főleg a terciér szektorba fektettek be. Ők üzemeltették az ekkor meginduló mozikat, szállodákat, bútort- és ruhaüzleteket. A harmincas évekre hatszázra nőtt a zsidóság létszáma, ez főként az Európából kivándorló zsidóknak volt köszönhető. ³²¹

A zsidóság életében jelentős változást hozott a szélsőjobboldal előretörése és a második világháború kitörése. Arnulfo Arias 1940-es győzelmével teljesen új időszak köszöntött Panamára. A kormányon lévő párt jelöltjeként Arias 1940-ben elsőprő győzelmet ért el, a voksok több mint 97 százalékával választották meg. Nagyarányú győzelmében szerepet játszott nacionalista programja, ellenséges fellépése a kisebbségek és a külföldi befektetők ellen, illetve a rendőrség támogatása is.

³²⁰ Az életrajz az alábbi link alapján készült: <https://panamapoesia.com/pt31.htm> (letöltési idő: 2020-10-25)

³²¹ Frank, 2010.

Arias már a harmincas évek második felében a nácik befolyása alá került. A források arról tanúskodnak, hogy az orvos végzettségű Arnulfo már bátyja, Harmodio Arias Madrid elnöksége alatt is részese volt a politikának, olyannyira, hogy egészségügyi miniszterre avanszált. Harmodio elvitte magával Berlinbe, ahol 1937-ben találkozott Adolf Hitlerrel is.³²² A náci Németország legfontosabb személyiségeivel folytatott eszmecserét, többek között Goebbels-szel, Göringgel és Himlerrel. Arra is rávették, hogy németországi útja végén ne Panamába, hanem más fasiszta országokba, főleg Olaszországba utazzon, és tanulmányozza, miként tudná saját államát átformálni.³²³ A látottak lenyűgözték, Arias tetőtől-talpig náci lett, és hazaérkezése után hozzálátott a Nemzeti Forradalmi Párt átalakításához.

A változásokat nem nézte jól szemmel Washington, ugyanis a nácik nemcsak a fajelmélet panamai megvalósításáról értekeztek a későbbi elnökkel, hanem arról is tárgyaltak, hogy az USA Panamára csak gyarmatként tekint, amelyet kénye-kedve szerint kihasznál. Ezt az elnök nem is tagadta soha, és többször úgy foglalt állást, hogy Washington próbál nyomást gyakorolni az országára, de ő ellenáll ennek, és az eddigi államfőktől eltérően, ő szembe is fog szállni az amerikaiakkal. Ez a külpolitikai fordulat igen korán, már a kormányalakítás során megjelent, ugyanis a legfontosabb tanácsadói mind náciszimpatizánsok voltak.³²⁴

A másik fontos pillére politikájának a faji kérdés volt. Hogy miként gondolkodott ebben a kérdésben, abban támpontot ad egészségügyi minisztersége alatt benyújtott törvényjavaslata. Bátyja kormányában szolgálva 1933-ban egy olyan javaslatot terjesztett a törvényhozás elé, amely lehetővé tette volna a feketék sterilizálását, illetve engedélyezte volna az eutanázia alkalmazását az idősekkel szemben. Mindezt akkor, amikor Hitler is a tömeges sterilizáció mellett tört lándzsát. Elnökválasztási kampányában is előkerült a téma, mint a „faji tisztaság” biztosítása. Továbbra is követelte a feketék sterilizálását, továbbá tiltotta volna, hogy feketék, ázsiaiak, zsidók és mások vándorolhassanak be Panamára. Beiktatásán a következőképpen fogalmazott: „A demokrácia, a szabadság, a liberalizmus szavak annyira összemosódtak, hogy „azoknak együtt nincs semmi értelme ...” Az a demagóg koncepció, miszerint minden ember szabad és egyenlő, biológiailag alaptalan.”³²⁵

³²² Arnulfo Arias: the record of a Nazi. In: Executive Intelligence Report (EIR) Vol. 13. Num. 12. 1986. pp. 28.

³²³ EIR 1986. pp. 29.

³²⁴ Uo.

³²⁵ EIR 1986. pp. 32.

A második világháború eseményei pedig csak súlyosbították a helyzetet. Panama rendelkezett az egyik legjelentősebb zsidó közösséggel már ekkor is a Karib-térségben, de az elnök szeme láttára egyre több zsidó érkezett Panamavárosba, főleg német és osztrák területekről, akiket a nácik űztek el otthonaikból. Egyszerre kettős módon kellett tehát eljárnia: egyrészt elűzni a menekülteket, másrészt a panamai zsidókat is valamiképpen diszkreditálni. Ez pedig olyan lehetőséggel kecsegtetett, amelyet nem akart kihagyni: azzal, hogy megszerezze a helyi vagyonos zsidók érdekeltségeit is.

1941 őszén Arias arra készült, hogy zsidók jogait korlátozó rendeletet vezessen be. A nyíltan egyeduralomra törő politikus már régóta fontolgatta ezt a lépést, és az országa felé meginduló zsidó menekültek alkalmat adtak neki arra, hogy bevezesse. Ez már szeptember elején kiszivárgott, és Stephen Wise rabbi, az Amerikai Zsidó Kongresszus elnöke a Roosevelt-adminisztrációhoz fordult, hogy akadályozzák meg ezt a lépést, mivel akkor, ha a rendelet életbe lép, zsidó menekültek nem érkehetnek a területre.³²⁶ Az amerikai hatóságok ugyanakkor kevésbé voltak készségesek. Ekkor még nem történt meg a Pearl Harbor-i támadás, az Egyesült Államok még semleges országnak számított, a társadalom nem akart európai célok miatt hadba lépni, sőt Sturm tanulmánya mások kutatási eredményeit felhasználva rávilágított, hogy az amerikai társadalmat ekkor átjárta az antiszemitizmus: egy felmérésben mindössze 30 százalék nyilatkozta azt, hogy abban az esetben, ha egy politikai jelölt zsidóellenes kijelentéseket tesz, nem szavaz rá. Ezeket túl, az amerikai lakosság túlnyomó többsége bevándorlásellenes volt, elvárta a szövetségi szervektől, hogy akadályozzák meg a menekültek belépését (a felmérésben részt vevők 78 százalék helyezkedett erre az álláspontra).³²⁷

A másik faktor az amerikai kormányzatban tapasztalható antiszemitizmus volt, ez pedig az egész háború során megakadályozta a Fehér Házat és Kongresszust, hogy a zsidóság számára valódi menekültstátust biztosítson. Ebben szerepet játszott az is, hogy nagyon sok politikus és hivatalvezető úgy gondolta, hogy a menekültek nagyon kis része az, aki valójában a náci rezsimmel szembeni ellenérzése miatt érkezne Amerikába, többségében olyan németek jönnének, akik Hitler ötödik hadoszlopaként megpróbálnának az Egyesült Államokban zavart okozni. Breckinridge

³²⁶ Larry Brent Ward: *The United States and the fascist threat in Latin America during World War II* (MA thesis – history) Richmond, 1997. pp. 33.

³²⁷ Harvey Strum: *Jewish Internees in the American South, 1942-1945.* In: *The American Jewish Archives Journal* Vol. 42, No. 1. 1990. pp.27–48. pp. 28.

Long külügyminiszterhelyettes volt az, aki ezt az elvet leginkább vallotta a kormányzaton belül. Úgy gondolta, hogy a náci Németország folyamatosan küldi a latin-amerikai országokba az ügynökeit, ahol, ha elegenden lesznek, zavargásokat fognak kirobbantani. Ezt pedig nemcsak a kormányzaton belül hangoztatta. Folyamatosan küldött olyan titkosszolgálati jelentéseket ezekbe az országokba, amelyek arról számoltak be, hogy idegen, német ügynöktevékenységet észleltek. Ezek a jelentések pedig annyira hatásosak voltak, hogy Közép- és Dél-Amerika országai, attól való félelmükben, hogy német ügynökök szivárognak be, elkezdték elutasítani a bevándorlási kérelmeket.³²⁸

Long találkozott Wise rabbival és Joseph Rummettel, New Orleans érsekével, de a tárgyalások eredménytelenül zárultak. Elnöki utasításra 1941. szeptember 4-én be kellett számolnia a találkozón történekről a McDonald Menekültügyi Bizottságnak.³²⁹ Long arra panaszkodott, hogy a bevándorlással kapcsolatos nézetei miatt állították pellengérré, és mindkét vallási vezető gyűlöli. Egyetérttek Warddal, aki szerint ezt nyilvánvalóan jól érzékelté, mivel Wise és Rummett arra törekedett, hogy minél több ember érkezhessen Európából Amerikába.³³⁰ Wise ugyanakkor nem adta fel, és levelet küldött Sumner Welles külügyminiszterhelyettesnek (ő se támogatta a német zsidók befogadását), hogy tegyen meg mindent, hogy a menekülő zsidóságnak legyen egy biztonságos menedéke, de ha Panama beiktatja a zsidóellenes rendeletet, ami ekkortájt már közzsájon forgott, ez nem tud megvalósulni, hasson a panamai kormányzatra, hogy vonja vissza az ötletét. Welles erre ígéretet is tett, de ennek nem volt hatása.³³¹ A memorandumot elküldték a panamai kormánynak, ebben figyelmeztették Ariast, hogy egy antiszemita rendelet megnyithatja az utat más amerikai országok előtt is, hogy hasonló represszív intézkedéseket fogadjanak el.³³²

³²⁸ Ward 1997. pp. 32.

³²⁹ James Grover McDonald (1886-1964) által vezetett kormányzati bizottság, amely 1933-ban jött létre azzal a céllal, hogy minél több európai zsidót és más, a náci zsarnoksággal ellenséges személyt mentsenek meg, majd fogadják be az Egyesült Államokba. McDonald komolyan vette a munkáját, nagyon sok nemzetközi szervezettel tartott fenn kapcsolatot, kereste a Vatikánt és a Fehér Házat. Roosevelttől sok ígéretet kapott a menekültek befogadására és a pénzügyi keretek növelésére, de egyik sem valósult meg, és nem sokkal később McDonald is érezte, hogy elszigetelődött. Később cionista, majd az Egyesült Államok első izraeli nagykövete lett. *Advocate for the Doomed. The Diaries and Papers of James G. McDonald 1932-1935.* Ed. by Richard Brietman. Bloomington and Indianapolis, 2007.

³³⁰ Ward 1997. pp. 33.

³³¹ Ward 1997. pp. 33–34.

³³² Ward 1997. pp. 35.

Az új rendelkezés nemcsak az európai zsidóság Panamába való utazását hiúsította meg, de azokat a panamai zsidókat, akiknek az egyik szülője nem Panamában született, megfosztotta állampolgárságuktól. A német mintára bevezetett rendelet kiváltotta a bevándorlásellenes amerikai politikusok haragját, ugyanis ettől fogva már nemcsak az európai zsidóság megnövekedett létszámával kellett számolniuk, de azt is tudták, hogy a Panamában állampolgárságukat veszítették is az Egyesült Államok felé veszik útjukat. Arias rendelkezéseinek természetesen az ideológiain túl gazdasági okai is voltak. A zsidók kiszorításával a többi panamainak lehetősége nyílt a boltok felvásárlására, illetve a kormánynak, hogy államosítsa vagy privatizálja az üzleteiket, vállalataikat.³³³

Edwin C. Wilson, Washington panamai nagykövete még október elején, nem sokkal Arias megbuktatása előtt, találkozott az elnökkel, amelyben azt kérte, hogy ne hozzanak újabb, zsidóellenes rendelkezéseket. A fentebb taglalt rendelet értelmében 50 zsidó üzletet zárattak be, illetve megtiltották, hogy kóser módon készítsék elő az ételeket. Az elnök azt közölte a nagykövettel, hogy arra készülnek, hogy kisajátítsanak még több zsidó tulajdonban lévő boltot, magánvagyont. Wilson jelentésében, amelyet Washingtonba küldött, nem is köntörfalazott, hanem megjegyezte: a panamai politikai környezetből úgy érzi, hogy még több, a zsidókkal szembeni diszkriminatív rendelkezést fognak életbe léptetni.³³⁴ Ez azt jelentette, hogy a tengelyhatalmak még mindig jelentős befolyással rendelkeztek kormányzati körökben, hiszen a magántulajdon konfiskálása nagyon hasonló módon zajlott volna le, mint ahogy az a Harmadik Birodalomban is történt. Ennek is betudható, hogy 1941. október 9-én megbuktatták Ariast, helyét a katonai vezérkar vette át, az új elnök pedig Ricardo Adolfo de la Guardia Arango lett, aki sokkal inkább nyitott volt a panamai-amerikai kapcsolatok elmélyítésére, mint elődje. Többek között az is tanúsítja ezt, hogy Pearl Harbor után beléptette országát a második világháborúba, és engedélyezte az amerikai hadseregnek, hogy csapatai Panama földjén állomásozzanak.

Ugyanakkor a zsidókkal kapcsolatos politika nem változott meg, ez többek között azzal magyarázható, hogy Arias embereiből több a helyén maradt, másrészt az amerikai hozzáállás sem sokat változott a németországi zsidósággal kapcsolatban. Miután az Egyesült Államok belépett a háborúba, a latin-amerikai hatóságok, köztük a panamai is, sorra tartóztatta le a német

³³³ Ward, 1997. pp. 35–36.

³³⁴ Ward, 1997. pp. 42.

vezetéknevűeket, ezek közül majdnem mind zsidó volt. Az idegenek letartóztatása egészen 1942 januárjáig tartott, együttműködésben az amerikai hatóságokkal, amikor is a többségüket elengedték, nem úgy a zsidókat.³³⁵ Őket egyébként nem Panama tartotta fogva, hanem a Panamacsatorna-övezetbe vitték, amely egy amerikai enklávé volt a csatorna körül, 8 kilométer mélységben, ezáltal a fogvatartottak az amerikai hadsereg felügyelete alá tartoztak.³³⁶ Végül 1942 áprilisában 250 zsidó táborlakót indítottak útnak a texasi Balboába, hogy ott töltsék el idejüket, amíg véget ér a háború. Ezekben az internáló táborokban csak férfiak tartózkodtak, akiket elszakítottak a családjuktól.³³⁷

Azok a német és osztrák zsidók, akik a náci rendszer elől menekültek el, korábban üzletemberek és kereskedők voltak, ugyanakkor nincstelenül érkeztek az amerikai kontinensre. Miután a férfiakat az internáló táborba vitték, a nőkre hárult a család fenntartásának feladata. Hogy el tudják látni magukat és családjukat, különböző munkakörökbe szegődtek el, úgy, mint komornyikok, fizikai dolgozók, szolgálók. Habár az egész háború során kérték, hogy engedjék el a férfiakat, ez nem valósult meg. Balboa után a New Orleans adott otthont az internáltaknak.³³⁸

Ennek meg is lett az eredménye. A háború után ezek a zsidók sem Európába, sem Latin-Amerikába nem akartak visszatérni, mivel elűzték őket ezekből az országokból, vagyonukat kisajátították. Ez a súlyos visszásság azért történhetett meg messze a náci rezsim befolyásától, a „szabad világnak” nevezett kontinensen, mert a Karib-térség és Dél-Amerika országaiban egyrészt jelen volt az antiszemitizmus, másrészt a bürokratikus problémák miatt sorra tartóztatták le az ártatlan zsidókat.³³⁹

Van ennek az időszaknak egy még sötétebb, ugyanakkor teljesen nem bizonyított, esetleges szégyenfoltja is. Aristides Ivan Hassan 1987-ben egy könyvben³⁴⁰ publikálta saját emlékeit a harmincas évek Panamájáról, ahol ebben az időben rendőrtisztként dolgozott. Leírta, hogy az Arias-kormány azt a parancsot adta, hogy a Cotito városának környékén élő tizenkét zsidó családot mészárolják le. A nyomozás, amit ebben az ügyben indítottak, nem zárult biztos eredménnyel, de az megállapításra került, hogy 18 holttest volt a Hassan által leírt helyen, a koponyákon lőszer

³³⁵ Ward, 1997. pp. 45.

³³⁶ Strum, 1990. pp. 29.

³³⁷ Strum, 1990. pp. 31.

³³⁸ Strum, 1990. pp. 32.

³³⁹ Strum, 1990. pp. 42.

³⁴⁰ Aristides Ivan Hassan R.: Holocaust in Panama. Panama City, 1987.

ütötte sérüléseket találtak. Egy másik ügyről is beszámoltak, ez már 1941 júliusában történt. A korabeli hírek alapján július 3-án rendőrök egy csoportja lemészárolt huszonháromból tizenkét német és svájci, mezőgazdaságból élő, vallásos farmert ugyanúgy Cotitóban. Három közülük, egy 82 éves és két fiatal sértetlenül elmenekült, hat férfi és két nő könnyebben megsérült, négyüket súlyos sérülésekkel ápolták kórházban.³⁴¹

A háború után átalakuló társadalom és politikai közeg már biztosította a zsidók minden jogát, és a hatvanas években már különböző politikai pozíciókat is szereztek. A huszadik század során két elnököt és két alelnököt is adtak az országnak, így Izrael után Panamának volt a legtöbb, magas politikai hivatalt betöltő személyisége zsidó. Max Delvalle Levy-Maduro 1964 és 1968 között volt Panama alelnöke. A jobboldali politikus 1967-ben, amikor az államfő hosszabb külföldi útra ment, az ország elnökévé lépett elő, letette hivatali esküjét is. Azzal viccelődött, hogy ekkoriban két zsidó államfő van a világban: az egyik Izrael elnöke, a másik Panamáé.³⁴² Ezekre az évekre sikerült normalizálni a karibi ország és Izrael kapcsolatát is, ebben pedig szerepet játszott a magasrangú zsidók jelenléte a panamai kormányzatban.

1968-ban fordulat állt be. A választásokon győztes Arnulfo Arias újra visszatért a hatalomba, és amint beiktatták hozzálátott, hogy átvegye a kezdeményezést minden téren: arra készült, hogy megnyírbálja mind a törvényhozás, mind a legfelsőbb bíróság jogosítványait, és leváltja a Nemzeti Gárda vezérkarát. Ezért a Gárda parancsnoka, Omar Torrijos államcsínyt követett el, és átvette az elmenekült Arias hivatalát, habár magát sose nevezte elnöknek. Arra törekedett, hogy minél harmonikusabb kapcsolatot ápoljon Izraellel, erről tanúskodik egy 1969. decemberi újságcikk. Elio Ortiz, Panama tel-avivi nagykövete az Izrael-Latin-Amerika Kereskedelmi Kamara ülésén vett részt a zsidó állam fővárosában, ahol megjegyezte, hogy továbbra is azon fognak dolgozni, hogy a két ország közötti kapcsolatok erősek legyenek, és junta is elkötelezett Izrael felé. Megköszönte a panamai zsidóknak, hogy tevékenységükkel hozzájárulnak a panamai gazdaság erősödéséhez, és Izraelnek az országának nyújtott technológiai segítséget.³⁴³ Panama és Izrael kapcsolata hosszú idő óta szívélyesnek mondható, és általában a katonai junta vezetői hosszú távon is arra törekedtek, hogy mind Tel-Avivval, mind pedig az Egyesült Államokban működő zsidó szervezetekkel jó kapcsolatot ápoljanak. Erre enged

³⁴¹ EIR, 1986. pp. 32.

³⁴² <https://www.jewishvirtuallibrary.org/delvalle-max-shalom> (letöltési idő: 2020-10-26)

³⁴³ JTA Daily News Bulletin Vol. 36. No. 240. 1969. 12. 19. 3.

következtetni, hogy Torrijos, elhatározta, hogy államosítja a csatornát, és megszünteti az addigi amerikai jelenlétet. 1979-ben írták alá az egyezményt, és az azt megelőző vitákból derült ki, hogy az Amerikai Zsidó Kongresszus messzemenőig támogatja az egyezmény aláírását.³⁴⁴

1981-ben visszaállították a többpártrendszert az országban, és ismét szabad választásokat tarthattak. Ez teljesen váratlanul következett be. Ugyan Torrijos tervezte, hogy az ország gazdasági vezetését átadva csak katonai pozícióit tartja meg, és 1984-re kiírja a választásokat, de egy repülőgép-szerencsétlenségben a karizmatikus vezető meghalt. Az ezt követő időszak választási csalásokkal, gyilkosságokkal és emberrablásokkal telt, amiért Manuel Antonio Noriega Morenót, a Fegyveres Védelmi Erők (panama hadserege) főparancsnokát terhelte a felelősség, aki megpróbálta átvenni az ország feletti irányítást. 1987-ben vezérkarának főnöke, Roberto Díaz Herrera ezredes megvádolta felettesét ezekkel a bűncselekményekkel.

Ezekben az években került hatalomra a másik zsidó elnök. Nicolás Ardito Barletta megpróbálta Noreiga hatalmát megnyirbálni, mire szövetségesei lemondatták, helyét Eric Arturo Delvalle alelnök vette át, és 1985 és 1989 között, mint elnök vezette az országát. A nagybátyja volt Max Delvalle, bátyja a törvényhozás tagja volt, vagyis illusztris családból érkezett. Panama második zsidó elnöke majdnem végig hűséges támogatója volt Noreigának. Mikor az Egyesült Államok térségért felelős külügyminiszterhelyettese, Elliott Abrams azt javasolta, hogy váltsa le Noreigát, aki gazdasági kapcsolatokat tartott fenn a droggartellel, cserébe katonai segílyt kaphat, Ezt Delvalle visszautasította, és Latin-Amerika országait maga mellé gyűjtve tiltakozott Washington felvetése ellen.³⁴⁵ Később, mikor megpróbálta kiszorítani a hatalomból a tábornokot, azok szövetségesei megfosztották elnöki posztjától, aki felvette a kapcsolatot az amerikaiakkal, együttműködött velük, később oda is menekült (nem világos, a mondatban ki kicsoda). A Reagan-adminisztráció az ő utódját sose ismerte el.³⁴⁶ A kilencvenes években Delvalle elnöki kegyelemben részesült, és hazatérhetett.

Még Delvalle elnöksége idején indult egy társadalmi megmozdulás, amelynek célja Noreiga elmozdítása volt. A Nemzeti Polgári Keresztes Hadjárat elnevezésű, alulról szerveződő mozgalom a korábban említett Herrera által nyilvánosságra hozott bűncselekmények hatására

³⁴⁴ Panama Canal Treaties (United States Senate Debate) 1977-78. Part 1. pp. 492.

³⁴⁵ Robert C. Harding: The History of Panama. Greenwood, 2006. pp. 106.

³⁴⁶ Glenn J. Antizzo: U.S. military intervention in the post-Cold War era. How to win America's wars in the twenty-first century. Baton Rouge, 2010. pp. 43.

alakult meg, és az volt a tervük, hogy leváltják a hatalomból a tábornokot és annak minden csatlósát. Ennek jegyében polgári engedetlenségi mozgalmat indítottak. A fegyveres felkelést nem tartották célravezetőnek, ugyanis tudták, hogy Noriega és emberei csak a pillanatot várják, hogy bevethessék a katonaságot a civil lakosság ellen, ezért jobbnak látták gazdaságilag térdre kényszeríteni a kormányt. Ezért a panamai társadalom minden rétegét arra kérték, hogy csatlakozzon a mozgalmukhoz. köztük a zsidóságot is. A tervük az volt, hogy egy, az egész országra kiterjedő sztrájkhullámot indítsanak. Kutatásaim során sikerült rálelnem egy ma már a titkosítás alól feloldott CIA-dokumentumra, amely a zsidók és a mozgalom kapcsolatára igyekezett rávilágítani, és részletesen mutatja be, milyen okok mentén támogatták vagy épp elleneztek a helyi zsidók az országos sztrájkot.

A jelentés írója megemlíti, hogy ugyan a zsidóság aránya Panamában hozzávetőleg 1 százalék körül mozog, de mégis jelentős befolyással bírnak, ezért a sztrájk során mind a két oldal megpróbálta maga mellé állítani őket. A gazdasági életben betöltött szerepük miatt kerültek célpontba. A folyamatos agitáció ellenében a zsidóság mindvégig megosztott maradt: miközben az asszimilálódott, szefárd zsidók támogatták a sztrájkot, addig a főként a Közel-Keletről és Európából érkező, elsősorban askenázi zsidók a kormányzat mellé álltak. A jelentésből kiderül, hogy a Noreiga-ellenes erők folyamatosan azt kommunikálták, hogy a zsidók miatt bukott el a kezdeményezésük, viszont bizonyítható, hogy jelentős számú zsidó vállalkozás állt a sztrájk oldalára.³⁴⁷ Ahogy a dokumentum is megjegyzi, ekkoriban mindössze hétezer zsidó élt Panamában, de kezükben tartották a legfontosabb vállalatokat, ők irányították szinte a teljes kiskereskedelmet, ők voltak a beszállítók majdnem minden cégnél, a legfontosabb iparágakban is meghatározó szerepük volt. Az általuk vezetett boltok működtek Panamaváros központi utcáin, illetve a Colóni Szabadkereskedelmi Övezetben is, és sok zsidó üzletember dolgozott a bankszektorban, politikában.³⁴⁸ Éppen ezért nem volt mindegy, kinek sikerül megszólítani ezt a csoportot.

A sztrájk kezdetén, június 12-én a mozgalom vezetői levelet küldtek három rabbinak, és tizenöt, a Panamai Kereskedelmi és Iparkamarát korábban irányító üzletembernek, hogy

³⁴⁷ Panama disturbances: Role of Jewish Community. pp. 1.

[https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BARBIE,%20KLAUS%20\(DI\)%20%20VOL.%20_0017.pdf](https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BARBIE,%20KLAUS%20(DI)%20%20VOL.%20_0017.pdf)
(letöltési idő: 2020-10-28)

³⁴⁸ Panama disturbances. pp. 2.

csatlakozzanak, segítsék a társadalmi megmozdulást, hiszen a panamaiak vérében ugyanúgy csörgedezik zsidó vér. Voltak, akik kevésbé szívélyes meghívást kaptak a mozgalomba: sokakat fenyegettek meg telefonon.³⁴⁹ Természetesen a másik oldal sem maradt tétlen. A kormányzat nyomást gyakorolt a bolttulajdonosokra, hogy a sztrájk idején is maradjanak nyitva. A jelentés írója egy forrásra hivatkozva azt közli, hogy sok, közel-keleti származású panamavárosi boltos gazdasági megfontolásokból nem csatlakozott a bojkotthoz, ugyanis attól tartottak, hogy a Noreiga vezette hadsereg meg fogja büntetni őket. Ezt az támasztotta alá, hogy sok boltos állt szerződéses kapcsolatban a hadsereggel, és a szerződésben foglaltak be nem tartása súlyos anyagi károkat okozott volna a családoknak.³⁵⁰

A panamaiak a kollektív hibáztatás során nem mérték fel, hogy a zsidók három nagyobb csoportra oszthatók. Az egyik, a legkorábban létrejött gyülekezet, a Kol Shearith, amely körülbelül 150 férfit foglalt magában, és a szefárd zsidók alapították. A legnagyobb a Shevat Ahim, amely a közép-keleti zsidók gyülekezete volt, 700 férfit számoltak soraiban. Volt egy harmadik, 90 férfival, ezek az európai elődökkel rendelkezők gyülekezete volt, ez volt a Beth-El. Az első csoporthoz tartozók voltak a leginkább asszimilálódott zsidók, akik a sztrájkhoz való csatlakozást morális és társadalmi feladatnak tekintették. Politikai értelemben is fontosnak tartották az együttműködést, ugyanis féltek, ha nem ezt teszik, Panamán eluralkodik az antiszemitizmus. Egyedül a Delvalle család nem csatlakozott, de ez azzal magyarázható, hogy ekkor éppen ők adták a köztársaság elnökét.³⁵¹ A másik két csoport sokkal nyitottabb volt a kormánnyal való együttműködésre. A gazdasági okokon túl döntésükben szerepet játszott az is, hogy a Shevat Ahim és a Beth-El a kormányzó Demokratikus Forradalmi Párthoz és az ország zsidó elnökéhez volt hű. Attól tartottak ugyanis, ha a sztrájk megdönti a kormányzatot, akkor Arias és köre ismét visszatérhet. Többségük tehát támogatta a rezsimet, vagy épp semleges maradt.³⁵²

Ez pedig felszínre hozta az antiszemitizmust. Habár a zsidók jelentős része támogatta a sztrájkot, az ellenzéki vezetők nem haboztak azzal magyarázni a többi zsidó távolmaradását, hogy közönyösek a panamai ügyek iránt. Az ellenzéki médiumok folyamatosan támadták őket, és bojkottot hirdettek azon zsidó boltokkal szemben, amelyek nem csatlakoztak a sztrájkhoz, illetve

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Panama disturbances. pp. 2–3.

³⁵¹ Panama disturbances. pp. 3.

³⁵² Panama disturbances. pp. 4.

Klaus Barbie-féle tárgyalásokat³⁵³ követeltek a kormányhoz húzó zsidókkal szemben. Ilyen nyilatkozatok a kormány oldaláról nem hangzottak el.³⁵⁴ A jelentés szerint a zsidók ugyan a győztes oldalra álltak, de mégsem voltak elégedettek. A sztrájkot szervezők, a panamaiak, illetve a felső- és a felső középosztályhoz tartozó zsidók is árulóknak bélyegezték a kormányhű izraelitákat.³⁵⁵

Napjainkban a panamai zsidóság a Karib-térség legjelentősebb izraelita közössége. Számuk folyamatosan növekedett a 20. század második felében is: 1966-ban 2.000, 1984-ben 3.800, 1995-ben és 2007-ben már ötezerre nőtt a számuk.³⁵⁶ A vallásos élet a 19. században kezdődött, ekkor szervezték meg a Zsidó Önkéntes Társaságot (1852), majd 1876 májusában létrejött az első vallásos gyülekezet is: Kol Searith Israel – Temetési és Karitatív Társaság. Ugyanebben az évben a korábbi amerikai konzul segítségével megnyitották az első zsidó temetőt.³⁵⁷ 1890-ben megalakult a Kahal Kadosh Yangakob gyülekezet Colónban, de ugyanebben az évben egy tűzvész helyrehozhatatlan károkat okozott az ingatlanokban. A helyi zsidó közösség is elkezdett hanyatlani, a változást a Panama-csatorna építése hozta meg. 1913. április 13-án megnyitotta kapuit a város első zsinagógája.³⁵⁸ Panamavárosban 1935-ben adták át a híveknek a zsinagógát. A gyülekezet 1926-ban döntötte el, hogy templomot épít a fővárosban, és abban is megegyezés született, hogy felhagy az addigi ortodox iránnyal, és a reformjudaizmus hagyományait követi. A Kohl Shearith nemzetközi kapcsolatokat tart fenn, és jó kapcsolatokat ápol Izrael állammal is annak ellenére, hogy nem támogatja a cionizmus eszmeiségét.³⁵⁹ Manapság a helyi zsidóság jóval nagyobb létszámmal rendelkezik, mint korábban, nagyjából 15 ezer zsidó élhet Panamában, többségük betartja a kóser előírásokat, noha van, aki csak otthon,³⁶⁰ és ugyan a lakosság nagyjából egy százalékát teszik ki, de sokat elmond a közösségről az a tény, hogy például Yom kippur során Panamaváros szinte teljesen le szokott állni.³⁶¹

³⁵³ Háborús bűnös, a Gestapo tisztjeként kínzott és ölt meg zsidókat, illetve francia ellenállókat. Lyon mészárosának is nevezték, 1984-ben, hosszú bujkálás után került tárgyalásra az ügye Franciaországban.

³⁵⁴ Panama disturbances. pp. 4.

³⁵⁵ Panama disturbances. pp. 5.

³⁵⁶ Luis Roniger: Antisemitism, Real Or Imagined? Chávez, Iran, Israel, and the Jews. Jerusalem, 2009. pp. 8.

³⁵⁷ Arbell, 2002. pp. 322.

³⁵⁸ Arbell, 2002. pp. 323.

³⁵⁹ Arbell, 2002. pp. 324.

³⁶⁰ <https://www.bnaibrith.org/digital-exclusives/the-jews-of-panama-small-numbers-great-impact> (letöltési idő: 2020-10-28)

³⁶¹ Frank, 2010.

11. Kérdőíves felmérés és annak kiértékelése a Karibi-térség zsidóságáról

Bevezető

A történetírás felvillanyozó közhelye, antik toposzként és kortárs módszertani elvként egyaránt, hogy a történelem mindig az éppen zajló élet megértésének eszköze, kérdései, amelyekkel a múlthoz közelít, a jelen kérdései, hogy mindig töredékesen, saját, korlátozott perspektívájából veheti csak szemügyre minden kor a maga múltját és azzal a céllal, hogy felhasználja – hangzik az ismert Cicero-parafrazis. A jelen mindig felhasználja a múltat, ha másra nem, akkor jobb önmegértésre és a felhasználás természete, minősége, következetesen önkorlátozó módszertana, eljárásai különböztetik meg a valódi történetírást a szimpla politikai manipulációtól. Ettől még igaz marad Nietzsche fiatalkori felvetése, a történelem tanulmányozását és így a történeti alapú műveltség egészét az igazolja, ha igazolja, mennyire hasznos az élet számára. A karibi térség zsidó közösségeinek valódi megismeréséhez sem nélkülözhető a régió zsidó történetének megismerése. A karibi térség zsidó közösségeinek aktuális paramétereit, a közösségi dinamikákat és kilátásokat azonban a felmérő kérdőív kiértékelése, feldolgozása tette pontosan érthetővé, a történeti belátások fényében.

A kérdésekre adott válaszok sokaságát a közösségek részben azonos, részben eltérő történelmi rajzolják ki, ezek a válaszkísérletek a dolgozat, területenként kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő, tézisei tulajdonképpen.

A felmérés a térség aktív közösségein keresztül, többféle szegmensből mutatja be, hogy miként gondolkodnak a számukra fontos közösségi kérdésekről, miként írják le önmagukat, miként őrzik hagyományaikat a karibi térség egyes közösségei, mennyire fontos számukra a vallási ünnepek

megtartása, megünneplése. Mivel magam is többször jártam ezeken a területeken, így az információkat tudtam pontosítani, számszerűsíteni, a trendeket alaposabban, ellenőrzöttebben tudtam feltérképezni. Mielőtt a konkrét kérdéseket és a válaszokat elemezném, érdemes kitekinteni a mérés módszertanára, amely részben megegyezik az egész dolgozatban használt komparatív, azaz összehasonlító módszerrel, továbbá a kvantitatív mérések világával. Az előzőt olyankor használjuk, amikor ugyanazon szempontok alapján vetünk össze hasonlóságokat és különbségeket, ez jellemzi az egész dolgozatot, hiszen a zsidó közösségek Karib-térségi történetét és a jelenüket vizsgáltam.

Módszertani kérdések

A kérdőív értékelésénél használt kvantitatív és kvalitatív módszerek, bár hasonlóknak tűnnek, mégis lényegi különbség van közöttük. A kvantitatív kutatásnál a kérdező nagy mintán próbálja a kérdései érvényességét bemutatni, ehhez előre elkészített kérdéssort használ, amelyet minden kérdezettnek ki kell töltenie. Mivel számára a reprezentatív minta a mérvadó, és az általa vizsgált témát a lehető legszélesebb skálán akarja lemérni, ezért kevésbé fontos számára az egyéni reakció, inkább a vizsgált csoportok számítanak. A célja ugyanis, hogy hosszú távú, általános ok-okozati összefüggéseket tudjon levonni. A kvalitatív módszert követők ugyanakkor nem annyira a minta nagyságával foglalkoznak, sokkal fontosabb számukra, hogy az egyéni vélemények jelenjenek meg, hiszen nem akarják vagy nem képesek nagy mintán elvégezni a méréseiket. Mint köztudott, egy-egy kérdés túl kis mintán, nem reprezentatív közönségben végzett mérés során csak a felszínt kapargatja, ezért itt inkább a mélyelemzés az, amely értéket adhat a publikációnak.

A kvantitatív módszerrel szemben a minőségi eljárás hívei gyakran felhózzák, hogy nem alkalmas az attitűdök, szokások és hiedelmek mérésére, és torzíthatnak a kérdőíves, általános felmérések, mivel nincs olyan, hogy mindenki ugyanúgy értékelne egy kérdést, és ugyanolyan válaszokat adna. Ezzel szemben a kvantitatív álláspontot képviselők úgy vélik, hogy a minőségi irányzat vezetői nem veszik figyelembe, hogy a nem reprezentatív mérések nem képesek

megalapozott tudományos eredmények igazolására és nagyobb összefüggések kutatására.³⁶² Éppen ezért dolgozatomban én arra fogok koncentrálni, hogy ennek a két módszernek a „keverékét” használjam. Ezzel ki tudom használni mindkét kutatás előnyeit. Természetesen egy ilyen felmérésnek vannak hátulütői is. Az első, hogy hasonló még nem készült a téma kapcsán, legalábbis tudtommal, ez mindenképpen pozitív, másrésztől nem is, hiszen nincs mihez viszonyítani. Ebből következik, hogy nagy hibahatárral is dolgozok, mivel reprezentatív minta elkészítésére nem tudok vállalkozni, és lehetséges, hogy az egyes közösségeken belül bizonyos kérdéseket az érintettek máshogy ítélnék meg, ez nem fog számomra kiderülni.

A dolgozatban számos kérdésre sikerült választ találni az együttélés előnyeiről és hátrányairól, arra, hogy a zsidó közösségeket mennyire kötötte össze a közös identitástudat, (lévén, hogy 19-20. század folyamán egyre több askenázi is érkezett), továbbá láthattuk azt is, hogy a zsidóság két legjelentősebb irányzata miként tudott egymás mellett élni. Egyformán ítélték-e meg a szefárd és az askenázi zsidókat a társadalom más tagjai? Fontos kérdés volt az is, hogy az anyaország mennyiben volt kész emancipálni a zsidókat.

Betekinthettünk abba, hogy miként viszonyultak az őslakosokhoz és a behurcolt, rabszolgaságra kényszerített fekete lakossághoz, mennyire különültek el társadalmi és kulturális szempontból, ez okozott-e közöttük súrlódásokat. Vallási szempontból érdekes az is, a meszitic zsidó, vagy éppen a fekete zsidó közösség követte-e a Talmud iránymutatásait.

Próbáltam megfejtetni, hogy a helyi közösségeknek vajon sikerült-e „erecre” találni, vagy számukra továbbra is galut maradt a lakóhelyük, például Panama esetében, mennyiben volt nehéz a választás a közép-amerikai ország és az újjászülető Izrael között? Egyáltalán ki költözött vissza? Mennyire számít a zsidókkal való bánásmódban a gyarmati ország által sugárzott kulturális és társadalmi dimenzió? Mennyire befolyásolja a hétköznapi emberét, ha egy zsidó nyíltan gyakorolja a vallását, vagy ha kereszténnyé vált? Mennyire vitális a helyi zsidó közösség, milyen számban képviseltetik magukat, illetve milyen módon vannak jelen az egyes országok életében? Ami viszont számomra a legérdekesebb, miben más Panama? Miért ennyire virágzó ez a közösség? Mi a sikerük titka?

³⁶² Boncz Imre: Kutatásmódszertani alapismeretek. Pécs, 2015. pp. 25–26.

Elemzés

Utazásom alatt az alábbi 4 területet jártam be, ahol a helyi rabbikkal, vezetőkkel, valamint a közösség egyéb tagjaival többször is sikerült beszélnem. Területenként 5-5 komplett kérdőívet (Panamában 30 kérdőívet) sikerült kitölteni. Ennek oka, hogy mára rendkívül kevés kompetens személy él a területeken, akik a kérdőívben szereplő kérdések nagy részére érdemi választ tudna adni.

Holland Antillák, (Curaçao, Aruba)

Brit Antillák, (Barbados, Jamaica)

Dán Antilák (St. Thomas)

Közép Amerika (Panama)

Ezen kívül a helyi vezetők egy egyszerű kérdőív kitöltésével is segítettek a kutatást. A kérdéseket, leginkább a helyi rabbik ill. közösségi vezetők válaszai alapján, 5 fő irány mentén csoportosítottam. Természetesen a közösségeken belül számos egyéb véleményt is feljegyeztem.

Fő kérdéscsoportok:

1. Aktív zsidó közösségi élet: iskolák, egyéb közösségek
2. Vallás: vallási közösségek, zsinagógák, kóserság, vallásosság
3. Kapcsolatok az anyaországon belül
4. Külföldi kapcsolatok, az- Izraelhez fűződő kapcsolat
5. Vallási irányzatok egymás mellett élése

Előljáróban érdemes pár gondolatra kitérni, megnézni, hogy ezek milyen módon tükröződnek első vizsgálatra a kérdéssor válaszai között, később ezeket még részletesebben elemeztem. Munkám során a kulturális interakciókat tanulmányozva azt vizsgáltam, hogy milyen örökséget hagytak hátra a zsidó közösségek, mennyiben voltak képesek megváltoztatni az országok kulturális berendezkedését, és jelenleg milyen módon játszanak ebben szerepet.

A kérdésekre adott válaszok alapján azonban az is látszik, hogy mennyire aktívak ezek a közösségi életek napjainkban, mely közösségek hogyan próbálják tartani a tradíciókat, milyenek érzik kapcsolatukat az anyaországgal, illetve az őket körülvevő más identitású, más vallású emberekkel. Láthatjuk azt is, hogy Izraelen kívül mely országokkal, milyen gyakorisággal tartják a kapcsolatot, valamint hogyan alakul a közösségek közötti kapcsolat országon belül.

A zsidó lakosság számát tekintve a statisztikai adatokhoz képest igen eltérő adatok mutatkoznak szinte mindegyik területen. Jamaica zsidó lakosságát a mért adatok 200 főre teszik, azonban a közösségnek 500 tagja van. Valószínűleg az 500 tagon felül is élnek ott zsidók, maximum nem a közösség tagjai. Ha abból indulunk ki, hogy a közösség által alapított kingstoni Hillel Academy-nek 700 tanulója van, a 200 fő valóban nagyon kevésnek tűnik még akkor is, ha csak a tanulók egy részének vannak zsidó felmenői. Ezen eltérések oka sok esetben nagyon egyszerű, hiszen a felmérések többnyire nem elég konkrétak, mint például Panamában, ahol is a zsidók nagy része első kérdésre panamainak vallja magát, majd, ha külön rákérdezzük a vallásra – ami Panamában nem illik-, csak akkor derül ki, hogy az illető zsidó vallású. A felmérések szerint a zsidóság számának növekedése kizárólag Panamában mutatkozik. Figyelemre méltó azonban, hogy St. Thomas közössége mintegy 2,500 főnyi tagot számlál a tengeren túl, akik rendszeres látogatói és anyagi támogatói a közösségnek. Hihetetlenül hangzik, de jelen források szerint az aktív közösségi életnek és karizmatikus rabbijuknak köszönhetően az elmúlt években a zsidóság száma ismét növekedni kezdett. Igaz, ez a növekedés jobbra a tengeren túlról érkező tagok révén realizálható, viszont nagy részben az Ő támogatásuk által tudott újra szárnya kapni a közösség. St. Thomason nem ritka a magánszemélyek által felajánlott 5-10.000 dolláros adomány sem, ezenfelül egy család éves tagdíjként kb. 1.000 dollárt, míg magánszemélyként 500 dollár fizetnek meg a közösség fenntartása érdekében.

Az szombati imákat, valamint nagyobb ünnepeket minden térségben megtartják, a napi 3 imát azonban csak Panamában tudják megtartani. Mivel Panamában a zsidó közösség számottevő része toronyházakban lakik, így ez elmúlt évek építkezései már mindenhol számolnak a sábat lift kialakításával is. Jamaicában a napi imákat női részvevők segítségével igyekeznek megtartani, míg St. Thomason a szombati ima is női közreműködéssel zajlik.

A közösségi szociális hálózhoz tartozó, támogató közösségek rendkívül széles körre terjednek ki, szem előtt tartva a fiatalok folyamatos képzését. Panamában több nagy, napközis

zsidó iskola is működik, Jamaicában csak egy, azonban a héber nyelv oktatására mindenhol nagy hangsúlyt fektetnek.

Kóser étkezés minden területen elérhető. Panamában komplett hipermarketeket találunk kóser termékekre berendezkedve. A kóser éttermek száma is minimum harmincra tehető, ami egészen elképesztő szám a kis ország lakosságához mérve.

Az anyaországhoz fűződő kapcsolatot a közösség tagjai kitűnőnek értékelik. Antiszemitizmusnak, gyűlöletbeszédnek szinte nyoma sincs. Egyedül Panamában merült fel ez a kérdés mélyebben, ott is inkább az üzleti szegmensben, ahol a nem zsidó üzletemberek nem mindig nézik jó szemmel, hogy a nagyobb bankokat, privát kórházakat, ingatlanfejlesztő cégeket kizárólag zsidó családok tulajdonolják, vagy akár azt, hogy a monopol helyzetű „nemzeti légitársaság”, a Copa Airlines szintén egy zsidó család tulajdonában van. A helyi közösség elmondása szerint a politikai életben is meghatározó szerepe van a zsidóságnak, kevés politikai megmozdulás történik a helyi rabbik „áldása” nélkül. Nagyobb zsidó ünnepeken a város szinte teljesen leáll, még a Plázák sem nyitnak ki, hiszen ezek is zsidó tulajdonban vannak. Mindezekről eltekintve egy átlag panamai polgár a zsidókat csak úgy ismeri, hogy „akik hétvégén gyalognak”.

A kérdések kapcsán kiderült az is, hogy mindegyik terület jó kapcsolatot ápol az Egyesült Államokkal és Izraellel, ahonnan heti rendszerességgel érkeznek látogatók még a 110,000 lelket számláló St. Thomasra is, ezzel szemben a helyi zsidó közösségek nagyon ritkán látogatnak Izraelbe, sőt nagyon érdekes adat többek közt az is, hogy az aliya sem különösen elterjedt egyik területen sem. A látogatások oka nagy részben üzleti jellegű, de nem elhanyagolható a vallásturizmus sem.

A vallási irányok együttélésénél meglepő, hogy míg az anyaországgal való kapcsolatot kitűnőnek titulálják, ezzel szemben a más zsidó közösségekkel való kapcsolatot többnyire jónak, átlagosnak. Érdekes volt továbbá az is, hogy míg a kis szigeteken a közösség rendkívül nyitott, úgy Panamában a nagyobb közösségekbe szinte lehetetlen bekerülni, kizárólag ajánlással fogadnak. Van olyan panamai közösség, ahol még a közösség weboldalát sem lehet megnyitni jelszó nélkül, aminek a megadásához a közösségi vezető előzetes hozzájárulása szükséges. Ennek okát szimplán elővigyázatossággal magyarázták, de a valódi okot nem sikerült kideríteni.

Ami talán a legmeglepőbb volt számomra, az a közösségek Chabadhoz³⁶³ fűződő kapcsolata, ugyanis, bár a közösségek tagjai a Chabaddal való együttműködést, illetve a Chabadtól kapott támogatást átlagosnak ítélik, de több esetben inkább nem kommentálták, ami arra enged következtetni, hogy a kapcsolat az átlagosnál rosszabbnak mondható. A viszonyt inkább nevezték elnyomónak, mint segítőnek. Elmondásuk szerint évről évre egyre kevesebb pénz jut a közösségeknek, amit minden esetben a Chabad jelenlétével magyaráztak.

Összesen hat területen vizsgáltam, ezek: St. Thomas szigete, Panama, Curaçao, Aruba, Barbados és Jamaica. Az első kérdésem arra vonatkozott, hogy mekkora a zsidóság létszáma az egyes területeken az összlakossághoz viszonyítva. Panamában megközelítőleg négy millióan élnek, ebből 15 ezer a zsidók száma, ez mindössze a lakosság 0,38 százalékát adja ki, de a számuk folyamatosan növekszik. Ebből a 15 ezerből az izraeli zsidók számát kb. 1000-1500-ra becsülik. St. Thomas szigetén 110 ezren élnek, közülük négyszázan vallják magukat zsidónak, ez 0,36 százalékos arányt jelent, és az ismereteim szerint itt is növekszik a létszámuk a teljes lakosságon belül. Curaçao szigetén 165 ezren laknak, közülük 420 fő zsidó, ez a lakosság körülbelül 0,25 százalékát jelenti, Arubában 107 ezren laknak, és közülük 85 zsidó él még ott, ez 0,07 százalékos arány. Barbadoson a 287 ezer lakosra száz zsidó jut, (0,03%), míg Jamaicában a 2,9 millió lakosból hozzávetőleg 500-an vallják magukat zsidónak, ez is alig egyszázadot tesz ki. Az utóbbi négy országban és szigeten folyamatosan csökken a zsidó lakosság aránya.

Ezután arra is rákérdeztem, hogy a klasszikus zsidó épületek és közösségek jelen vannak-e. Ennek kapcsán a zsinagógákat és a Chabad Mozgalom helyi közösségeit írtam össze.

Az ezekre a kérdésekre adott válaszokból az derült ki, hogy a közösségi élet ebben a hat országban/területen szabad és sokszínű is egyben. Ugyanis amikor arra kérdeztem rá, hogy hány zsinagóga van, akkor Panamán kívül mindenhol van egy, míg Panamában hat is. Chabad viszont minden vizsgált helyen van. Ez számomra azt mutatja, hogy a zsidók vitális közösséget alkotnak, megélik a vallási életüket, sőt próbálják azt népszerűsíteni is bizonyos módon. Ez következhet

³⁶³ A Chabad vagy Chábád az ortodox zsidóságnak egy haszid mozgalma, amely 1775-ben született meg. A kifejezés egyébként egy mozaikszó, amely a héber „bölcesség, értelem, tudás” szavakból áll. A Chabad egy olyan közösség, amely célul tűzte ki, hogy hirdesse az ortodox zsidóság értékeit, és amellet áll ki, hogy a vallási elveket úgy kell tovább örökíteni, ahogy azt az ősök rájuk hagyták, azon nem lehet változtatni. Azt is gondolják, hogy ennek a népszerűsítésére, a haszid filozófiával együtt, igénybe kell venni a modern eszközöket, azokat fel kell használni, hiszen a mozgalom legfontosabb célja, hogy a vallástól eltávolodott zsidóságot visszaszerezze, és bevonja a közösségi életbe. Azt is hirdetik mellette, hogy fel kell hagyni a befelé forduló mentalitással, és sokkal inkább nyitni kell a külvilág felé.

abból is, hogy a lakossági arányaik elhanyagolhatóak, így, ha hosszabb távon nem tudják megoldani az utánpótlást, azt komoly problémát okozhat. Ezt támasztja alá az is, hogy a hatból négy közösség létszáma csökkenőben van.

Ezt követően arra kérdeztem rá, hogy a közösségek vezetői miként látják sajátjaikat, így azt kértem tőlük, becsüljék meg, hányan lehetnek. Ez azért is volt számomra fontos, azon túl, hogy mennyire ismerik közösségüket, hogy kiderülhessen, mennyire pesszimisták vagy optimisták. Ha pesszimisták, akkor a hivatalos statisztikai adatban szereplő szám alatt határozzák meg, ha felette, akkor bíznak, vagy túlságosan is bíznak a növekedésben, valós növekedési trendeket érzékelhetnek, percipiálhatnak tévesen, vagy értékelhetnek túl. Ehhez egy olyan skálát használtam, amely négy fokozatban mért: 0 és 50, 51 és 100, 101 és 500, illetve 500 felett voltak a válaszlehetőségek, illetve azt is megkérdeztem, hogy a közösség hány tagja élhet külföldön megközelítőleg.

A panamai zsidóság létszámát 500 fölé tippelték, amely teljesen jó, hiszen 15 ezren élnek a szigetországban. St. Thomas vallási vezetői a 101 és 500 közötti sávot választották, Aruba esetében a tipp 101 és 500 közé esett, pedig mindösszesen száz tagja van a zsidóságnak helyben, St. Thomas esetében ugyanezre gondolt az interjúalanyom, neki jól is sikerült, hiszen 120 főt számlálnak. Curaçao kapcsán szintén helyes volt a becslés, hiszen négyszáz tagot számlál a zsidó közösség, Jamaica kapcsán is jó volt ez a tipp, hiszen ott 500 fő alkotja a helyi zsidó társadalmat. Barbadosiak választották csak az 51 és 100 közé eső válaszlehetőséget, amely szintén helyesnek bizonyult, hiszen a szigeten hatvan zsidó él. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a határokon kívül hány, valamelyik szigethez vagy országhoz köthető zsidó él, akkor ez Curaçao és Aruba esetében ez 100-100 főt jelent, de St. Thomas esetében a szám ennél sokkal meghökkentőbb: megközelítőleg 2 500-an élnek a szigeten kívül.

A következő kérdésem arra vonatkozott, hogy mennyire fontos az ezeken a helyeken élő zsidóság körében a vallás. Ezért arra kérdeztem rá, hogy milyen gyakran imádkoznak közösségben. Annak érdekében, hogy teljesebb képet kaphassak, egy kérdésre több választ is lehetett adni. A „háromszor egy nap” válaszlehetőséget Panama és Jamaica választotta, míg a „sábát idején” és a „zsidó ünnepek során” válaszlehetőséget mind a hat közösség megjelölte. Ebből adódóan tehát Jamaica és Panama a vizsgált területek közül az a két helyszín, ahol napi szinten imádkoznak, és ez azt is megmutatja a számomra, hogy itt a legaktívabb a zsidó közösség, hiszen napi szinten

találkoznak ezeken a szertartásokon. Ezt a kérdéskört tovább boncolgattam, amikor azt kérdeztem meg, hogy helyileg hol szoktak zajlani ezek az események. Mind a hat vizsgált területen a zsinagóga ezeknek a vallásos eseményeknek a befogadója, és ott szokott általában sor kerülni ilyen eseményre. Ezeken túl St. Thomas, Barbados és Jamaica még megjelölte a kulturális központokat, tehát ott is folyik valamiféle vallásos tevékenység. Harmadik opció is volt, még hozzá a magánházak. Érdekes mód erre is érkeztek válaszok, még hozzá Panamában és St. Thomas szigetén otthonaikban is összegyűlnek a zsidó hívek, hogy megtartsák a vallási összejövetelüket.

Ezt is érdemes cizellálni, ugyanis ebből a körből St. Thomas közössége emelkedik ki, ahol zsinagógában, kulturális központban és magánházaknál is tartanak imádságokat, míg Curaçao és Aruba esetében csak a zsinagógában. A másik három helyen pedig egyszerre vannak jelen mind a három közösségi térben. Ez azt mutatja nekem, hogy minél kisebb egy-egy közösség, annál inkább próbálja fenntartani a hagyományait. Ez pedig bizonyosan sikeres is lehet, legalábbis St. Thomas esetében ez látszik is, mert a zsidók száma növekszik. Panamában, ahol zsinagógákban és magánházakban tartanak vallásos összejöveteleket, nincs szükség még kulturális központra is, hiszen hat zsinagóga, plusz három vidéki zsinagóga kielégíti az igényeket.

Saját tapasztalataimra támaszkodva elmondhatom, hogy Panamában az elmúlt 3 évben nem telt el olyan hét vagy hétvége, hogy ne vettünk volna részt valamiféle összejövetelen, vagy ne kaptunk volna sábat vacsora meghívást. Elgondolkodtatott, hogy bár közel 10 évet éltem Izraelben, ezt a fajta intenzitást még ott sem tapasztaltam. Ha pedig a Magyarországon eltöltött éveket vizsgálom és állítanom szembe Panamával, akkor ez a szám nagyon kiábrándító lenne, különösen úgy, hogy Magyarországon a zsidóság száma legalább hatszorosa a panamainak. St. Thomas tekintetében is meglepő a helyzet, ott 8 éve jártam először, ahonnan a nagyobb ünnepek alkalmával tartott vacsorás összejövetelekről máig minden évben kapok meghívást mind a közösség, mind pedig magánemberek részéről.

Ezek után az is érdekelt, hogy az egyes zsidó csoportosulások a vallásos összejövetelek mellett működtetnek-e valamiféle egyesületet vagy kört, hogy így is segítsék fennmaradásukat. Öt kategóriát kutattam, ezek között az első a chevra kadisha. A chevra kadisha kifejezés a 19. században nyerte el modern, ma is használt „temetkezési társaság” értelmét. Ez egy zsidó férfiakból és nőkből álló szervezet, amely gondoskodik arról, hogy az elhunyt zsidók holttestét a zsidó hagyomány szerint előkészítsék a temetésre, és a temetésig védve legyenek a

megszentségtelenítéstől, legyen az akár szándékos, akár véletlen. A két fő követelmény a holttest iránti megfelelő tisztelet, valamint a test rituális megtisztítása, majd a temetéshez való felöltöztetés. Chevra kadisha a hatból öt helyen van, egyedül Barbadoson nincs. A második kategória a nőegylet volt, mindössze St. Thomason működik ilyen közéleti klub. A harmadik lehetőség az ifjúsági klubok meglétére vonatkozott, erre csak Panama kapcsán kaptam pozitív választ. A negyedik kérdés a Talmud Tóra iskolákra vonatkozott.

Ezeket az iskolákat a zsidó világban hozták létre, mind az askenázi, mind szefárd zsidókhoz köthetők ilyen létesítmények. Vallási iskolaként szerény anyagi háttérből érkező fiúk számára nyújtanak lehetőséget arra, hogy alapfokú oktatást kapnak héberül, a szentírások (különösen a Tóra) és a Talmud (és a halakha) körében. Ezeknek az a célja, hogy felkészítse őket a jesivára vagy – különösen a mozgalom modern formájában – a középiskolai szintű zsidó oktatásra. A Talmud Tóra a cheder mintájára készült, amely az oktatás egy hagyományos formája, ennek alapvető elemeit foglalja magában, az állami akkreditációhoz és az ezzel járó támogatás biztosításához szükséges változtatásokkal, ami eltér a cheder közösségi, tehát magánfinanszírozásától, amely kevésbé formális vagy intézményesített mechanizmusokon keresztül zajlott, a tandíjat és az adományokat is beleértve. Az Egyesült Államokban a Talmud Tóra kifejezés a fiúk és lányok délutáni programjára utal, miután többségben már ők is állami iskolába járnak. Én is erre a modern változatra kérdeztem rá. Tehát ez egyfajta napköziként értelmezhető, ahol a zsidó vallás és kultúra sajátosságait lehet megismernie a fiataloknak. Talmud Tóra működik Panamában, Curaçaóban, Arubában és Jamaicában. Az ötödik ilyen intézmény, amire rákérdeztem, a tanulmányi csoportok voltak, ahol a hébert lehet gyakorolni, és el lehet mélyedni a judaizmusban. Ez mind a hat vizsgált helyen működik.

Hatodikként egy „egyéb” lehetőséget is felajánlottam, és St. Thomas és Aruba közösségei éltek a lehetőséggel, arról tájékoztattak, hogy a bikur cholim társaság működik náluk. A bikur cholim lefordítva annyit tesz, hogy „betegek látogatása”, amely arra a micvára (zsidó vallási parancsolatra) utal, hogy meg kell látogatni a betegeket és segítséget kell nyújtani nekik. A gemilut chasadim (jóindulat, önzetlenség, szerető kedvesség) egyik megnyilvánulásának tekintik. Ilyenkor a zsinagógában a bikur cholim olyan zsoltárokat és imákat mond el, amelyek a beteg gyógyulását segítik elő. Ilyen társaságok léteznek az egész világon, és már a kora újkor óta számon

tartják ezeket a szervezeteket. Mind a hat ilyen közösség egyszerre egyik szigeten vagy országban sincs jelen egyidejűleg, ebben a dimenzióban is St. Thomas és Panama végzett az élen.

A következő kérdésben arról érdeklődtem, hogy a vallásos összejövetelek és csoportok mellett milyen egyéb, a zsidó kultúrához kapcsolódó eseményeket szerveznek, hogy erősítsék az összetartozás tudatát. Itt is öt lehetőség közül lehetett választani, az „egyéb” rubrika is rendelkezésre állt. Ebben a kategóriában az első a kulturális események voltak. Ez összefoglaló elnevezése minden, a zsidó és a héber kultúrához köthető eseménynek, amelyet folyamatosan megrendeznek. Erre mind a hat helyről pozitív választ kaptam, mindenhol szoktak ilyen típusú összejöveteleket szervezni és tartani. A második opció a közösségi események voltak, Jamaicán kívül mindenütt vannak ilyenek. A harmadik az ifjúsági táborokra vonatkozott, ezek is igen sok helyen kerülnek megrendezésre: Panama, St. Thomas és Jamaica adott pozitív választ. A tanulmányi csoportoknak szervezett programokra Panama és St. Thomas nyilatkozott úgy, hogy náluk szoktak ilyen események lenni. Az utolsó lehetőség, amire válaszolni lehetett, az a héber nyelvű kurzusok megszervezése volt, ez mind a hat közösségben megszokott programnak számít, hiszen a héber nyelv ismerete elengedhetetlen a hagyományos zsidó értékek megértése felé vezető úton. A hatból kettő helyen, konkrétan Panamában és Jamaicán ezeket a kurzusokat iskolákban szervezik. Véleményem szerint ez azt jelenti, hogy ebben a két országban van lehetőség fenntartani a gyülekezethez tartozó iskolákat, esetleg az állami iskolákban is van arra lehetőség, hogy a hébert megtanulják a fiatalok. Volt még egy olyan lehetőség, hogy más típusú események, erre a Panamában és St. Thomasban működő közösség válaszolt igennel. Kérdésemre, hogy milyen típusú rendezvényekre gondoltak, elsősorban sporteseményeket (futball, tenisz, bicikli), adománygyűjtéseket említettek.

A hatodik kérdésben arra voltam kíváncsi, hogy milyen társadalmi és/vagy közösségi szolgáltatásokat kínálnak a közösség tagjainak, itt is hat opció közül lehetett választani, ezek: iskola, kórház, időotthon, temető, szociális munkások hálózata és sábat lift. Ez utóbbi emberi beavatkozás nélkül, automatikusan működik, ezért használható sábat idején. (Ennek ellenére jelentős viták alakultak ki a használata körül, sokan ugyanis már a sábat lift használatát is a vallási előírások megsértéseként értékelik.) Iskolákat Panamában és Jamaicában tartanak fenn, kórházat a hatból egy helyen sem működtetnek, miközben időotthont is csak Panamában és Jamaicában. Kórházak tekintetében azt mindenképp hozzá kell tennem, hogy bár Panamának nincs zsidó

közösség által működtetett kórháza, azonban a privát kórházak jelentős része zsidó családok tulajdonában van. Ennek értelmében, ha a közösségen belül kórházi ellátásra van valakinek szüksége, úgy a zsidó közösség tagjai között a biztosítóknál ezek a kórházak vannak megjelölve. Szociális munkások szintén e két országban állnak rendelkezésére a zsidó közösségnek. Az előzőekben már említett sábat lift pedig csak Panamában jellemző, olyannyira, hogy a főváros újkeletű épületei közül már szinte mindegyikben megtalálható alapfelszerelés. Ezzel kapcsolatban érdekes továbbá az is, hogy a sábat lift mellett mindig kifüggesztik és elmagyarázzák a nem zsidó lakóknak ill. látogatóknak, hogy ez a lift mire szolgál, miért van rá szükség és hogyan működik.

Temető a megkérdezett térségekben mindenütt működik. Fentiekből levonható több tanulság is. Ahogy eddig, úgy most is érzékelhető, hogy a legszervezettebb, legtöbb anyagi forrással rendelkező hitközösség Panama és Jamaica államokban működnek, ezeken a helyeken, minden bizonnyal állami támogatás mellett, de még arra is képesek, hogy a szociális és az egészségügyi ellátórendszer bizonyos feladatait is átvállalják, biztosítsák hittestvéreiknek. A négy másik szigeten és országban ugyanakkor teljesen hiányzik mindez.

A hetedik kérdésben tovább léptem a vallási és a szociális-társadalmi dimenzióból, és azokat a lehetőségeket is felmértem, amelyek segítenek megélni a zsidó közösségi létet. Ezek közül az első a kóserfogyasztás lehetőségeinek vizsgálata volt. Azt kértem, hogy mindenki sorolja fel, milyen lehetőség van kóser ételek és alapanyagok vásárlására, fogyasztására. Így a lehetőségek között az étterem, a bevásárlóközpont, a pékség, a kávézó és bódé szerepelt. Továbbá, hatodik opció gyanánt kiemeltem még a kóser szekciót, vagyis, hogy vannak olyan boltok és vendéglátóhelyek, amelyek lehetőséget biztosítanak kóser ételek vásárlására, fogyasztására. A kép nagyon lehangoló. Bár kóser szekciót mind a hat vizsgált terület megjelölt, így az az általános lehetőség, amely mindenhol megtalálható, a Karib-térségben is elérhető. Ugyanakkor, amikor a specifikusabb lehetőségek felé haladtunk, egyre kiábrándítóbb válaszok érkeztek. A kis bódék még három helyen elérhetők (Panama, Jamaica, Curaçao), de minden más már csak Panamában. A kis közép-amerikai államban található harmincöt étterem, két szupermarket, két pékség, illetve tíz kávézó áll rendelkezésre. Ez azt jelenti, hogy Panama az a hely, amely lehetőséget ad a zsidó lét mindennapjainak a megélésére. Máshol, annak ellenére, hogy a zsidó közösség jelentős szerepet játszik az ország életében, nem tudnak ilyen szintű szolgáltatást biztosítani, az ezeken a helyeken élő zsidók számára a vallási előírások teljeskörű betartása sokkalta nehezebb.

A nyolcadik kérdésben azt tudakoltam, hogy hány brit milára került sor az elmúlt 10 évben. A brit milá (körülmetelés) az egyik legfontosabb jele annak, hogy valaki a Tóra elveit követi. Már a Tóra törvényei is előírják, már Ábrahámnak is megparancsolta az Örökkévaló saját magát és a fiait illetően, aligha lehet egy zsidó férfi élettörténetében megkérdőjelezni a körülmetelés fontosságát, hiszen úgy lehet megmutatni, hogy valaki követi a vallási tanokat, hogy a szombat számára szent, és a másik „marker” a brit milá, hiszen amíg az egyikről csak hetente egyszer kell tanúbizonyságot tenni, addig a másik egész életre szól, ezért is olyan fontos. A körülmetelésbe az érintettnek nincs beleszólása, hiszen ezt a döntést alapesetben mindig a szülőknek és a családnak kell meghoznia, bár az eredményét aztán a fiuknak kell viselnie magán. A brit milá abban tér el a kórházban elvégzett, hagyományos körülmetéléstől, hogy van egyfajta vallási-kulturális töltete is. A brit milá tehát kötelező elvárás, ennél is több, a zsidónak született férfi belépője ősei hitének világába, Ábrahám szövetségébe, ezért a fiatal gyermek brit milájára nem küldenek meghívót, hiszen magától értetődik, hogy a nyolcnapos fiú ilyen meghatározó eseményére mindenki elmegy. A szokás szerint az apának kellene elvégeznie a körülmetélést, de ő ezt a lehetőséget átadja egy képzett mohelnek, akinek nagy gyakorlata van ebben, így a fertőzés veszélye minimális. Másrészt ugyanakkor ez nem csak családi, de közösségi esemény is, egy zsidó újszülött szimbolikus csatlakozása népéhez. Tehát arra voltam kíváncsi, hogy a hat közösségben mennyi brit milát végeztek el az elmúlt évtizedben. A következő lehetőségek álltak rendelkezésre: 0 és 20, 21 és 50, 51 és 100, 101 és 200, 201 és 300 között, továbbá 300 felett. Curaçauból, Barbadosról, Arubából és Jamaicából azt a választ kaptam, hogy mindössze 0 és 20 közé tehető az elvégzett brit milák száma, St. Thomas szigetén ez a szám 21 és 50 között volt, míg Panamában jelentős, háromszáz feletti brit milá történt 10 év alatt.

Az előző elvet követve arról is érdeklődtem, hogy hány bar-micvó és hány bat-micvó zajlott le. A bar-micvó során a 13 éves fiút vallás- és magánjogi értelemben nagykorúvá minősítik. Úgy gondolják, hogy a pubertás kor elérésével a fiúknak már önállóan kellett döntéseket hozni, és ezekért az apák már nem voltak felelősek. Napjainkban már ennek egyre inkább csak szimbolikus jelentősége van, és előtérbe kerülnek az ajándékok, amelyeket ilyenkor a rokonok küldenek. Ehhez kötődött a tizedik kérdésem is, amikor a chatunoth-ról, vagyis a hagyományos zsidó esküvőkről érdeklődtem. Alanyaim válaszai itt már nagyobb szórást mutattak. Jamaica és Barbados nyilatkozott úgy, hogy 0 és 20 között volt az elmúlt tíz évben a chatunoth száma, Curaçao és St.

Thomas esetében ez a szám 21 és 50 között van, míg Arubában 51 és 100 közé tehető a megrendezett chatunoth-ok száma, míg Panamában ezekből is több mint háromszáz volt.

Ezekhez a számokhoz mindenképp hozzá kell tennem, hogy Panamában rendkívül nehéz a közösség tagjairól bárminemű információt is szerezni, így meglátásom szerint ezek a számok adott esetben jóval magasabbak, mint háromszáz. Mint ahogy azt a dolgozatban korábban említettem Panama különösen ügyel az emberek magánéletének védelmére. Ez indokolja három kérdésnek az országosan elterjedt tabusítását: a vallásra, az anyagi helyzetre, valamint a szexuális irányultságra vonatkozó kérdéseket.

A tizenegyedik kérdés a külkapcsolatokat vette alapul. Az is roppant fontos, hogy felmérjük, hogy mennyire tud a közösség nemzetközi szinten szövetségeket építeni annak érdekében, hogy biztosítsák a közösségük fennmaradását az anyaországban. Öt, a térség zsidósága számára tudhatóan rendkívül fontos országot választottam ki, Izraelt, az Egyesült Államokat Nagy-Britanniát, Hollandiát, végül Franciaországot, és lehetőség volt még az „egyéb” kategóriát is kiválasztani. Mind a hat megkérdezett közösség tagjai kiválasztották Izraelt, még hozzá első helyen, és ugyanez volt a helyzet az Egyesült Államokkal is. Nagy-Britanniát három közösség választotta (St. Thomas, Barbados és Jamaica), míg Hollandiát szintén hárman jelölték meg a hatból (Curaçao, St. Thomas és Aruba), míg Franciaországot és az egyéb lehetőséget St. Thomas választotta, ahova számos látogató érkezik a világ egyéb országaiból is. Ennek oka nagyrészt, a kozosseg es rabbijuk aktivitása, hiszen a sziget a térség egyik kedvelt turisztikai központja, így szakszerű kommunikációval könnyen elérhető az érdeklődő réteg. Ezt követően arról érdeklődtem, hogy milyen gyakran látogatnak el a közösség tagjai Izrael földjére közösségi keretek között. Itt elég érdekes eredmények születtek, amelyek még engem is megleptek. A válaszlehetőségek a gyakoritól az alkalmiig terjedtek, így olyan válaszlehetőségek voltak, minthogy kétszer egy évben, egyszer egy évben, minden második évben, minden harmadik évben, aztán a más időszakonként következett, illetve a soha. A panamaiak jelezték, hogy ők, mint közösség egyszer egy évben szoktak ellátogatni a Szentföldre, míg a St. Thomas és Aruba közössége az egyéb lehetőséget választották, ugyanis ők beszámoltak arról, hogy a kiutazások sűrűsége nagyon változó, így nem is lehet ezeket pontos időpontokhoz kötni. Curaçao, Barbados és Jamaica zsidó közössége ugyanakkor sose szokott a Közel-Keletre látogatni. Ez nagyon meglepő volt, ugyanis a vallási és a kulturális kapcsolódási pontok okán, illetve a jó kapcsolatok miatt, amelyeket Izraellel ápolnak,

azt lehetne várni, hogy mind a hat országból érkeznek csoportok bizonyos időközönként a Siratófalhoz.

A 13. kérdésben az érdekelt, hogy az alija mennyire jellemző a közösségre. Az alija a zsidó bevándorlás, amely már az állam alapítása, 1948 előtt hosszú évtizedekkel, még a 19. században megkezdődött, a cionizmus egyik alapvetése, ugyanis a hatályos – a cionizmus célkitűzéseitől inspirált - szabályozás alapján minden zsidónak joga van, jogosult bevándorolni Izraelbe, abban az esetben, ha legalább egyik nagyszülője zsidó volt, ennek ellenére őket nem tekintették a törvények szerint zsidó státuszúnak (a családjogi kérdések részben a rabbinátus felügyelete alatt állnak), hanem a „vallástalan” csoportba szokták őket besorolni. Azért is érdekes ezt a problémakört a Karib-térség kapcsán felemlíteni, mert a kivándorlók többsége euro-amerikai vagy ázsiai (főként orosz hátterű) zsidókból állt az első alija-hullámok idején és ezt követően is több hullámban érkeztek oroszajkú, kultúrájú zsidó tömegek Izraelbe, jelenleg is ők adják éppen a bevándorlók többségét ki, nagy tömegeik szinte mindig különböző mértékű elnyomás, háborúk, összeomlások elől menekültek. Ez a hátrányos megkülönböztetés az általam vizsgált térségben kevésbé volt erőteljes, és ez látszik is a válaszokon. Az volt a kérdésem pontosan, hogy milyen arányban hagyják el a fiatalok szülőföldjüket annak érdekében, hogy az alija-mozgalomhoz csatlakozzanak. A skála a következő volt: 1 és 20%, 21 és 60%, 61 és 90% közötti, lehetőség volt még az egyéb és a 0% között választani. Mindenképpen meglepő volt, bár a korábbi történelmi áttekintés kapcsán érthető, hogy Karib-térségben élő zsidók között nincs nagy népszerűsége annak a lehetőségnek, hogy visszatérjenek a Közel-Keletre, inkább maradni szeretnének. Mindössze a panamai közösség jelezte, hogy náluk ez az arány 1 és 20 százalék közé tehető, míg az öt másik megkérdezett csoport egyértelműen a 0 százalékot választotta. Erős kulturális-gazdasági integrációról számoltak be, ez is tanúsítja, hogy indokoltan.

Felmerült bennem a vizsgálódásaim során az is, hogy mennyire látogatják külföldről érkező zsidók a Karib-térséget, és közöttük mennyire ismert, hogy a régió fejlődésében fontos szerepet játszanak a zsidók. A tizennegyedik kérdés kapcsán így arra kerestem a választ, hogy milyen gyakran látogatnak ezekbe az országokba a külföldi zsidók. Panama és St. Thomas ebben is élenjár, ugyanis ezekhez a közösségekhez saját bevallásaik szerint minden héten érkeznek vendégek. Aruba és Barbados úgy nyilatkozott, hogy minden évben érkeznek hozzájuk látogatók, Curaçao és Jamaica az egyéb lehetőséget választotta. A következőben arról érdeklődtem, hogy a

másik, ezeknek a közösségeknek különösen fontos országból, az Egyesült Államokból milyen gyakran érkeznek. Panamába, Curaçáóba; Arubába és Barbadosra minden héten, Jamaicába minden hónapban, St. Thomasra napi rendszerességgel látogatnak az USA-ból, míg Arubába a jelentősebb ünnepek során is érkeznek amerikai állampolgárok. A 16. kérdésben arról érdeklődtem, hogy vannak-e olyan zsidó csoportok, amelyek azzal a céllal érkeznek más országokból, hogy segítsenek a zsidó vallás előírásainak a betartásában és betartatásában. St. Thomas, Aruba, Jamaica és Barbados erre igennel válaszolt, Curaçao nemmel, míg Panama szerint a kérdés irreleváns, így nem kell erre válaszolni. Véleményem szerint ebből is az a következtetés vonható le, hogy Panama rendkívül felkészült, szigorú oktatásának köszönhetően minden optimálisan működik.

Azután arra is kerestem a választ, hogy milyen a kapcsolata a helyi zsidó közösségnek a helyi, lokális és központi politikai hatalommal, mennyire tudnak együttműködni velük, az adott államok vezetése mennyire tartja magára nézve kötelezőnek a kisebbségek jogait. Míg Barbados az átlagosra szavazott a három lehetőség (kiváló, rossz, átlagos) közül, addig a többiek a kiválót választották. A tizennyolcadik kérdésben arról érdeklődtem, hogy a helyi közösségben valaha hallottak-e antiszemita megnyilvánulásokat, és amíg Panama azt válaszolta, hogy néha, a többiek egyértelműen a „soha” opciót választották, és hogy ezt folyamatot tovább vigyem, azt is kérdeztem, hogy a médiában valaha hallottak-e gyűlöletbeszédet, természetesen a saját országukra vetítve. Itt Panama és Curaçao válaszolt úgy, hogy néha igen, még a másik négy megkérdezett soha nem hallott ilyet. (Ezzel kapcsolatos szociológiai felmérést nem találtam a témában.) Végül az utolsó kérdésem arra vonatkozott, hogy miként írná le más zsidó közösségekkel való kapcsolattartást a saját országában. A Curaçaóban működő közösség vezetői szerint a kapcsolat kiváló, Panama és Jamaica szerint jó, míg St. Thomas, Barbados és Aruba nem kívánt ebben a kérdésben megnyilvánulni. Rendkívül érdekes volt, hogy a közösség egyes tagjai teljesen másként vélekednek erről. Ezért a kérdést próbáltam kicsit tovább feszegetni, de végül mindig a Chabadhoz jutottunk el, amiről, mint láttuk, a rabbik ill. vezetők nem szerettek volna semmit nyilatkozni. A közösség tagjainak elmondásai azonban a már korábban említett elnyomást, illetve anyagi ellehetetlenítés erősítették.

Eredmények összegzése

A dolgozat felméréséből világos konzekvenciákat lehet levonni. Ebben segítenek a kérdések is, amelyeket különbözőképpen csoportosítottam, és egy-egy speciális témakör köré több kérdést is felépítettem. Az első ilyen kérdéssor azt próbálta kideríteni, hogy a zsidó közösségek mekkora részét képezik a társadalomnak. Azt már itt érdemes leszögezni, hogy a közösség nagysága nem tükrözi, hogy valójában hány zsidó is él a térségben, hiszen itt is történtek keveredések, kikeresztelkedések, mások már nem követik olyan szigorúan a vallási előírásokat, megint mások a neológ irányzatot tartják helyénvalónak. Ezért sok esetben a zsidóság valódi társadalmi részaránya jóval nagyobb lehet a zsidó vallási közösségek által számontartott, a vallási életben valamilyen formában résztvevő személyek számánál. A felmérés révén megismert adatok megmutatták, hogy Panamán és a St. Thomason kívül mind a négy másik vizsgált területen esik csökkenőben van a zsidók száma, miközben egyáltalán nem képeznek jelentős létszámú kisebbséget, de befolyásuk és hatásuk annál jelentősebb.

Ebben a kérdésben mértéktartóak voltak a válaszadók, mindenki tisztában volt, hogy mekkora is a saját közössége, ami azt jelenti, hogy racionálisak, és nincs körükben túl nagy reményvesztettség, pedig azzal tisztában vannak, hogy közösségük nem növekszik, hanem csökkenő tendenciákat mutatnak a demográfiai adatok, ennek ellenére ez nem töri meg őket. Adódhat ez abból a történelmi helyzetből, amely akkor állt fenn, amikor idekerültek, és hogy azóta is képesek, még ha kis számban is, de biztosítani a zsidóság fennmaradását ebben a régióban is. Az imádságok, vallásos szertartások terén már kevésbé biztató a kép, hiszen többségében csak sábbát és nagyobb zsidó ünnepek idején szoktak ilyen típusú összejöveteleket rendezni, miközben zsinagóga mindenütt rendelkezésre áll, ebben Panama a csúcstartó a maga hat zsinagógájával. Ennek megfelelően csak Panama és Jamaica tart minden nap háromszori szertartást. Ennek okai is sokrétűek, nem magyarázhatóak egyetlen megfontolással. Az okok egyike lehet, hogy csak két országban van a zsidó közösségnek olyan kiterjedt infrastruktúrája, annyi rabbija, hogy biztosítsa a napi rendszerességű közösségi vallásgyakorlat lehetőségét a hívek számára. Ne feledjük, hogy ehhez kellenek megfelelő épületek, megfelelő vallási vezetők, és ez is jelentős összegeket emészt fel.

A másik ok lehet az is, hogy a zsidókat nem szabad homogén közösségként elképzelni, sokan közöttük világiak, akiknek az életében a judaizmus már nem játszik olyan fontos szerepet, mint az elődeik idején. Így az is elképzelhető, hogy már nem mindenütt igényli a közösség a napi

háromszori együttes imádságot, ahogy a gazdasági életben szokás mondani, nincs rá kereslet. A napi többszöri imádkozás a mai, modern világban mind időben mind pedig térben-távolságban is nagyon nehezen menedzselhető. Ez megköveteli azt is, hogy az ilyen alkalmakat „tömbösítsék”, és olyankor szervezzenek vallási összejöveteleket, amikor várhatóan sokan eljönnek, amikor tényleges közösségi igény mutatkozik. A világi jelleget erősíti az is, hogy a vallásos szertartások szinte mind a hat vizsgált területen zsinagógában zajlanak, de van arra is példa, hogy a közösség egy központi helyén, vagy magánháznál tartanak ilyeneket. Természetesen ebből azt is le lehet vonni következtetésként, hogy ki és mennyire gondolja komolyan a vallásos hozzáállást, amely egyben a zsidóság kultúrájának a fennmaradását is biztosítja. Bár a közösség tagjai a zsinagógákban való imádkozást vallásosabb dolognak tartják, azonban ahogyan ezt már fentebb írtam, sokszor helyrajzi okokból lehetetlen ezt megoldani. Ebben a térben igen erőteljes megoldásokat alkalmaz St. Thomas közössége, amely zsinagógában, központban és magánháznál is tart ilyen összejöveteleket, de hasonlóan élen jár Panama, Barbados és Jamaica is. Mindegyik megpróbál több helyen is ilyen tevékenységeket szervezni, hogy megkönnyítsék mindenkinek a lehetőségét, hogy élhessen a vallásszabadság jogával.

St. Thomas lévén, hogy nagy számú tengeren túli tagot számlál, előszeretettel használja az internet adta lehetőségeket, így szinte minden platformon kommunikál. Az imákat, ünnepi eseményeket követhetjük online élőben akár a facebookon, egyéb linkeken, de bármikor visszanezézhető felvételről is.

Természetesen a zsidóság kultúráját nemcsak a judaizmuson keresztül lehet és kell csak ápolni, vannak olyan szabadidős és kulturális tevékenységek, amelyek erősítik az összetartozás tudatát. Ebben is a legjobbak Panama, Jamaica és St. Thomas közössége, ők nyújtják a legkülönbözőbb szolgáltatásokat és lehetőségeket a társaiknak, értem ezalatt olyan csoportok szervezését, ahol a Tóra és a Talmud tanításait segítenek megérteni fiataloknak, de vannak ifjúsági klubok, a chevra kadishák, amelyek ugyan kötődnek a vallásos-misztikus világhoz, de azon kívül is van bizonyos közösségformáló erejük. Ami nagyon érdekes, hogy nőegylet csak St. Thomas szigetén működik. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a nők részvétele a vallásos eseményeken és közéleti szerepekben még mindig nem teljesen elfogadott. Vannak olyan szabadelvűbb, főleg nyugati csoportok, ahol ez nem jelent gondot, nagyon sokan ugyanakkor még mindig úgy gondolják, hogy ez a férfiak dolga.

A rendezvények szervezésénél is érdekes ez a kép, ugyanis itt is előtérbe kerültek a vallásos és a kulturális események, illetve a fiatalok bevonása ezekbe. Szerintem ez arra utal, hogy kevésbé tudják megszólítani a fiatalokat vallási témákban, közöttük nehéz terjeszteni a vallást. Ez is lehet az oka, hogy mindössze megkérdezett közösségek fele szokott ifjúsági táborokat szervezni, miközben kulturális, társadalmi összejöveleket, illetve héber kurzusokat szinte mindegyik. Minden bizonnyal ez az a mérték, amennyire képesek megszólítani a közösség fiatal tagjait, és inkább az idősebbek nyitottak a vallási elmélyülésre. Ez egyébként nem újdonság, hiszen mindegyik vallás küzd azzal, hogy a fiatalabb generációkat meg tudja szólítani. Az is roppant érdekes, mennyire gyér az infrastruktúrája ezeknek a közösségeknek. Iskolát, idősothont, szociális munkáshálózatot mindössze Panamában és Jamaicán találni, míg mind a hat vizsgált helyen van zsidó temető, kórház sehol. Ez nagyon lehangoló, ugyanis megfelelő intézményi háttérre lenne szükség ahhoz, hogy a jelenlegi trendek mellett ne asszimilálódjon a többségi társadalomba még több zsidó.

Ehhez kapcsolódik a kóser élelmiszereket árusító helyek, éttermek és kávézók számát firtató kérdés. Ezt azért szükséges tudni, hogy látszódjon belőle, a mindennapokban miként tudják megélni az egyes zsidó közösségek, hogy ők ehhez a közösséghez tartoznak, mennyire könnyű olyan élelmiszereket vásárolni, amelyek identitásukat, tekintve fontos számukra, és miként tudnak, akár kikapcsolódás gyanánt, olyan éttermekbe és szórakozóhelyekre járni, amelyek kielégítik ezeket a szempontokat. A helyzet, mint láttuk, Panamát leszámítva, ebből a szempontból még rosszabb. Azt mutatják az eredmények számomra, hogy valódi, vitális közösségként leginkább a panamai képes élni, ők tudnak olyan lehetőségeket biztosítani a maguk számára, amellyel könnyebb megélni a mindennapokat, és segítenek a zsidók közötti összetartás erősítésében is.

Ezután kérdések olyan sora következett, ahol azt akartam megtudni, hogy mennyire tartják be a régről rájuk hagyott örökségeket, például a bar-micvót és a bat-micvót, a brit milát, illetve mennyire népszerű még a hagyományos zsidó menyegző (a kérdések bemutatását az előző rész vállalta magára). Ebben is kimagasló számokat produkált Panama, és nemcsak a nagyságrendbeli eltérés lehet ennek az oka ennek, ugyanis ott minden szegmensben az elmúlt 10 évben háromszáz felett volt az ilyen események száma, amely rávilágít, hogy mennyire erős, a hagyományaikat követő csoport a panamai, a többiek esetében, főleg, ahol viszonylag nagyobb létszámú a zsidó közösség, ez a fajta hagyományápolás egyáltalán nem jellemző. Jelenleg úgy tűnik, hogy a

Panamában élő közösség számára a vallás is egyfajta identitás meghatározó tényező, és így nekik ezek a hagyományok elengedhetetlenek ahhoz, hogy zsidónak nevezhessék magukat, más helyen mindezt nem tartják annyira magától értetődőnek.

Szintén fontos megjegyezni azt is, hogy a diplomáciai kapcsolatokat sem lehet elhanyagolni a sajátos zsidó kapcsolatrendszerben. Amióta Izrael megszületett, különösen fontos, hogy tartsa a kapcsolatot a még meglévő zsidó diaszpórákkal. A fentebb közölt adatokból egyértelműen kiolvasható, hogy Izraellel mindegyik csoport jó kapcsolatokat ápol, kifejezetten közeli a viszonyuk az Egyesült Államokkal is. Ez nem véletlen. Izrael esetében azért nem, mert számára kiemelten fontos, hogy a világ minden részén monitorozza, hogy élnek a zsidók, felbukkan-e az antiszemitizmus, ha igen hol és milyen módon, vagy éppen miként kell megvédeni a kisebbségi jogokat. Az USA több szállal is kötődik ehhez a térséghez, ne feledjük, hogy az egyik legjelentősebb, ha nem a legjelentősebb, nagyhatalom, amelynek a Karib-térségben vannak politikai és gazdasági érdekei is. Másrészt Izrael szoros szövetségeseként Washington is foglalkozik az antiszemitizmus kérdésével, és ennek a legegyszerűbb gátlómódszere, hogy maga is jó kapcsolatokat ápol a szétszóródott zsidósággal (St. Thomas pedig az Egyesült Államokhoz tartozik). Minden más ország, amely valamilyen formában kapcsolatba kerül ezekkel a csoportokkal, a korábbi gyarmattartó országok egyike, így a régi kapcsolat fennmaradt velük.

További fontos tájékozási pont, hogy arról is meggyőződjünk, innen milyen gyakran utaznak a Szentföldre. Habár ez nincs lefektetve vallási előírásként, az mindenesetre szokás, hogy a zsidó közösségek időközönként ellátogatnak a Közel-Keletre, hogy rituális és fizikai értelemben is közelebb kerüljenek Izrael földjéhez. Ebben sem túl aktív a közösség, a panamaiak minden évben legalább egyszer tiszteletüket teszik a szülőföldön, míg a többiek esetében ez vagy sporadikus, vagy egyáltalán nem indulnak útnak. Ennek több oka is lehet. Egyrészt anyagi, a lakosság egy része nem tudja azt megengedni magának, hogy egy ilyen hosszú útra vállalkozzanak, amelyet közvetlen járattal valószínűleg nem is lehet megoldani. Másrészt lehetséges, hogy annyira meglazultak az összetartozást erősítő tényezők, hogy már nincs igazából az ott élőkben ilyen belső késztetés. Az is lehetséges, hogy ez a közösség nagyon sok tekintetben máshogy élt az elmúlt évszázadokban, mint európai társaik. Ők többségükben a kora újkori és a 19. századi üldöztetések miatt érkeztek ide, és sértetlenül át tudták vészelnéni a holokausztot. Az európai zsidóság számára mindez olyan szörnyűség volt, amely arra készítette őket, hogy örökre elhagyják Európát. Ezzel

szemben a Karib-tenger melletti területeken a zsidók befolyásos gazdasági és politikai szereplők voltak, akik hamar emancipálódtak, és vezető tisztségeket töltöttek be. Bennük nem volt akkora felhajtóerő, hogy szülőföldjüket elhagyják, és a háborús övezetnek számító Közel-Keletre utazzanak tovább. Ebből is adódhat, hogy viszonylag kevésszer látogatnak el a Közel-Keletre. A jövőben mindenképp érdemes lesz ezt a hozzáállást is megvizsgálni. Ezt az elképzelést erősíti az is, hogy alija szándékával különösen kevesen hagyják el ezeket a diaszpórákat.

Amikor viszont az ideérkező zsidókról kérdeztem őket, egészen más dimenzióba került a kérdés. Például rendkívül érdekes, hogy Panama és St. Thomas szigetekre nagyon gyakran érkeznek zsidók Izraelből, minden héten, miközben más helyeken csak évente jelennek meg. Ez választ adhat arra a kérdésre például, hogy miért ez a két csoport a legaktívabb. Mivel ezek egyben kedvelt üdülőhelyek, St. Thomas és Panama is minden bizonnyal számukra is nyújt vallási szolgáltatásokat, hogy megélhessék a judaizmust otlétük során is. Másrészt ez jelentős idegenforgalmi nyomást is gyakorol egyben, főleg a panamai kiterjedt kóserhálózatra, hiszen itt rengetegen lehetnek kóser étkezési lehetőségeket igénylő turisták, és ez jelentős bevételforrás, és úgy tűnik, hogy ebből a zsidó közösség le is fölözi a hasznot, amely megjelenik az infrastruktúrában és a demográfiai adatokban, nem is beszélve a hagyományok őrzéséről, amelyben mindez szintén sokat segít.

Az is érdekes kérdés, hogy milyen viszonyt ápolnak az ország hatóságaival. Ez azért lényeges, mert ahogy fentebb az elemzésben is utaltam rá, más tapasztalatai, érintkezései voltak a múltban a zsidó közösségnek az őslakossággal, illetve az idetelepített rabszolgákkal az egyes államokban. Ebben a kérdésben viszonylag egységes válaszokat kaptam, és mindenki úgy nyilatkozott, hogy ezzel különösebben nincs baj, hiszen mindenki megérteti magát az ország vezetésével, és az antiszemita hangok is viszonylag ritkán kerülnek napvilágra, ezek az etnikai, identitás-beli feszültségek többé-kevésbé eltűntek. Ez azt is jelenti, hogy tartós lehet a kiegyensúlyozott viszony a zsidó közösségek és a többségi társadalom különböző kollektív emlékezetű, helyzetű alcsoportjai között, mindezt az is igazolja, hogy ahogy már láttuk, igazolhatóan nem hagyják el tömegesen ezeket a területeket zsidó polgáraik, hiszen, ha megkülönböztetés érné őket, jóval többen választanák az aliját.

12. Panama napjainkban is virágzó zsidósága – esettanulmányok alapján

Panama zsidó közösségei

Panama az egyik legkisebb állam Közép-Amerikában, de a legjelentősebb zsidó közösség él itt, akik politikai és gazdasági téren is meghatározzák az állam életét. Ezzel kapcsolatban Taylor Schwink egy feltárócikket készített, hogy felmérje, miért is ilyen erős ez a közösség. Batia Siebzeher, a Harry S. Truman Békefejlesztési Intézet és a Liwerant Latin-Amerika, Spanyolország, Portugália és zsidó közösségeik Kutatóközpontjának kutatója, aki Jeruzsálemben oktat, de a panamai zsidó történelmet kutatja, megjegyzi, hogy mindig is nagyon szoros kapcsolat volt ott a zsidók között, akár csoport- akár egyéni (családi, kisközösségi) szinten. Siebzeher szerint Panama 14 és 15 000 közötti zsidó lakossággal büszkélkedhet, ami Közép-Amerikában a legnagyobb. (A közösség becslése szerint ez a szám 2022 végén már 17-18 000 főre tehető míg 2023 végére minden bizonnyal eléri akár a 20 000 főt is.)

Panama zsidó lakosságának nagy része Panamavárosban, az ország fővárosában, a Punta Paitilla negyedben él, de Colónban, Davidben, Chitrében és más kisebb városokban is jelen vannak. A panamai zsidó élet azonban nagyrészt Panamavárosban összpontosul. A város közösségi központja, a Consejo Central Comunitario Hebreo de Panamá számos zsidó kulturális tevékenységet szponzorál, és más egyéb intézményekkel karöltve - mint B`nai Brith, A Maccabi és a WIZO - aktívan segítik a panamai szefárd és askenázi közösségek napi életét.

A Noar Panama a Kol Shearit kozosseg által támogatott ifjúsági szervezet Panamában, amely a zsidó értékeket hirdeti, valamint szabadidős és oktatási tevékenységeket kínál a zsidó közösségek. Egyéb zsidó ifjúsági tevékenységeket kínál a már említett Consejo Central Comunitario Hebreo de Panamá és a Maccabi is, amelyeknek hetente több mint 400 résztvevője van.

Kulturálisan Panamavárosban a zsidó közösség három részre tagolható. Bár a zsidók számos csoportja érkezett Panamába a 16. században, a panamai zsidó diaszpóra eredetét többnyire a spanyol gyarmati uralom végére, azaz 1821-re datálják, amikor a spanyol és portugál conversok új otthonra találtak a közép-amerikai kis nemzetben. Először Jamaicából özönlöttek be, majd az 1850-es években, miután elkészült az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig tartó panamai vasút, meg több zsidó érkezett. Ekkor már elegendő erő volt egy közösség megalakítására. Panama első gyülekezete végül 1876-ban alakult meg Panamavárosban Kol Shearith Israel néven. Ezt követően nyílt meg a Kahal Hakadosh Yangacob 1890-ben Colónban. A zsidó lakosság ezen kicsi része a szefárd közösséghez tartozik, amelyik a Karib-térségből és Dél-Amerikából származik, és sokkal jobban integrálódott a panamai társadalomba, mint a többi közösség tagjai. A Panama-csatorna megnyitását követően további szefárd zsidók érkeztek. Nagy részük Szíriából érkezett üzleti lehetőség után kutatva. 1933-ban a szíriai zsidók egy nagy csoportja megépíti a Shevet Achim nevű ortodox zsinagógát. Később szíriai zsidók újabb hulláma érkezett Panamába az 1970-es években, majd még többen emigráltak Szíriából az 1990-es években a panamai diktatórikus rezsimek megdöntését követően.³⁶⁴ Jelenleg ez a legnagyobb közösség. A harmadik közösség a nácik elől menekülő kelet-európai zsidók közössége, akik meg ebben az évtizedben szintén megnyitják zsinagógájukat a városban Beth El néven.

Fentiek értelmében a panamai zsidó közösségben háromféle vallási irányzat van jelen: az ortodox-szefárdi Shevet Ahim, amelynek jelenleg négy zsinagógája van a városban és három a tengerparti üdülőhelyeken; az ortodox-askenázi Beth El zsinagóga; és a Reform-szefárdi Kol Shearith Israel zsinagóga. Ezenkívül négy mikve található a Shevet Ahim épületben, valamint egy kolel több mint 40 avrehimmel, egy Talmud Tóra, egy Midrasza és egy női egyetem. Chabad-közösségek Boquete-ban és Panamavárosban is vannak.

Az építőipartól a pénzügyekig, a turizmusig, a textilgyártásig és a nemzetközi kereskedelemig minden típusú üzletben jelenlévő zsidók szinte minden szektorban óriási kereskedelmi sikereket értek el. Sok zsidó nagy sikert aratott a panamai kikötő Colón szabadkereskedelmi övezetben is, -amely Hongkong után a második legnagyobb szabadkereskedelmi övezet a világon- ahol Latin-Amerika egész területén árusít. Sokuknak saját

³⁶⁴ Taylor Schwink: The Jews of Panama: Small Numbers, Great Impact 2014, <https://www.bnaibrith.org/the-jews-of-panama-small-numbers-great-impact-html/> (letöltés: 2022-12-05)

vállalkozásuk van, ebből adódóan meghatározzák a gazdasági és az üzleti életet az országban erőteljes részvételükkel. A zsidók teljesítménye azonban nem csak gazdasági téren mutatkozik meg, hanem a politikában is. Ne feledjük, hogy Izrael mellett Panama az egyetlen ország a világon, amelynek két zsidó közösséghez tartozó elnöke volt, mindketten a Kol Shearith Israel tagjai voltak.

„Latin-Amerika büszkeségei vagyunk. Aktívan dolgoztunk zsidóságunk megőrzésén, és igyekszünk minden módon segíteni Izraelnek is. Ez részünkről sokkal több mint pénzbeli támogatás, sokkal inkább idő, és gyakran önkénteskedünk.” - mondja Joseph E. Harari, egy prominens panamai üzletember. Ezekben az években is a zsidó közösség szíriai ága megint vallásosabbá vált, újra hangsúlyozva és felkarolva a judaizmust az élet minden területén. Az elmúlt húsz évben a hagyományokat ez újraélesztette, és egyre többen válnak micvákat tartó zsidóvá közülük. Ezt segíti, hogy nemcsak Izraelből, de Dél-Amerikából is egyre többen érkeznek Panamába. Siebzehner a közeli országokban megnövekedett antiszemitizmusra hivatkozik, különösen a Venezuelából Panamába irányuló zsidó bevándorlás okaként. Hugo Chávez venezuelai elnök 1999-es hatalomátvételétől napjainkig a zsidó lakosság csaknem felére csökkent, és néhányan Panamába költöztek közülük. Chávez közismert volt Izrael-ellenes uszításáról, amelyek során az állami médiát használta fel a gyűlölet szítására, gyakran a zsidó közösség ellen. Későbbiekben Nicolás Maduro jelenlegi venezuelai elnök is lázító és becsmérlő megjegyzéseket tett Izraelre. Ennek eredményeként antiszemita falfirkák jelentek meg Caracasban, a zsidók elleni uszítás tombolt a közösségi médiában, és egy zsidó újság honlapját feltörték, hogy Izrael-ellenes üzeneteket jelenítsen meg.³⁶⁵ Nem meglepő, hogy a zsidók még mindig be-beszivárognak Panamába, tekintve, hogy az ország társadalmilag maximálisan elfogadja a különböző nemzetekhez, kultúrákhoz és vallásokhoz tartozó embereket. „Az itt élők többsége vallásosabbá vált, mert segít a gyerekek fellevelesében, összetartja a családot, segít közelebb hozni közösségünket, és valóban segít abban, hogy közösségként fennmaradjunk” -tette hozzá Harari. Az is segíti panamai jelenlétüket, hogy a zsidóság képzett, és a jelentős gazdasági eredményeket produkáló Panamának szüksége van a dolgozókra.³⁶⁶ Mindehhez elengedhetetlen a megfelelő oktatás.

³⁶⁵ Schwink, 2014. <https://www.bnaibrith.org/the-jews-of-panama-small-numbers-great-impact-html/> (letöltés: 2022-12-05)

³⁶⁶ Lauren Kramer: The vibrant Jewish community of Panama (2017). <https://thecjn.ca/perspectives/the-vibrant-jewish-community-of-panama/> (letöltés: 2022-12-05)

Panamavárosban öt zsidó napközis iskola működik, amelyek általános iskolától középiskoláig tartanak. Mindegyik bemutatja a Panamában létező zsidó hagyományok sokféleségét, a reformközösséghez kapcsolódó Isaac Rabin Iskolától a többi - az ortodox közösséghez tartozó- intézményig, ezek az Alberto Einstein Intézet, a Panamai Héber Akadémia, a Maguen David Akadémia, a Talmud Tórával és Gan Yeladim, vagyis az óvoda-. A panamai zsidó gyerekek csaknem 98%-a zsidó napközis iskolába jár.

Panamai zsidó-muszlim együttélés

Az is fontos, hogy Panamában a multikulturalizmus rendkívül fontos, és itt zsidók és arabok élnek együtt. Ezzel kapcsolatban Par Kait Bolongaro 2017-ben folytatott kutatásokat. Ő egy muszlim közösséget látogatott meg. Először az egyik negyednél összegyűlő 15 muszlimhoz ment oda, ahol arról érdeklődött, hogy miként élik mindennapjaikat, és érte-e őket hátrányos megkülönböztetés arabságuk miatt. Az egyiptomi származású Ali 15 éve érkezett Panamavárosba tíz évet töltött az Egyesült Államokban, mielőtt a fővárosban telepedett le. Nevetett, amikor arról kérdezték, hogy szembesült-e bármilyen diszkriminációval Panamában.

„A panamai társadalom nagyon barátságos, és az emberek elfogadják azokat, akik különböznek tőlük” – mondta a Middle East Eye-nek. A muszlimok generációk óta részei a panamai és latin-amerikai kultúra mozaikjának. A Colón iszlám kulturális intézet szerint az Ibériai-félszigetről kezdtek érkezni a kontinensre az iszlám követői a spanyol és a portugál gyarmati uralom alatt. Sokan közülük olyan emberek leszármazottjai, akik a Közel-Keletről és Indiából vándoroltak a Panama-csatornán át dolgozni ide. Muszlimok ezrei hívják Panamavárost otthonuknak, míg a muszlim közösség más tagjai Colón tengerparti városában élnek. A Közel-Keletről érkező emberek többsége az elmúlt 150 évben Latin-Amerikába vándorolt, sokan Libanonból, Palesztinából és Szíriából indultak el az új kontinensre. Arra a kérdésre, hogy van-e megosztottság az iszlám szunnita és síita ágának követői között, Ali megint csak nevetéssel válaszolt: „A kereskedelem és a kereskedelem iránt érdeklődő üzletemberek többsége az

egyesülésben hisz. Nem látjuk egészségesnek ezt a felosztást” – mondta. „Ezek a felekezeti megosztottságok a tudatlanságot tükrözik.”³⁶⁷

Az Izrael és Palesztina között több évtizedes konfliktus ellenére a panamai muszlim-zsidó kapcsolatok immunisnak tűnnek a közel-keleti politikával szemben. A vallási vezetők mindkét oldalon igyekeznek megőrizni ezt a békét, mondván, hogy barátoknak tekintik egymást, és együtt dolgoznak a közös érdekében. Az imámok és rabbik aktívan együttműködnek a vallások közötti párbeszéd előmozdításában a Panamai Vallásközi Bizottság (COIPA) részeként, amely kezdeményezés más vallásokat is magában foglal, például a kereszténységet és a hinduizmust. Panamában körülbelül 24 000 muszlim él.

Gustavo Kraselnik rabbi, aki 2002 óta tartózkodik Panamában, egyetértett Alival abban, hogy a panamai muszlimok és zsidók közötti partnerséget megerősítik a csoportok szoros üzleti kapcsolatai, különösen a Colón szabadkereskedelmi övezetben, ahol az árukat Latin-Amerikába exportálják. „Sok zsidó és muzulmán szakember alapított együtt cégeket. Hogy lehetne utálni az üzlettársad?” mondja Kraselnik aki 1996 óta rabbi, és korábban Salvadorban szolgált zsidó közösségük vezetőjeként.

Panama Észak- és Dél-Amerika közötti stratégiai elhelyezkedése miatt az import-export iparágak központja volt, mivel évente 13 000-14 000 hajó használja a Panama-csatornát. A Panamába érkező muszlim látogatók segítésére szakosodott turisztikai szolgáltatóként Ali azt mondja, hogy nemzetközi ügyfelei között sok az olyan üzletember, aki a Colón szabadkereskedelmi övezetben dolgozik, amely Hongkong után a második legnagyobb szabadkereskedelmi övezet a világon. Ali a kultúra szerves részének tekinti ezt a bizalomépítést a különböző közösségek között. „Nincs okunk gyűlölni senkit vallása vagy meggyőződése alapján” - mondta Ali. „Mindannyian az emberiség részei vagyunk, ezért nincs értelme megosztani minket.” A legfontosabb, hogy mindkét vallás képviselői összehangolt erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ne importálják a politikai konfliktusokat, különösen az izraeli-palesztin konfliktust a Közel-Keletről, Ez a téma megosztotta a zsidó és muszlim közösségeket szerte a világon, például Franciaországban, ahol a legtöbb muszlim és zsidó él Európában

³⁶⁷ Par Kait Bolongaro: 'We are all Panamanian': Panama's Muslims and Jews live in peace (2017). <https://www.middleeasteye.net/fr/node/60612> (letöltés: 2022-12-05)

„Távol maradunk a külpolitikai konfliktusoktól, amelyek hatással lehetnek pozitív kapcsolatainkra” – mondta Kraselnik. „Mindenkinek joga van a véleményéhez, de megértjük, hogy nem itt fogjuk megoldani a Közel-Kelet problémáit, ezért felesleges ezt a panamai kontextusban megvitatni.” Bár Ali „rasszizmusnak és diszkriminációnak” minősítette az izraeli kormány palesztinokkal szembeni bánásmódját, azt is kijelentette, hogy a kormánynak joga van kapcsolatokat építeni más országokkal, köztük Izraellel.

Politikailag Panama szorosabb politikai kapcsolatokat épített ki Izraellel, mint a legtöbb szomszédja. Egyike volt annak a kilenc országnak, amely 2012-ben az Egyesült Államok példáját követve nemmel szavazott Palesztina nem-tag megfigyelői státuszának megadása kérdésében az ENSZ-ben. „A muszlim közösség hisz a panamai rendszerben, és még ha nem is mindig értünk egyet [a kormány politikájával], elfogadjuk azt. Egyszerűen nyitottak vagyunk ebből a szempontból” – mondta Ali.³⁶⁸

„Panama mindig is kiváló kapcsolatokat ápolt Izraellel és a zsidó közösséggel” – mondta Kraselnik rabbi. Dr. Raanan Rein, a latin-amerikai és spanyol történelem professzora, a terület zsidó közösségeinek szakértője azt mondta, hogy az ország álláspontja az izraeli-palesztin konfliktussal kapcsolatban egy olyan régióban artikulálódik, ahol az Izraelhez és az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatok szorosan összekapcsolódnak. „Összességében elmondható, hogy Izrael kapcsolatai nagyon jók Latin-Amerikával, de sok múlik azon, hogy az izraeli-amerikai kapcsolatok hogyan alakulnak” – magyarázta. „Néhány ország, például Argentína vagy Panama Washington felé néz, és követi az amerikai politikát. Komoly nehézségeink voltak az olyan populista rezsimekben, mint Venezuela, Ecuador és Bolívia.”³⁶⁹

Több mint egy évszázada az Egyesült Államok – különösen annak hadserege – erőteljesen jelen van Panamában. 1903 és 1979 között a Panama-csatorna övezete az Egyesült Államok nem inkorporált területe volt. A csatorna irányítását 1999. december 31-én átadták Panamának. „A zsidó közösség nagyon sokszínű, és mindannyian igyekszünk megőrizni saját kulturális hagyományainkat, ki-k azét a térségét, ahonnan származik” – mondta Kraselnik rabbi. „Teljes mértékben integrálódtunk, és hozzájárulunk a panamai társadalomhoz.”³⁷⁰ Kraselnik rabbi azt

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ Uo.

³⁷⁰ Uo.

kiemelte, hogy Panamában nem tapasztalta a megerősödő antiszemitizmust, kivéve a közösségi média hálózatokat, ahol a felhasználók viszonylag névtelenül használhatják az antiszemita retorikát. „Szerintem nincs igazán antiszemitizmus Panamában” – magyarázta.

A panamai zsidó és muszlim közösségek azt mondják, példát mutattak arra, hogyan élhetnek viszonylagos békében mindkét valláshoz tartozó emberek. Dr. John Tofik Karam, az Illinoisi Egyetem docense elmondta, hogy ellentétben az amerikai vagy európai társadalmakkal, amelyek hajlamosak kizárni vagy figyelmen kívül hagyni a másikat, Latin-Amerikában a különböző csoportok beépülnek egy szélesebb nemzeti és regionális identitásba.³⁷¹ „A latin-amerikai zsidó-keresztény-muszlim kapcsolatok különbségének semmi köze nincs a zsidókhoz, a keresztényekhez vagy a muszlimokhoz, és kizárólag a latin-amerikai nemzeti ideológiákhoz van köztük” – mondta Karam.

Ali úgy véli, hogy a világ országait inspirálhatja Panama példája, amiről azt reméli, hogy tartós békét fog hozni. „Mindenkinek meg kell tanulnia mindenkit elfogadni, függetlenül a vallásától, különösen a Közel-Keleten. Inkább Panamához kell hasonlítanunk” – mondta. „Mert itt végül mind panamaiak vagyunk” – tette hozzá. Kraselnik rabbi szavai csak megerősítették ezt az álláspontot mikor arról beszélt, hogy bár a zsidó identitás kiemelkedő szerepet játszik, azonban a legtöbb ember először panamaiként azonosítja magát. „Közösségünk teljesen integrált, így bár mindig tartjuk zsidó identitásunkat, mindenekelőtt a panamai társadalom részei vagyunk.”³⁷²

³⁷¹ Par Kait Bolongaro: 'We are all Panamanian': Panama's Muslims and Jews live in peace 2017. <https://www.middleeasteye.net/fr/node/60612> (letöltés: 2022-12-05)

³⁷² Uo.

13. Mi tartja életben a panamai zsidóságot?

Multikulturális, abszolút elfogadó társadalom

A fenti esettanulmányok -összhangban a történeti leírásokkal-, valamint a kérdőíves elemzés arra engedtek rávilágítani, hogy a siker számos okra visszavezethető. Ezek közül talán az egyik legfontosabb, hogy egy multikulturális nemzetről beszélünk. Maga a panamai nemzettudat egyáltalán nem kirekesztő, hiszen a 19. században még nem volt valódi felhajtóereje az itt élők nacionalizmusának, ugyanis Panama életében a változást a csatorna megépítése hozta magával. Ez azt jelentette, hogy minden gazdasági növekedés, amely a térségre kihatott, a csatorna megépítése és a kereskedők megjelenése után kezdődött. Ez arra enged következtetni, hogy az akkori panamaiak is tisztában voltak vele, hogy az üzletemberek nélkül és képzett munkaerő híján Panama is vissza fog csúszni más latin-amerikai országok szintjére. Természetesen a zsidók iránti toleranciában az is lényeges szerepet játszott, hogy a térséget az amerikaiak sokáig fennhatóságuk alatt tartották, így a belpolitikai válságok is kevésbé hullottak vissza a panamai zsidóságra, habár, ahogy arról fentebb értekeztem, valójában komoly antiszemita és náci hagyomány is gyökerezik a kis közép-amerikai államban.

Antiszemitizmus

További pozitív jel a zsidók számára, hogy az antiszemitizmus ugyan fel-felbukkan, de jelenléte elhanyagolható, mint ahogy a vizsgálatokból is kiderült, ez leginkább a közösségi médiában érezhető és mérhető, de ez nem szüremkedik be a mindennapokba, képesek féken tartani, és vélhetően a sokszor rossz történelmi múltból tanulva is. Ebben a helyzetben a zsidóság képes saját életét élni, hagyományaikat nem kell titkolniuk, hiszen senki sem inzultálja őket, Az elmúlt időszakban ezért is erősödhetett meg a hagyományos zsidó életmód és a vallás ezért

válhatott újra fontossá. Amint azt korábban említettem érdemes megjegyezni, hogy a Dél-Amerikában megerősödő, sokszor Izrael-ellenes hangokat megütő szélsőbaloldali diktatúrákból elmenekülnek a vallásos zsidók, és hol máshol találnának menedéket, ha nem Panamában.

Erős hagyományőrző attitűd, szigorúan vallásos neveltetés

A legtöbb panamai zsidó hagyományosan gyakorolja a zsidó vallási életet, és Panamában az összes zsidó csaknem 80-95%-a kósert eszik. (Ennek kapcsán végül nem sikerült közös megállapodásra jutni.) Mint láttuk Panamában könnyen beszerezhető kóser ételek, Panamavárosban pedig meglehetősen nagy a kóser ételkínálat. A korábban említett kóser éttermeivel és két teljes körű szolgáltatást nyújtó Szuper kóser szupermarkettel Panama zsidó turisztikai célponttá vált. Vitathatatlan, hogy 7500m² területű Mega kóser szupermarketjével kóser élelmiszer-kínálata egyedülálló a világon. A Shevet Ahim számos helyi termékhez ad Kashrut tanúsítványt, és arra törekszik, hogy több termék kósersági felügyeletét is elláthassa a régióban.³⁷³

A kóserságon felül szigorú oktatási rendszerük és a kulturális elkülönülés is hozzájárulhat a vallási reneszánszhoz. Ezzel szemben a reformistákat erősíti a térségben hagyományosan erős, és a kora újkortól jelenlévő szefárd zsidóság, amelyik sokkal könnyebben illeszkedik be a többségi társadalomba, számukra kevésbé fontos, hogy megtartsák ezeket a szokásokat. Számunkra azért is lehet ennyire feltűnő a vallásos zsidóság újbóli megerősödése, mert hosszú időn keresztül a szefárdok dominálták a panamai közösség életét.

Növekvő GDP, a gazdaság motorja befolyásos zsidó családok kezében

A gazdasági szférában az is lényeges szempont, hogy az elmúlt időszakban a zsidók egyre fontosabb szerepet játszanak a gazdaság legkiemelkedőbb, és nem különben legjövedelmezőbb

³⁷³ Panamanian Jewish Community Donates Supplies To First Lady's Office
<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PA> (letöltés: 2022-12-05)

szegmenseiben. A kommunikációs, közlekedési és pénzügyi szolgáltatások befolyásos zsidó családok kezében vannak, akik munkát biztosítanak a panamaiak számára, így már csak ezért is képesek jelentős mértékben befolyásolni az ország életét. Ebből kifolyólag a politikai elit számára is kifejezetten fontos, hogy jól érezzék magukat a zsidók az országban. Természetesen az amerikai külpolitika is befolyásoló tényező, és Panamavárosban mindig figyelik, hogy Washington éppen milyen kapcsolatot ápol Izraellel, ezeket a zsidókhöz és a zsidó államhoz való kapcsolatok alakítása során mindig figyelembe veszik.

Példás muszlim-zsidó-keresztény együttélés

Mindezek mentén a jelentős gazdasági fejlődés előmozdította a társadalmi befogadás lehetőségét, és a panamai multikulturalizmus meghatározóvá nőtte ki magát.³⁷⁴ Ebben a közösségi önértelmezési keretben nem kérdés, hogy ki vallja magát zsidónak vagy muszlimnak, hiszen, ahogy a fentebb idézett tanulmányokban is megjelent, „első identitásaként” mindenki panamainak tekinti magát. Ez kihat a zsidó-muszlim együttélésre is, és ez egyfajta modell is lehet a jövőre nézve. Természetesen vannak eltérések az európai példákhoz képest. Egyrészt az Európában élő muszlim lakosságnak már több generáció óta a társadalom peremén élő nagy tömegei nem tudtak és tudnak alkalmazkodni a lassan leépülő európai jóléti állam egyre szűkülő szolgáltatásaihoz, amely kivetette magából őket, nem fordítva kellő türelmet és időt az átképzésükre.³⁷⁵ Ez Panamában nem igaz. Itt ugyan mindenki őrizheti a maga hagyományait, de mivel a jólét igen magasfokú, sőt jó pár vállalkozást közösen működtetnek muszlimok és zsidók, a Nyugat-Európában jól érezhető feszültségek nincsenek jelen. Az is kiderült, hogy még az iszlámon belüli két irányzat, a síiták és a szunniták sem harcolnak egymással. Tehát ez a fajta nagyfokú belső béke teljes egészében a magas iskolázottságra és ezzel összefüggésben gazdasági okokra vezethető vissza. Ahogy írták: „Itt mindenki panamai”.

³⁷⁴ Carla Guerron Montero: Multicultural Tourism, Demilitarization, and the Process of Peace Building in Panama. In: the Journal of Latin American and Caribbean Anthropology Vol. 19 No. 3, 2014. pp. 418-440.

³⁷⁵ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-HU.pdf

14. Irodalomjegyzék

ABRAHAM-VAN DER MARK, Eva

2000. *The Ashkenazi Jews of Curaçao, a trading minority*. In: New West Indian Guide Vol. 74. Num. 3-4.

ANTIZZO, Glenn J.

2010. *U.S. military intervention in the post-Cold War era*. How to win America's wars in the twenty-first century. Baton Rouge

AMLER, Jane Frances

1997. *Cristopher*

Columbus's Jewish Root. New York, Jason Aronson

ARBELL, Mordehay

2000. *The Portuguese Jews of Jamaica*, University of the West Indies Press, 2000

ARBELL, Mordehay

2002. *A The Jewish Nation of the Caribbean*. The Spanish-Portuguese Jewish Settlements in the Caribbean and the Guianas. Jerusalem

ARBELL, Mordechay

2002. *The Jewish*

Nation of the Caribbean. The Spanish-Portuguese Jewish Settlements in the Caribbean and the Guianas. Jerusalem: Gefen Publishing Co.,

ARIAS, Arnulfo

1986. *The record of a Nazi*. In: Executive Intelligence Report (EIR) Vol. 13. Num. 12.

AUGUST, Thomas

1987. *An Historical Profile of the Jewish Community of Jamaica*. In: Jewish Social Studies Vol. 49, No. 3/4 Summer - Autumn,

BARNES, Mark R.

2014. *The St. Thomas Synagogue, US Virgin Island*. Journal of Spanish, Portuguese, and Italian Crypto Jews Vol. 6.

- BEN-SASSON, H.H. (ed.)
2002. *A History of the Jewish People*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press,
- BOARDMANN, John – HAMMOND N. G. L. 1983. *The Cambridge Ancient History*. Vol. III. Part 3., Cambridge
- BRAUDEL, Fernand Braudel and REYNOLDS. 1996. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the age of Philip II*. Berkeley: University of California,
- BROWN, Suzanne Francis
2004. *Mona Past and Present: The History and Heritage of the Mona Campus*. University of West Indies. Kingston
- BRUNEAU, Michel 1994. *Espaces et territoires de diasporas*. In: *L' Espace géographique* Tome 23, No. 1
- BONCZ Imre
2015. *Kutatásmódszertani alapismeretek*. Pécs
- BODIAN, Miriam
1999. *Hebrews of the Portuguese Nation Conversos and Community in Early Modern Amsterdam*. Bloomington
- BUSCH, Lawrence
2011. *The Secret Code of the Declaration*. Jewish Currents, Activist Politics and Art
- CAMPBELL, A. ALBERT
1942. *Note on the Jewish Community of St. Thomas US Virgin Islands*. Jewish Social Studies, Vol.4.
- CAPRILES GOLDISH, Josette 2009. *Once Jews – Stories of Caribbean Sephardim*. New Jersey, Princeton,
- CHUCHIAK, J.F. (ed.)
2012. *The Inquisition in New Spain, 1536–1820: A Documentary History*. Baltimore: John Hopkins University Press
CLIFFORD, James
1994. *Diaspora*. Cultural Anthropology, Vol. 9, No. 3.

- COHEN, Robin 1996. *Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers*. In: *International Affairs* Vol. 72, No. 3, Ethnicity and International Relations
- COHEN, M.A, (ed.)
1992. Sephardim in the Americas In: *American Jewish Archives*, Spring/Summer 1992, Vol. 44. No.1.
- COOPER-CLARK, Diana
2017. *Dreams of Re-Creation in Jamaica: The Holocaust. Internment, Jewish Refugees in Gibraltar Camp, Jamaican Jews and Sephardin*. Victori
- CORSOS, J.M. J. CARDOZO, I.S, Emmanuel 1964. *The Historic Synagogue of the "Mikvé Israel – Emanuel" of Curacao, Curacao*
- DÍAZ-MAS, Paloma 1992. *Sephardim. The Jews from Spain*. Chicago, University of Chicago Press,
- DOR-NER, Zvi 1991. *Columbus and the Age of Discovery*. New York, William Morrow,
- EVANS, Mike 2014. *Christopher Columbus Secret Jew* TimeWorthy Books,
- EZRATTY, Harry A. 1997. *500 years of the Jewish Caribbean, The Spanish and Portuguese Jews in the West Indies*. Baltimore, Omni Arts,
- FEJŐS Zoltán 2004. *Diaszpora es az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához*. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*, Budapest
- FESHBACH, Michael 2017. *The Hebrew Congregation of St. Thomas* St. Thomas
- FRANK, Ben G.
2010. *Jews Hiked the Camino Real*. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America. Gretna,

- FRANK, Ben G.
2010. *A Historical Congregation. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America.*
Gretna,
- FRANK, Ben G.
2010. *Jews Fighting to Survive. Travel Guide to the Jewish Caribbean and South America.*
Gretna, (elektronikus könyv, oldalszám nélkül)
- GALLERY, Wyatt 2016. *Jewish Treasures*
of the Caribbean. New York, Schiffer
- GALLERY-MIRVIS, Stanley
2016. *Jewish Treasures of the Carribean. The Legacy of Judaism in the New World*
- GAZSÓ Dániel 2015. *Egy definíció a*
diaszpórákutató margójára In: Kisebbségkutatás 24.évf. 2.sz.
- GERBER, Jane S. 1994. *The Jews of Spain:*
A History of the Sephardic Experience. New York, Simon and Schuster
- GERBER, Jane S. 2013. *The Jews in the*
Caribbean. The Littman Library of Jewish Civilization
- HACKER, Joszi 1992. *A zsidók kiűzése*
Spanyolországból (In: Múlt és Jövő 1992/3.)
- HAHN István 1947. *A zsidó nép*
története a Babilóniai fogságtól napjainkig, Budapest, Athenaeum
- HARDING, Robert C.
2006. *The History of Panama.* Greenwood
- HARTOG, J.
1976. *The Jews and St. Eustatius,* Barbados
- HASSAN R. Aristides Ivan
1987. *Holocaust in Panama.* Panama City

- HIGMAN, B.W. 2011. *The Concise History of the Caribbean*. Cambridge University Press
- HORVÁTH Emőke
2014. *Tanulmányok a Karib térségről*. L'Harmattan kiadó
- HORVÁTH Emőke
2014. *A Karib-térség fogalmának értelmezési kísérletei*. Orpheus Noster, VI. Évf. 1. sz.
- HUGH, Thomas 2004. *The Conquest*.
New York, Simon & Schuster
- JACOBS, J.
2002. *Hidden Heritage: The Legacy of the Crypto-Jews*, Los Angeles – Berkeley: University of California Press
- JUDAH ELAZAR, Daniel 2000. *Still moving*.
Montreal, Transaction, E-könyv
- KAPLAN, Yosef
1982. *The Curaçao and Amsterdam Jewish Communities in the 17th and 18th Centuries*.
American Jewish History Vol. 72, No. 2.
- KAPLAN, Yosef
1989. *From Christianity to Judaism: the story of Isaac Orobio de Castro*, Oxford University Press
- KAY, Julie 2012. *Synagogues in the Sand* (In: The Forward, 2012/3.March 2,)
- KOMORÓCZY Géza 2006. *Zsidó nép, zsidó nemzet, zsidó nemzetiség* In: *Élet és Irodalom, Publicisztika* L. Évf. 24.szám
- KOVÁCS Eszter 2018. *Klasszikus es kelet európai diaszpóra politikák. Tipologizálás*. In: *Régió* 26. Évf. 3. sz.
- KÖSZEGHY Miklós 2016. *A vándorló arámi nyomában*. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia es nemzetek: Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmány kötet*, Budapest

- KRITZLER, Edward 2008. *Jewish Pirates of the Caribbean*. New York, Doubleday,
- MADRIAGA, Salvador de 1967. *Christopher Columbus: Being the Life of the Very Magnificent Lord, Don Cristóbal Colón*. New York, Christopher Columbus Publishing
- MIRVIS, Stanley
The Gabay Dynasty: Plantation Jews of the Colonial Atlantic World. Yosef Kaplan (Ed.): Religious Changes and Cultural Transformations in the Early Modern Western Sephardic Communities. Boston,
- MIRVIS, Stanley
 2020. *The Jews of Eighteenth-Century Jamaica*. A Testamentary History of a Diaspora Transition. New Haven
- MONTERO, Carla Guerron 2014. *Multicultural Tourism, Demilitarization, and the Process of Peace Building in Panama*. In: *the Journal of Latin American and Caribbean Anthropology* Vol. 19 No. 3
- MORALES, Padron 2003. *Spanish Jamaica* (trans. Patrick E. Bryan) Kingston: Jamaica, Ian Randle
- NETANYAHU, Benzion 2001. *The Origin of the Inquisition in Fifteenth Century Spain*. New York, Review,
- NEWMAN, Joanna
 2019. *Nearly the New World: The British West Indies and the Flight from Nazism, 1933-1945*. New York
- OOSTINDIE, Gert & ROITMAN, J. V. (eds.) 2014. *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800. Linking Empires, Bridging Borders*, Brill Open, (digital edition)
- ORNISH, Natalie
 2011. *Pioneer Jewish Texans*. New York

- PÉREZ, Joseph 2005. *The Spanish Inquisition: A History*. New Heaven, Chicago
- PÉREZ, Joseph 1993. *History of a Tragedy: The Expulsion of the Jews from Spain*. University of Illinois Press, Chicago
- PETERS, Edward
1989. *Inquisition*, Los Angeles – Berkeley: University of California Press
- REISS, Oscar
2004. *The Jews in Colonial America*. Jefferson, NC
- RÉNYI Péter 2010. *Zsidó volt Amerika felfedezője?* (In: Remény, Nyomozás a Kolumbusz ügyben 2010/2.)
- ROGOZINSKI, Ian
1999. *A Brief History of the Caribbean, from the Arawak and Carib to the Present*, New York
- ROITMAN, Jessica V.
2018. *Mediating Multiculturalism: Jews, Blacks, and Curaçao, 1825–1970*. In: *The Sephardic Atlantic: Colónial Histories and PostColónial Perspectives*. Ed. by Sina Rauschenbach, Jonathan Schorsch. Potsdam,
- RONIGER, Luis
2009. *Antisemitism, Real Or Imagined? Chávez, Iran, Israel, and the Jews*. Jerusalem,
- ROSSEL, Seymour
1995. *Let Freedom Ring: A History of the Jews in the United States*, West Orange, NJ
- ROSSEL, Seymour 1995. *Let freedom Ring: A History of the Jews in the United States*. New Jersey, Behrman House
- ROUSE, Irving 1992. *The Tainos. Rise and Decline of the People who Greeted Columbus*. Yale University Press
- RUSSEL-CAPRILES, Michele 2000. *The Cradle of Judaism in the Americas*. Curacao, Curacaosche Courant,
- RUBENSTEIN, Joshua– NAUMOV, Vladimir Pavlovich
2005. *Stalin's Secret Pogrom. The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee*.
Abridged Edition

- SAFRAN, William 1991. *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. In: A Journal of Transnational Studies (Volume 1. Number 1, Spring
- SAFRAN, William 1991. *Diaspora in Modern Societies of Homeland and Return*. In: Diaspora Vol. 1, No.1.
- SAFRAN, William 2005. *The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective*. In: Israel Studies Vol. 10, No.1, Israel and the Diaspora: New Perspective
- SAUER, Carl Ortwin 1969. *The Early Spanish Main*. University of California Press
- SAUNDERS, Nicholas J. 2005. *The Peoples of the Caribbean: An Encyclopedia of Archaeology and Traditional Culture*. Oxford, England
- SHEFFER, Gabriel 2003. *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge
- SHEFFER, Gabriel 2005. *Is the Jewish Diaspora Unique? Reflection on the Diaspora's Current Situation*. In: Israel Studies, Vol.10, No. 1.
- SOYER, Francois 2007. *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal*. King Manuel I and the End of Religious Tolerance (1496-7), Brill
- SOYER, Francois 2007. Lindo, E.H.: *The History of the Jews of Spain and Portugal*, London, 1848
- STRUM, Harvey 1990. *Jewish Internees in the American South*. 1942-1945. In: The American Jewish Archives Journal Vol. 42, No. 1.
- SZANISZLÓ Réka Brigitta 2019. *A diaszpóra fogalma*. Interdiszciplináris megközelítés. In: Belvedere Meridionale 31. Évf. 3. sz.

TOMKA Béla 2005. *Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények es kihasználatlan lehetőségek.* In: Aetas 20. évf. 1-2 sz.

TREW, Peter 2006. *Rodney and the Breaking of the Line.* Madison: Pen and Sword Military

VARGA Zsuzsanna 2014. *Az összehasonlító kutatások térhódítása az európai agrártörténet-írásban.* In: Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből (szerk.) Manherz Osolya, Budapest

WARD, Larry Brent 1997. *The United States and the fascist threat in Latin America during World War II.* MA thesis – history) Richmond

WIESENTHAL, Simon 1973. *Sails of Hope: The Secret Mission of Christopher Columbus.* New York, Macmillan

WOUK, Herman. 1959. *Jewish Historical Development in the Virgin Island 1665-1959.* St. Thomas: Isidor Paiewonsky

Internetes források

ARBELL, M.
2002. *Early Relations between the Jewish Communities in the Caribbean and the Guianas and Those of the Near East 17th to 19th Centuries*, 2000, online: <http://sefarad.org/lm/038/4.html>
[letöltés ideje: 2018.07.10.]

ARBELL, M.
2002. *Early Relations between the Jewish Communities in the Caribbean and the Guianas and Those of the Near East 17th to 19th Centuries*, 2000, online: <http://sefarad.org/lm/038/4.html>
[letöltés ideje: 2018.07.10.]

ARBELL, M.
2000. *Early Relations between the Jewish Communities in the Caribbean and the Guianas and Those of the Near East 17th to 19th Centuries*, online <http://sefarad.org/lm/038/4.html> [letöltés ideje: 2018.07.12.]

BOLONGARO, Par Kait 2017. 'We are all Panamanian': Panama's Muslims and Jews live in peace <https://www.middleeasteye.net/fr/node/60612> [letöltés ideje: 2022.12.03.]

CALLAWAY, Ewen 2008. *Spanish Inquisition left genetic legacy in Iberia*. New Scientist (2008-12-04). <https://www.newscientist.com/article/dn16200-spanish-inquisition-left-genetic-legacy-in-iberia/?ignored=irrelevant> [letöltés ideje: 2021.10.23.]

DANIELS, Soriya 2008. *Jewish life in the tropics*. <https://www.jpost.com/magazine/features/jewish-life-in-the-tropics> [letöltés ideje: 2020. 11.27.]

EDERSPECIAL, Richard 1968. *1492 Ban on Jews Is Voided by Spain*. New York Time (1968-12-17) <https://www.nytimes.com/1968/12/17/archives/1492-ban-on-jews-is-voided-by-spain-1492-ban-on-jews-is-voided-in.html> [letöltés ideje: 2021.10.23.]

ELAZAR, D.J. *The Jewish Community in Costa Rica: A Peaceful Community in a Peaceful Land*. online: Jerusalem Center for Public Affairs, <http://www.jcpa.org/dje/articles2/costarica.htm> [letöltés ideje: 2018.07.11.]

FOER, P.M. 2010. *Jewmaica*, 2010. április 2. online <https://www.jpost.com/Magazine/Features/Jewmaica> [letöltés ideje: 2018.07.13.]

GHIUZELI, Haim F.: *Neveh Shalom Synagogue, Paramaribo, Surinam* online: The Museum of the Jewish People at Beit Hatfutsot <https://www.bh.org.il/neveh-shalom-synagogue-paramaribo-surinam/> [letöltés ideje 2018.07.10.]

KRAMER, Lauren The vibrant Jewish
community of Panama (2017). <https://thecjn.ca/perspectives/the-vibrant-jewish-community-of-panama/>
[letöltés ideje: 2022.12.05.]

NORTON, Louis Arthur
2017. *Admiral Rodney ousts the Jews from St. Eustatius.*
<https://allthingsliberty.com/2017/03/admiral-rodney-ousts-jews-st-eustatius/>
[letöltés ideje: 2020.11.28.]

SCHWINK, Taylor 2014. *The Jews of
Panama: Small Numbers, Great Impact* <https://www.bnaibrith.org/the-jews-of-panama-small-numbers-great-impact-html/>
[letöltés ideje: 2022.12.05.]

STEIN, Ken 2018. *Understanding
Can Bridge U.S. – Israeli Jewish Chasm* <https://www.atlantajewishtimes.com/understanding-can-bridge-u-s-israeli-jewish-chasm/> [letöltés ideje: 2023.09.05.]

WARD, Luis
Latin American jews and processes of transnational legitimization and de-legitimization.
In: *Journal of Modern Jewish Studies* 9 (2).

JTA Daily News Bulletin
1969. Vol. 36. No. 240. 1969. 12. 19. 3.

Panama disturbances: *Role of Jewish Community.*
[https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BARBIE,%20KLAUS%20%20\(DI\)%20%20VOL.%200017.pdf](https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BARBIE,%20KLAUS%20%20(DI)%20%20VOL.%200017.pdf)
[letöltés ideje: 2020.10.28.]

Panama Canal Treaties (United States Senate Debate) 1977-78. Part 1.

Suriname <http://www.surinamejewishcommunity.com/history> (2014) [2018.07.10.], Suriname
Jewish Community
[letöltés ideje: 2018.07.10.]

Curacao <https://momentmag.com/jewish-curacao/>
[letöltés ideje: 2020.10.28.]

[https:// www.jewishvirtuallibrary.org/delvalle-max-shalom](https://www.jewishvirtuallibrary.org/delvalle-max-shalom)
[letöltés ideje: 2020.10.26.]

Jamaica Hillel Academy: <http://www.hillelacademyjm.com/content/welcome>
[letöltés ideje: 2020.10.19.]

„La Nación”: The Spanish and Portuguese Jews in the Caribbean
https://www.si.edu/object/siris_sil_435952
[letöltés ideje: 2023.09.04.]

Kol Shearith Zsinagóga: <https://www.masortiolami.org/community/congregacion-kol-shearith-israel-de-panama/>

[letöltés ideje: 2018.07.11.]

Eduardo Maduró életrajz: <https://panamapoesia.com/pt31.htm>
[letöltés ideje: 2020.10.25.]

Jews of Jamaica: <https://www.jewsofjamaica.com/articles/about-us>
[letöltés ideje: 2020.10.17.]

<http://old.jamaica-gleaner.com/gleaner/20020326/news/news1.html>
[letöltés ideje: 2020.10.15.]

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jamaica-virtual-jewish-history-tour>
[letöltés ideje: 2020.10.18.]

<https://www.algemeiner.com/2012/11/09/jewish-jamaica-then-and-now/>
[letöltés ideje: 2020.10.18.]

https://www.ecured.cu/Juan_Lindo és <https://www.nationsencyclopedia.com/World-Leaders-2003/Honduras-PERSONAL-BACKGROUND.html>
[letöltés ideje: 2018.07.11.]

Biography of Francisco Henríquez y Carvajal (1859-1935) online:
<http://thebiography.us/en/henriquez-y-carvajal-francisco>
[letöltés ideje: 2018.07.11.]

Jewish Encyclopedia – article Recife (Pernabucco) by Cyrus Adler, L. Hühner
<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12617-recife-pernambuco>
[letöltés ideje: 2018.07.10.]

Encyclopaedia Judaica. Year Book, 1990/91,

FIDF Panama: <https://www.fidf.org/how-we-help/education/>

[letöltés ideje: 2022.12. 05.]

Edict of the Expulsion of the Jews (1492). <http://www.sephardicstudies.org/decreed.html>

[letöltés ideje: 2021.10. 23.]

Jewish Diaspora Collection

<https://original-ufdc.uflib.ufl.edu/judaica>

[letöltés ideje: 2023.09. 09.]

Jewish Women's Archive <https://jwa.org>

[letöltés ideje:

2023.09. 10.]

Panamanian Jewish Community Donates Supplies To First Lady's Office

<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PA>

[letöltés

ideje: 2022.12. 05.]

[https://www.chabadpanama.com/templates/articlecco_cdo/aid/4623900/jewish/Jewish-](https://www.chabadpanama.com/templates/articlecco_cdo/aid/4623900/jewish/Jewish-Panama.html)

[Panama.html](https://www.chabadpanama.com/templates/articlecco_cdo/aid/4623900/jewish/Jewish-Panama.html)

[letöltés ideje: 2022.12.

05.]

<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PA>

[letöltés

ideje: 2022.12. 01.]

15. Függetlék

	Population	Jewish	%	Change	Synagogue	plus Chabad
Panama	4,000,000	15,000	0.375	increase	6	yes
St. Thomas	110,000	400	0.36	increase	1	yes
Curacao	165,000	420	0.25	decrease	1	yes
Aruba	107,000	85	0.07	decrease	1	yes
Barbados	287,000	100	0.034	decrease	1	yes
Jamaica	2,900,000	500	0.017	decrease	1	yes

1. What is the size of your community?						
	0-50	51-100	101-500	over 500	local member	overseas
Panama					15,000	
St. Thomas					120	2500
Curacao					400	100
Aruba					100	100
Barbados					60	
Jamaica					500	

2. When do you have regular prayer services?			
	3 times a day	on Sabbath	Jewish Festivals
Panama			
St. Thomas			
Curacao			
Aruba			
Barbados			
Jamaica			

3. Where do you hold your regular prayer services?			
	in the synagogue	in the community center	in private houses
Panama			
St. Thomas			
Curacao			
Aruba			
Barbados			
Jamaica			

4. What sort of special organizations does the community operate? (beyond prayer service)						
	chevra kadisha	women's club	youth club	Talmud-Torah	study groups	other
Panama						
St. Thomas						bikur cholim
Curacao						
Aruba						bikur cholim
Barbados						
Jamaica						

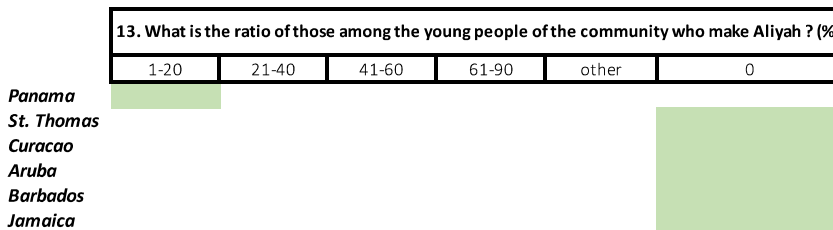
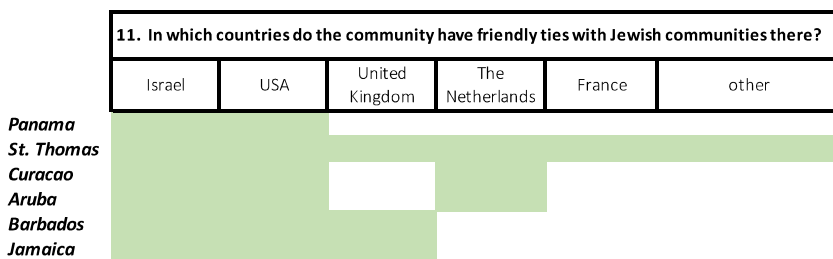
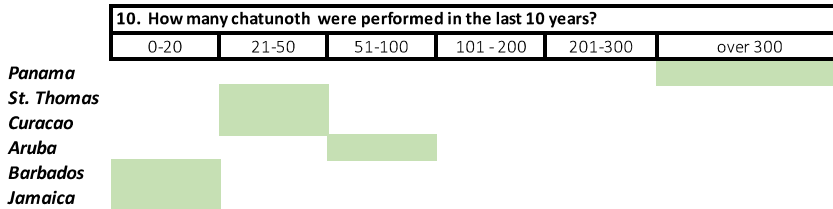
5. Beyond the prayer services what sort of community programs are organized?						
	cultural events	communal	youth camps	study group programs	Hebrew courses	other
Panama					in school	
St. Thomas						
Curacao						
Aruba						
Barbados						
Jamaica					in school	

6. What kind of communal / social services are offered by the community to members?						
	school	hospital	home for the elderly	shabbat lift	social work services	cemetery
Panama						
St. Thomas						
Curacao						
Aruba						
Barbados						
Jamaica						

What kind of kosher food service provided?						
	Restaurant	Supermarket	Bakery	Coffeshop	Small kiosk	Kosher section
Panama	30	2	2	10		
St. Thomas						
Curacao						
Aruba						
Barbados						
Jamaica						

8. How many brit milas were performed in the last 10 years?						
	0-20	21-50	51-100	101-200	201-300	over 300
Panama						
St. Thomas						
Curacao						
Aruba						
Barbados						
Jamaica						

9. How many bar /bat mitzvah ceremonies were performed in the last 10 years?						
	0-20	21-50	51-100	101-200	201-300	over 300
Panama						
St. Thomas						
Curacao						
Aruba						
Barbados						
Jamaica						

15. How often does the community have visitors from the USA?					
every week	every month	every year	for High Holidays	other	never
Panama					
St. Thomas				daily	
Curacao					
Aruba					
Barbados					
Jamaica					

16. Are there other Jewish groups who come from abroad with the purposes of assisting you in keeping the laws of the Jewish religion?		
yes	no	question is not relevant
Panama		
St. Thomas		
Curacao		
Aruba		
Barbados		
Jamaica		

17. How would you describe your relationship with the authorities of your country?		
excellent	good	average
Panama		
St. Thomas		
Curacao		
Aruba		
Barbados		
Jamaica		

18. Do you experience anti-Semitism in your local community?		
never	sometimes	often
Panama		
St. Thomas		
Curacao		
Aruba		
Barbados		
Jamaica		

19. Do you experience hatred of speech in the media of your country?		
never	sometimes	often
Panama		
St. Thomas		
Curacao		
Aruba		
Barbados		
Jamaica		

Térképek (forrás: Encyclopedia Britannica)

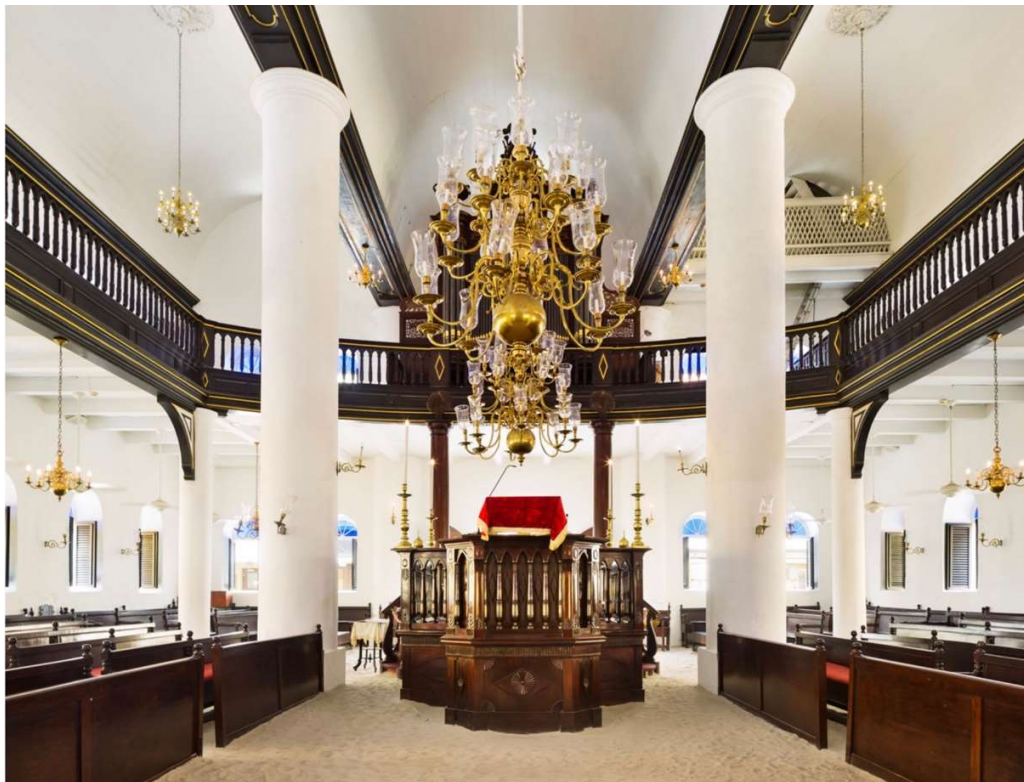

Karib-térség napjainkban

Forrás: jewishvirtuallibrary.org

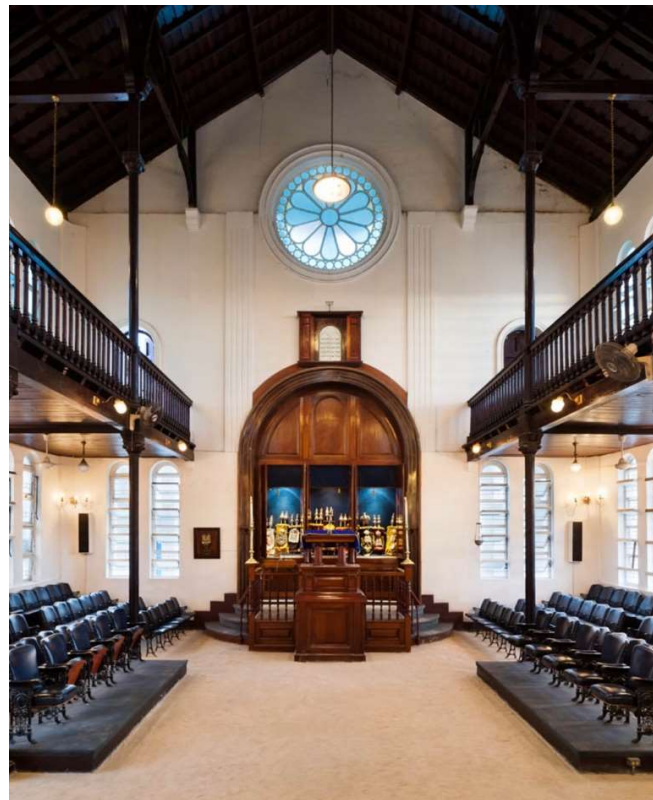
Fotók

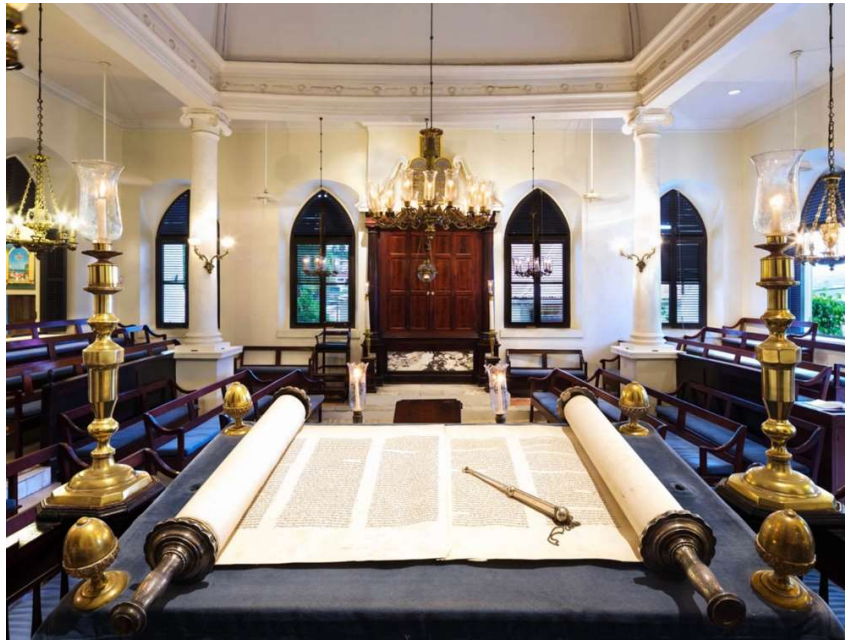
Mikve Israel-Emanuel zsinagóga (Curaçao)

Nidhe Israel zsinagóga és múzeum (Barbados)

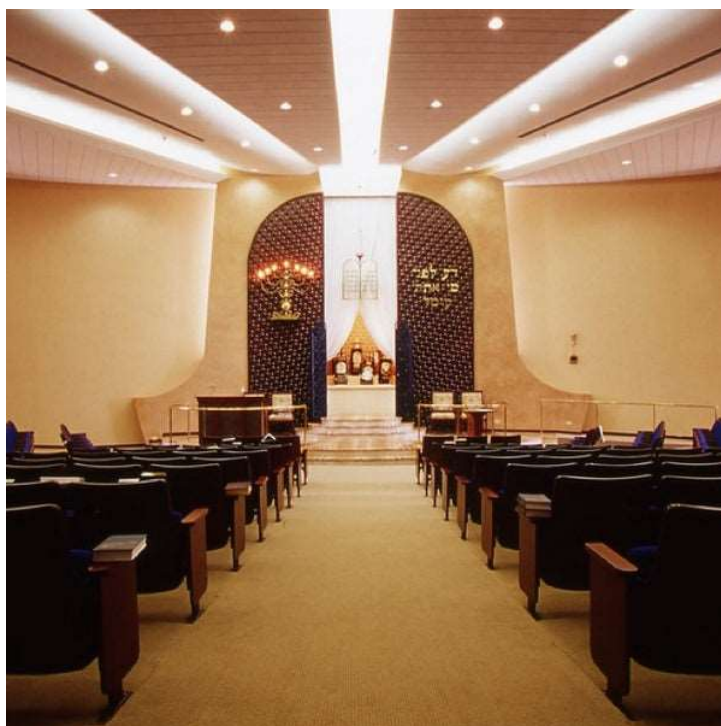
Shaare Shalom zsinagóga (Jamaica)

St. Thomas zsinagóga (St. Thomas, Virgin Island)

Beth Israel zsinagóga (Aruba)

Kol Shearith Israel zsinagóga (Panama)

Shevet Ahim zsinagóga (Panama)

Forrás és további képek: <http://www.jewishtreasuresofthecaribbean.com>

